

ОРЛИК

МІСЯЧНИК
КУЛЬТУРИ
І
СУСПІЛЬНОГО
ЖИТТЯ

З М І Є Т Т

Кров на квітах	М. С.
Заповіти Ю. Клена	М. Орест.
Поезія і постика М. Зерова	В. Державні.
ВАПЛІТЕ (IV)	П. Голубенко.
«Ceterum censeo» (IV)	О. Залізник.
Закордонна політика (III)	Д. К.
Банкрот літератури (V)	Д-р О. Грицай.
Вугільна база України та її післявоєнне положення	С. Ю. Пр.
Французька література сьогодні	Я. О.
Рецензії	
Пресовий фільм	О. З.
Бібліографія	

М. С.

КРОВ НА КВІТАХ

ПАМ'ЯТІ ОЛЕНІ ТЕЛІГІ, ІВАНА РОГАЧА І ІВАНА ІРЛЯВСЬКОГО, РОЗСТРІЛЯНИХ В ЛЮТОМУ 1942 р.

ШУМІВ ГНІВНО ДНІПРО...

1941 рік. Іще гуркотіли гармати десь там на ліво-му березі Дніпра і сіро-зелена салдатня комашнею копошилась на пристані: розвішували на лозах сушити шкарпетки, чистили зуби, роздягнені до пояса обмивались водою. Пискливо скавчала губна гармошка немудру салдатську пісеньку «Лілі Марлен» і п'яше герготання віддунювалось між цементованими брилами пристані. А на пригорку стояла юрба найсміливіших з Києя: спекулянти, п'яниці і урки¹⁾, які перші повилазили з нір, коли диміли ще будівлі Подолу, вцілені бомбами і гарматами.

— Смогрі, якіє еті немци храбреці — не боятея холодной води, — скалить зуби якийсь присадкуватий дядя.

— А вон якіє волосатие, — лускаючи насіння, додас подільська торговка в рябютинні, — но всео тькі, відать, ето наші хрестіяне, відіте, крести на грудях. А красавци якіє, с егімі можна будет строїте жігуху на большой²⁾.

Шумів гнівно Дніпро-Словута, бив хвилями об камінний берег, мов би хотів заглушити заразом і тріюф окупанта і радість кївської голоти.

Шумів гнівно Дніпро, сердячись на свою безсклість — новітні гуни черпали шоломом прозору Дніпру воду і жадібно пили, як нектар...

«ПЕТЛЮРА ДО НАС ПРИЙШОВ»...

Софіївська площа... Богдан, щасливі усмішки киян і чортів вітер... Незабутній вітер! Це ж він тоді шелестів жовтоблакитними крилами рідного прапору на бані пресвятої Софії. Сіявся дрібен-дощ — і сльози радості були непомітні.

— Ви чуєте, ви бачите, кияни — он він, наш жєстосиний стяг — на своєму місці, у рідній столиці.

І йшли люди, мов на прощу, йшли до Софії з прикїївських сіл і вчорашні колгоспники і недобиті «кузкулі», з наддніпрянських містечок розхристані «прулетарі» з кашкетами набакир; шкутильгали в лажміттях старці, пхались спекулянти в заялзених фартухах. Різні люди — різні думки, та одне захоплення і подив. Всі хотять побачити своїми очима те чудо предивне — отой близький і далекий жовтосиний стяг, що так гордо має у високості. Хто ж його туди повісив так високо? Невже ж не сон? Сивий дідок у латаній свитці скидає шапку і хриється:

— Людоньки, та це ж такий фляг, який я бачив при Петлюрі. Радуйтесь, людоньки, Петлюра до нас прийшов!

— Какой чудак дед, ведь Петлюру убілі, — схибно скалить зуби якийсь невразний тип з цаповою борідкою, — скарей всего прїсдет Вінїченко.

Натовп прищулився біля будки для афіш. На стьрих, видвілих від часу афішах були наліплені прокламації: «Слава Самостійній Соборній і Незалежній Україні!», «В Україні — по українському!» і т. д. Юрба жадібно ковтала ці, для кого вперше, а для кого не вперше чути, рідні слова. А по завулках вешталась ті, кого кололи в серце ті запальні гасла; скалили зуби, ворушились, як змії під чоботом збудженого мужика.

¹⁾ Босяки.

²⁾ На вуличнім жаргоні — добре життя.

А над усе шумів той прапор жовтосиний, шумів сумно, як осінне листя на каштанах, і весело, як весняна радість у серці киян.

ВОЛЯ ДУШІ І СЕРЦЯ.

Вулиця Бульварно-Кудрявська № 24, Приміщення колишньої редакції «Комуніста». Гудуть ротаци, цокають ліногипи. Відгонить клесем, фарбами і бензином. Нова скромна вівіска на цьому будинку якіє незвично бентежить очі, — кого радус, а кого й злобить:

Редакція часопису
«УКРАЇНСЬКЕ СЛОВО»

Біля дверей на головному вході позіхає заспаний швайцар—отой самий сивий дідок, що сидів тут і тоді, рік тому, коли висіла тут інша вівіска. Правда, де-що змінився дідок-швайцар. Тепер на нім якієсь допотопний з золотими гудзиками і еполетами мундир (і де він тільки такого видер?), і тепер той дідок розмовляє не на «общепонятном», як тоді, а по-українському, хоч трохи кумедно в нього це виходить:

— Пожалуста, пан, вам куди?

— До головного редактора пана Рогача, — відпе-відаю, залишаючи в нього свій „Ausweis“, якого він, обкрутивши на всі боки, довго тримає «догори ногами» перед очима, нарешті кладе під скло на столі.

По довгому коридорі редакції вештаються ті самі люди, що й рік тому: прибиральниці, чергові, листоноші і бухгалтери — мої старі знайомі.

— Добридень, — вітаюся до них.

— Слава Україні, — підкреслено відповідають на мій привіт. І в їхньому голосі я вчуваю нотки докору. А в їхніх очах я бачу сердиті вогники і питання: «Чому він так здоровкається, отой комсомолець, чи це йому при советах? Треба буде попередити пана редактора. Треба буде...»

«Попереджуйте, попереджуйте, — думаю собі, — будьте пильними і обережними, бо ж в цьому приміщенні вештаються не лише друзі, а й недруги. Але що це й вас так змінило, отих колиєсь забрюханих і виснажених «тьогів» і «дядів», адже рік тому ви відповідали на мє привітання своїм одноманітним «здрасте»? А тепер?... Ага, от на стїні оголошення: «Тут говорити по-українському». Ні, ні, мабуть, самого цього оголошення було б замало, щоб так швидко повернути душу «совєтського громадянина». Ні, тут є щось більше. То не наказ, то — воля душі і серця, які ще болять від кайдан.

БЕЗ АНКЕТ І БІОГРАФІЙ.

В кабінеті головного редактора часопису «Українське Слово» урочисто і затишно. Зі стїни над столом до болю рідно усміхався отаман Симон Петлюра, як живий. Поруч портрет Євгена Коновальця і Андрія Мельника. Під ними в українському орнаменті гуцульської різьби тризуб. Ліворуч карта України і плян Києва.

А ось і він, усміхнений, до всіх щирий і привітний, рухливий і разом спокійний редактор Іван Рогач — палкий революціонер і прекрасна людина. А біля нього незабутні друзі, співробітники О. Ш., О. Л., Ф. Гасвий, П. Олійник і інші іменні і безіменні товариші, що в грозову хуртовину першими відважились

ступити в підпалений ворогами рідний Київ. Так, це вони, що своїми руками виносили з подум'я палаючих бібліотек і музеїв національні цінності, які один кат безжалісно і жорстоко лишив на поталу другим. Рвалися міни. Горів Хрещатик. Стікала кров по бруці — своя і чужа — і розміщувала глину задимлених руїн. Тоді ми познайомились і назавжди подружили. Так просто — подали один одному руки і, поглянувши в очі, міцно їх стиснули. Не було часу на церемонії. Мене найбільше здивувало те, що ні сам редактор Рогач, ні хто інший з них не вимагали ані заповнювати анкети, ні подавати біографії і адреси, до чого так звик, живучи в советському «раю». І якось зразу було незручно. Набивався із цим сам, чим до сліз їх сміявся.

— Ми добре знаємо біографію підсоветської молоді, — відповів на те мені редактор Рогач, — і цього з нас цілком досить. Ми хочемо, щоб наші когорти щодень збільшувались і то саме за рахунок української молоді, тих полинних комсомольців, які звикли, як ви кажете, заповнювати анкети. Віримо вам на слово, враховуємо в першу чергу умовини, в яких чверть віку знаходилась ця молодь, а потім вже свідомі чи не свідомі помилки, за які нікого не маємо на меті карати.

Після такого щирого признання прояснювалось сумління, як день після дощу, і ставало так легко на душі. Була тяга до праці, до своєї національної праці. І вчорашні комсомольці радісно давали присягу і ставали під жовтосиній прапор, щоб боротися на два фронти.

ЧЕКАЮ РИЛЬСЬКОГО І СОСЮРУ.

Ще запам'яталась мені редакційна нарада перед виходом в світ першого числа часопису «Українське слово». В кабінеті редактора Рогача зішлись вищезгадані редактори. Між ними закріпився вже й нових людей — це мої старі добрі знайомі — колишні співробітники в одному республіканському часописі, чий імен не згадуватиму, бо не знаю, яка їх спіткала доля в цю повесну завірюху.

Розподілялись обов'язки, доручались завдання. Мені тоді доручено організувати і редагувати «Літературний додаток», який вкладався спочатку в часопис «Українське слово» і який пізніше перетворився в славетний літературний часопис «Літвари», що його редагувала незабутня О. Теліга. Але про нього мова буде пізніш. Крім цього редактор Рогач запропонував мені приглянутись, розвідати, — чи часом не залишився в Києві хтось із знамих українських підсоветських письменників.

— Знаєте, — кавав він, — треба охоронити їх перед можливим терором німців. Бо знайдуться провокатори, які поспішать до німців з доносом. А може ще знайдеться якийсь там орденосець, — тоді біда. Отже, треба з цим приспішити. Я прикладу всіх зусиль, щоб легально чи нелегально забезпечити їхнє становище. Та й негайно до праці їх притягнемо. Ви знаєте тут усі завадулки, то ж не гайте часу. Хай вилазять з нор і стають до національної праці. Іще додайте, що їхні «гріхи» нас не цікавлять.

І в першому числі «Літературного додатку» було вміщено звернення до українських письменників, яке кликало їх, щоб вони зголосувались до нашої редакції з метою співпрацювати з нами. І я примостився в своєму відділі, готовий до прийому таких бажаних гостей. «Ех, — думав собі, — коли б з'явився, наприклад, Максим Рильський або Сосюра Володимир, Яновський чи хоч би Андрій Малишко, — от би зустріч була! От би була радість. Чорта лишого знала б німота. Заховали б хлопців, зробили б їм відповідні папери і... до праці творчої, невисипущої для добра Нації. Адже це ж такі наші українці, як не кажіть, мало чого вони б так не писали:

«І пішов я тоді до Петлюри,
Бо у мене штанив не було»

або:

«Як би Тарас жив тепер,
Він став би членом Вєкапе».

Це так Володя Сосюра дресав. Значить, в Петлюри ходили люди по-людському — в штанах, не те, що в тісі наволочі — «красногвардейцев», в яких доводилося світити големими литками. Чи не так, паке, чи то пак, товаришу Сосуро? А про те, що у вас був би Шевченко членом ВКП(б) — ми й не сумніваємося.

Може й членом Верховної Ради був би. Та чи зостався б він поетом, чи зостався б він таки Шевченком? — спитайте в Максима Тарасовича. Але хоч ви й так кумедне насосюрини, однак ми б раді були б зустрітись з вами, і то не в бою, як ви пишете. Навіщо бій? Ви й так втомилась від тих «боїв». Краще за мирною чаркою в одному з київських кафе. Чи не так?

Подібні думки і жарти снувались в моїй голові, і я невимовно чекав такої зустрічі.

ХРИЗАНТЕМИ.

Наше знайомство було незвичайне, і я його повік не забуду. А було це так. Я повертався з Євбазу, куди ходив купити собі махорки. Коли вже підходив до редакції, то крізь ґрати залізної загорожі помітив п. Рогача, який розмовляв біля клямби з якоюсь середнього росту, в темному вбранні жінкою чи дівчиною. Я, вповільнивши хід, привітався. Відповіли обоє. «Хіба й вона мене знає, що вітається?» — наївно подумав я і уважно приглянувся до неї. Ні, такої пані з такою химерною зачіскою і вогняними очима я не знаю. Ні, це, мабуть...»

— Що ви так пильно приглядаєтесь, — несподівано обірвала волосинку моєї думки ця незнайома. — Ходіть до нас, — усміхнулась так тепло, ніби справді давно знайома.

Я скочив із східців через поручні і зняковів: «коли я позбудуся цих дикунських звичок? Пригаю, як парубок».

Вона дїби, не помітила оту мою ніяковість і знову усміхнулась, подаючи руку.

— Олена Теліга називаюся. Мені про вас вже когось Рогач розповідав.

Я не знав, що мені робити з її такою маленькою ручкою, — чи стиснути міцно, чи тільки легко доторкнутись. Адже — це ж така прекрасна поетка, полум'яна революціонерка, про яку мені недавно розповідав мій друг Іван Ірлявський. І мені чомусь пригадалася Аглая. Ні, ця не така, ця ніжніша, ця жіночіша. А зрештою, я Аглаї не бачив.

Та вона не давала моїм думкам оговтатись — сипала одні питання за другими. А тут ще й п. Рогач раптово залишив нас самих — його покликав телефон. При тім було якось сміливіше.

— До вас, друже, тисячу питань, — щебетала вона, — але не всі відразу. Маємо досить часу. А зараз може скажете мені, чи любите ви квіти? Мабуть, ні, бо чому ж тоді так байдуже їх топчете, ці бідні хризантеми?

Я тільки тоді помітив, що справді стою на краю клямби, притоптавши в землю бідні квіти.

— Однак вони вже примерзли, — якось по-дурному відповів я і відчув, що почервонів, як рак.

— «Примерзли», «примерзли», ви самі примерзли, — сказала з ніжним докором і так усміхнулась, що я й не відчув того докору.

Дивні почуття виникали в мене, коли я розмовляв з цією незвичайною жінкою, — то почував себе вільно, ніби знав уже її давно, то ніяковість і чогось боявся. Останні почуття появлялись у мене, мабуть, від того, що я тривожився, щоб, бува, якимсь способом не виявити перед нею свою «азіятську» натуру. А вона, коли розмовляла, дивилася просто в очі своїми великими карими очима, які так весняно сміялись і здавалось, просвічували всю істоту. Здавалось, що нічого від неї приховати не можна, все до крапельки побачить вона тими очима.

Вона розпитувала мене про колишнє підсоветське літературне життя. Як і де, в яких умовах жили українські письменники в Києві. Хто, на мою думку, з них «наш». На її думку, найкращі з поетів на «цьому боці» — це Рильський і Бажан, з прозаїків — Яновський. Шкода, що вони не залишилися. Нагадала мені про те; як я чекав Сосюру і Рильського в своєму кабінеті, — і тут уже я зовсім не ніяковість, але щиро з нею сміявся. Найбільше її цікавило життя підсоветської молоді. Раділа, коли я розповідав їй, що в наших селах на Придніпров'ї, навіть при совстах селяни зустрічали свої свята, особливо такі, як Різдво і Великдень. Колядувала з звіздою дівтора, педрували, а на Водохрища рубали з льоду хрест на річці. На Великдень христували і святити паски і т. д. Цікавилася колядками і піснями, які співали в наших селах. Децю «на ходу» записувала в своєму блокноті.

Ще її цікавили Плузник, Фальківський, Влизько, Коспика і інші закатовані наші письменники. Але, як виявилось, про них вона знала багато більше від мене, і я не міг щось їй додати.

Отак розмовляючи, ми непомітно простояли біля тієї кльомби добрих кілька годин, і я вже збирався йти в приміщення редакції, та раптом перед нами сталася така «подія», якої я не можу обминути в своїх спогадах. На каштані, під яким ми стояли, враз захиталися віти і почувся пташиний крик. Ми підняли голови і побачили, як трос чималих чорних птиць, схожих на круків або на шпаків, несамовито кидалися на маленьку пташку, клювали її з усіх боків, аж пір'я летіло. І що дивно — маленька пташка не тікала, а боронилась. Вони кидалися з гілки на гілку, падали на землю, крутились в сухому листі і знову злітали на каштан. Маленька пташка, оточена з усіх сторін, не встигала відбиватись, а боронилась тільки тим, що була меткіша і ліби краще за них знала дерево. Три птиці часто в сліпій люті кидалися одна на одну і клювали самі себе. Нарешті, вивраши момент, всі трос кинулись на маленьку пташку, і так одною купою всі четверо впали на кльомбу...

Пані Теліга кинулась до них. Три птиці, обкубані і запорошені шухнули вросітці, а одна, менша, закривавлена і мертва горілинь на білих хризантемах. Краплинки густої крові ніби горіли на білих пелюстках хризантем. Я поглянув на п. Телігу. Вона стояла бліда і гнівна. Відвернувшись, та я помітив в її очах несамовиті вогники, що падали гнівом і печаллю. Та це було лише в одній миті, бо вже знову вона тепло усміхалась:

— Боротьба нерівна і кривава. Так воно і в житті... Квіти і кров. Дисгармонія. Квіти цвітуть і кров цвіте також, тільки квіти одцвітають а кров дає плід...

Я не знаходив відповіді. Ми пішли мовчки в редакцію.

ПЕРЕМОЖНО ГРИМІЛИ «ЛІТАВРИ»...

Я передав редакційну теку «Літературного додатку» п. Телезі. Вирішено випускати вже окремо від «Українського слова» літературний часопис, якому п. Теліга дала назву — «Літаври». Така назва всім нам, редакційним правдівникам, була до вподоби. І ніхто з нас її не заперечував — така свіжа і, головне, бойова — відповідала духові наших революційних буднів і свят.

— Нехай гримлять наші «Літаври», щоб аж світ почув, — казав хтось із нас з невимовною радістю.

П. Теліга уважно перечитувала кожен матеріал, деякий позначала червоним олівцем і відкладала окремо. Інші клали, вже без порядку, в одну купу, а потім подала їх мені:

— Прощу цей мотлох кинути до коша, — сказала мені, — це фолькдейчівська графоманія. Це, мабуть, ті ж самі писакки, що й Сталінові так щедрували. Як по-вашому? А гляньте ось на цю ісенітницю — «Серце німецького вояка». Це писала пані Н. К. Яка швидко, вже встигла розкусити і серце німецького вояка! Бідна пані, я можу їй тільки співчувати, а допомогти зать. Хай береже в своєму альбомі. «Літаври» — тільки для українського серця. Чи знаєте ви цю паню?

— Так, навіть дуже добре, — відповів я, — колись працював разом з нею в тому самому приміщенні. І ще й тепер пам'ятаю подібну до цієї своїм характером її новелю, що звалась «Колосом взолочена» і була вміщена в журналі «Радянська література». Різниця тільки та, що тією новелею вона взолочувала тих, яких тепер дуже боїться, а цією взолочусь серця німецьких жовнірів, яких, мабуть, не боїться.

— Спраді, бідна жінка, — сказала на те п. Теліга, — так дешево розпродус свої почуття. Але не будьте таким суворим, можливо людина тільки помилується. Пригадайте собі, мабуть, і ви помилялись. Прийде час — скаменеться, можливо.

— Можливо, — повторив я.

— Але, на всякий випадок, ми повісили великий замок на дверях наших «Літаврів», щоб туди не пролізли люди з надто мінливим почуттям, а головню — наші вороги.

...І інші дні за днями, дні творчі і невинувці, тривожні і бойові. Переможно гриміли «Літаври» в

голубій Столиці і відбивались дзвінкою луною об береги рідного Славути. І тим відлунням сягали далеко-далеко на схід і на захід, у всі закутки нашого великого краю.

На сторінках «Літаврів» друкували ми найкращі зразки націоналістичної літератури. Колишній підсоветський читач мав нагоду без страху і остереження ознайомитись з творами «буржуазно-націоналістичних», як казали більшовики, письменників — Є. Маланюка, О. Олеба, О. Ольжича, Ю. Липи, з прекрасними поезіями головної редакторки цього журналу — Олени Теліги. Міг познайомитись і з іншими більш чи менш визначними письменниками і діячами, яких попередній кат своєю чорною рукою затуляв від народу і яких теперішній німецький кат боїться, як огню, і не пускає в Київ.

Крім них, п. Теліга, може ще з більшою охотою, вміщала в «Літаврах» твори колишніх підсоветських поетів і письменників (залишилися декілька з молодого покоління), які поступово вилазили з нір і припадали до твердої праці, як до живущого джерела.

З сторінок «Літаврів» читач, старший віком, — міг пригадати собі невмирущі твори закатованих і загнаних в могили Є. Ілужника, М. Хвильового, Г. Коспика, О. Влизька, Д. Фальківського і багатьох інших, а молодший мав нагоду вперше добре ознайомитись з ними.

Переможно гриміли «Літаври», аж поки кривавий німецький окупант не перелякався того грому бойового. Перелякався і насторожився. А недруги лихі-різні фолькдейчі, советські агенти, а часом і наші ж такі землячки, підлабузюючись (хоч останніх було і небагато), нашіптували тому катові ненаситному про те, що в тому шумі гучних «Літаврів» на найвищій ноті звучить ненависть до всіх поневолювачів і окупантів жовтосиньїої Еллади і несеться полум'яний заклик на боротьбу за Самостійну, Соборну і Незалежну Українську Державу.

Найжидливіше люті вороги. Кривавий німецький хижак — орел розір'яв свої пазурі і причаївся під дверима непокірних «Літаврів».

БУЛО ЧУТИ, БУЛО ВИДНО, ЯК РЕВЕ РЕВУЧИЙ...

Був, здається, грудень. У всякому разі — зима із снігом і палючим морозом. Олена Теліга конче сьогодні захотіла піти до Дніпра, хоч там уже була не раз. Вона розповідала, що в перший же день свого приїзду в Київ, просто зі станції, пішла туди, на Дніпро.

— Він мене вже давно кликав до себе, батько-Славути, і ось я приїхала до нього, — казала вона тоді комусь із своїх друзів.

Був полудень. Ми йшли вулицями Подолу — Теліга, Ірлявський і я. На тротуарах було слизько, і Теліга обиралася об руку Ірлявського. Я йшов поруч останнього і все спотикався своїми некованими чобітьми.

Ми розмовляли про се, про те: про зміст найближчого числа «Літаври», про дрова чи про вугілля, які треба було дістати, щоб у кімнати не замерзло чорнило, про те, як дістати, хоч би з пуд картоплі, про сьогоднішні театральні новини. І тоді я примітив, як схудла за цих кілька місяців п. Теліга. А рум'янець, що запеклись на її щоках, не могли це заперечити, бо ж на дворі палючий вітер і мороз.

Ми підійшли до засніженої пристані. Дніпро ще не замерз. Лише при березі гоїдалися на хвилях щербаті плити льоду, кипіли в пробоях, як шматки розпеченого олива. Скрипіли баржі і великі човни, мабуть, ще влітку скріплені залізними ланками, що ось іскрились івесм. Трохи далі від них гоїдався обгорілий, з побитими вікнами невеличкий пасажирський пароплав, на борту якого був напис: «Калінін». А під ним написом хтось незграбно дописав смолою: «цап проклятий».

— Чому саме цап? — спитав Ірлявський.

— Тому, мабуть, що цей кремлівський дід мас козлячу борідку, — відповів я і згадав, що колись у Києві був цілий процес над одним мистцем, якого портрет Калініна був вміщений у стінному календарі. Хтось із відданих партії Леніна-Сталіна підмітив, що коли цей малюнок перевернути «догори ногами», то з Калініна виходить козел.

Коли мені вдалось переконати п. Телігу, що це не вигадка, а факт, і що аналогічних випадків було не-

мало у всіх родах советського мистецтва, — то вона довго з того сміялась і щось записувала в своєму блокноті.

Походивши з години над Дніпром, ми піднялись на Володимирську Гірку і довго стояли біля пам'ятника. Олена Теліга немов пила своїми очима прозорість Славути, який при заході сонця ворухився, мов живий між мертвими берегами.

Ми всі вчотирьох — разом з Володимиром Великим, мабуть, з одним чуттям дивилися на Дніпрову даль. Звідти нам добре «було видно, було чути, як реве ревучий...» І можливо, одним чуттям билосся тоді троє сердець, однаково жалючі, що не б'ється четверте — серце Володимира Великого.

* * *

На цім мої спогади про цю велику жінку, про цю прекрасну поетку вриваються, бо при кінці грудня я виїхав з Києва в своє рідне містечко, щоб після Різдва поїхати до Праги. Мене тоді вабив «закордон», як і кожного молодика, що, крім советського «раю», нічого іншого не бачив. Крім цього, я до болю хотів побачити Олеса, з яким ніби давно вже був знайомий. Мабуть, це останнє було більшою причиною, яка тягла мене в чужий край. А ще я ще давніше, в 41-му році, в Житомирі познайомився з Ольжичем, то думав, що буду там, в Празі, бажаним гостем.

— Розповім дорогому Олесеві, — думав я тоді, — як і чим живе наш Золоверхий, переповім йому про діла його славного сина, який там у Києві запалює молоді серця до подвигу і слави.

Хоч тоді й не вдалась мені ця омріяна поїздка закордон, але в Київ з деяких причин я вже не вертався, аж до 1943 року, про що буде мова далі.

Прощався з Телігою, Рогачем і зо всіма друзями в редакції, як з рідними. Невимовно щеміло серце, хоч я й не думав, що це буде останнє прощання з ними.

ДОРОГИЙ ГІСТЬ У СВЯТ-ВЕЧІР.

Була кутя, Святий Вечір напередодні Різдва Христового. У наше вікно вже заглядала вечірня зірка, благословляючи на Святу Вечерю. Моя матуся, по-святковому одягнута, ставила на стіл полумисок пісного борщу, рибу, кутю в макітрі. Батько поправляв на покуті дідуха, біля якого стояв великий горщик з узваром. Раптом хтось постукав «по-панському» в двох. Боже мій, яка радість — це ж мій друг Іван Ірлявський! Коли ступив в мою хату, ввійшло теплим холодом київської зими. Ніби на своїх плечах вніс у мою хату кусочок Києва, саме того, де ще гриміли «Літаври» і всміхалися полум'яні очі новітньої Аглаї, де в потемках жахливої дійсності писалась історія для грядущих поколінь.

Я познайомив його з батьками і посадив за стіл. Атакуючи його питаннями, припрошував до борщу:

— Це той, справжній український? — відбиваючись від моїх питань питав Іван.

— Так, це український, тільки пісний, сьогодні ж кутя, — відповів я, — тільки ти не забивай бачи, розповідай, що там у редакції. Як Рогач, Теліга? Що нове?...

— Чекай, чекай, не все відразу. — Так за Святою Вечерею він розповів мені про трагедію «Літаври» — німецький хижак наклав на них свою чорну лапу. Заборонили. В редакції тривога. Прибув новий цензор, далеко гірший від попереднього, чіпляється до кожного рядка. Рогач не здається. Боротьба люта і нерівна. Хто зна, як буде далі. «Пісню про Петлюру» поета С. зняли вже з верстки. Це пояснив цензор, що Петлюра вів боротьбу проти німців. Рогач каже, що як далі так буде, то доведеться йти в глибше. За Ольжичем сліdkують, і він тепер ночує на іншій квартирі. Коник з хлопцями в Харкові, де кшатає малороси. Але звідти вістки краці, — там працювати легше, бо там військова влада і туди ще не понаїжджали всякі тупі і недолугі гавляйтери. Друзі і співробітники на півлегальному положенні. Співка письменників далі працює на Трьохсвятительській вулиці. Олена Теліга не береже себе...

І ще, і ще... Одні вістки печальніші других. Ми їли кутю. Гірка була вона, наша кутя, хоча й не бракувало в ній меду.

ПИТАЮТЬ ОЧІ І МОВЧАТЬ УСТА...

1942 рік. Весна. У Києві цвітуть каштани і осипається бузок. У парках і скверах плічуть солов'ї. Плачуть люди в Києві. Озвірілий німецький окупант полює за людьми. На руїнах Хрещатика гнуть-ся шибениці. Кров і сльози, зідхання і прокльони. Надія, мов підстрелений птах, корчиться в агонії, але не закриває очі...

— Хто зняв з бані Софії жовтосиній стіг? — питають очі і мовчать уста.

— Де Олена Теліга і Іван Рогач? — питаю я, ввійшовши в приміщення редакції «Українського Слова» чи то пак, «Нового українського слова». Чому на вивісці нема тризуба, чому нема портрета Петлюри в редакційному коридорі? Чому? Чому? Чому?

— Мовчи, — шепче мені мій друг Петро К., — ніби не бачиш? Хіба не знаєш?

— Так, бачу, знаю і чую. Он там, у тій кімнаті, де працював світлий Рогач, тепер стукоче друкарська машина плюгаву статтю про «мрійників-націоналістів, які прийшли з Заходу баламутити вірний німецькому визволителеві нарід». Переможно всміхаються малороси. На порозі тієї кімнати ще не висохла кров, а на стінках ще не запали пилот ті місяці, на яких висіли портрети наших вождів.

«Ні б'є українське слово» — німецький часопис українською мовою... Хто ж дозволив вам, більші і менші негідники, вилести в назву вашої ганчірки оце слово — «у к р а ї н с ь к е». Погляньте на нього тісно, на те не ваше слово між тими двома вашими словами. Погляньте, на нім також виступає кров.

В одному з чисел (здається в першому) тієї брудної газети була вміщена неумдра і пуста карикатура: дерев'яний козак — Мамай, поклавши під себе ноги, перекидає в руках дерев'яні кульки, а під себе слова: «То мрійники-націоналісти граються жовтосиньою романтикою». І щасливі автори цієї нещасної «анекдоти» заливалися сміхом. Вони сміялися тоді, коли весь Київ плакав і скреготав зубами.

З того часу, як забрали Рогача, все змінилось в редакції. Від швайцара до самих редакторів включно всі розмовляли на «общепонятном». Зубами розгризали із стін летючки з написом «В Україні — по-українському!». Почала виходити російська газета. Тьотя П. К., нарешті, скинула машкару і почувала себе, як вдома. Її друкували, її поважали і розуміли, не так, як тоді при Рогачеві...

— Тікаймо звідси, — повторив мій друг Петро К., — тут пахне кров'ю. Тут зрада, ганьба і прокляття.

Невеличкий гурт вовків в овечій шкурі на «малоруском наречії» і «на руском язике» задає вовчий тон в унісон Новій Європі — скрегоче зубами Київ і кличе на помсту.

— Геть звідси, туди надвір, де цвітуть каштани, мов ті свічки на похороні, туди, де плачуть відверто лише солоні — на братні могили героїв.

* * *

Любі, незабутні, рідні Олено Теліго, Іване Рогач, Іване Ірлявський і всі друзі, полум'яні революціонери, що там на бойовому посту в трагічному Києві! Де ж Ваші могили? Ми прийдемо туди тепер — вночі, щоб не бачив кат, ми прийдемо туди колись — вдень, щоб побачив увесь край. Ми сплетемо нев'янучий вінок з своїх сердець і покладемо на Вашу могилу. Будуть на тій могилі цвісти білі квіти жалю, посажені нами. А на тих квітах білих буде вічно горіти Ваша свята кров. Кров на квітах. Засліпить вона очі нашим ворогам, що, переможени, впадуть на коліна, благаючи пощади. Виросте вона, та Ваша благородна кров, у вічну легенду, яку наші покоління повторятимуть, як молитву.

Ми ще не знаємо, де Ваша могила, але в нашій пам'яті вже стверджуються пророчі слова безсмертної Олени Теліги:

«Над могилою вашою тиша і спокій.

Та по рідному краю — зловіщі вогні.

І піти по слідах ваших скошених кроків

Рвучко тягнуться сотні окриленних ніг».

Так, сотні, тисячі, мільйони іменних і безіменних героїв під жовтосинім стягом ітимуть і йтимуть по Ваших слідах, щоб на своїй Соборній Україні засвітити довгожданне сонце, ім'я якому Д е р ж а в а.

М. ОРЕСТ.

ЗАПОВІТИ Ю. КЛЕНА

Юрій Клен відійшов від нас. В ньому тратимо письменника, що сама його присутність серед нас вискрещала блискуче і багатонадійне літературне життя 20-их років на Україні, яке за більш-менш стерпних політичних обставин могло б тривати і донині, тривати як ще блискучіша, імпазантна і плодотворча теперішність.

Наша пам'ять, пильно і повторно спиняючись на колишньому, спроможна затирати невблаганну відстань, що відокремлює поточну свідомість від минулого, і магічно наближати до нас факти та події, які давно відлунували... Це було в Києві, наприкінці 20-их років. Микола Зеров підводиться з-за свого робочого столу, енергійно відсуваючи крісло. В його руці — аркушик паперу. Голосом, в якому бринять тріофуючі нотки, він покликую: «Перший оригінальний український вірш Освальда Федоровича!» Цим віршем був сонет Ю. Клена «Сковорода». Його змістив М. Зеров в укладеному ним декламаторі «Сяйво» (з'явився друком в другій полов. 1929 р. або на початку 1930 р.) разом з двома перекладами Ю. Клена з Шеллі, одним перекладом з Рільке і баладою з «Дон Жуана» Байрона, перекладеною поетом на спеціальне прохання укладача.

Не тільки імпульсивний і темпераментний М. Зеров завжди радів успіхам своїх друзів, як і взагалі кожному позитивно розцінюваному ним явищу українського культурного життя, в гурті неокласиків, пов'язаних вузлами щирого приятельства, панувала атмосфера взаємної доброзичливості і несикуваного сприяння. Ю. Клен не становив винятку. Його вірність і відданість своїм однодумцям та співробітникам на полі культури не пригасили в розлуці, а швидше розрознили і з бігом часу набрали на силу. Поет присвячує друзям теплі октави в поемі «Прокляті роки», змальовує їх на засланні в III частині «Попелу імперій», видає незадовго перед смертю свої прегарні і змістовні «Спогади про неокласиків». Ще не побачила світу готована Ю. Кленом невелика антологія української неокласики в німецькій мові; ці переклади проф. Державин, знавець німецької поетичної мови, називає конгеніальними.

Автор цих рядків, опинившись у Львові року 1944 і дізнавшись від С. Гординського, що Клен є прибраним на еміграції псевдонімом О. Бурггардта, навіязує з поетом листовний зв'язок. В першій же листівці Ю. Клен спішить запитати: «Чи нема серед сонетів Миколи Зерова сонети «Поліфем»?) присвячено мені перед моїм виїздом? Я не встиг зайти по нього. Там Поліфем кидас каміння в корабель Одисеїв, який вже на морі, і безсило лютус».

В непохитній вірності письменника своїм друзям, яка саме через повноту свою просто не спроможна допустити нічого стороннього і застережливого, відчувається щось від наших козацьких часів, від лицарського середньовіччя — епох, коли ця чеснота була спеціально підношувана і овіяна пильним плеканням. Вірність і відданість становлять глибоко симпатичну рису світлої особистості Ю. Клена, рису, гідну пошани та наслідування.

В зв'язку з цією вірністю Ю. Клена своїм колегам виникає питання, чи справді відійшла його муза від неокласичної поезики, чи перестав він бути неокласиком у поетичній своїй творчості?

Заперечення належності Ю. Клена до неокласичної школи йдуть по лінії тематичній і психологічно-світоглядовій. Але ні тематика, ні психологічні та світоглядові комплекси не визначають поетичного стилю. Не збираємося тут доводити це твердження широким викладом, але вистачить прикладу, що його подає нам літературний доробок самого Ю. Клена. Критики, що хочуть довести причетність поета до романтиків і «переборення» ним неокласичних первнів, базують свої твердження на спеціальному наго-

лошуванні його речей, позначених волею, гоном, пристрасним прагненням. З числа цих віршів спинимося на двох сонетах п. з. «Кортес», виниклих у поета не без впливу сонета Х.-М. Ередія «Конкістадори» — про це, зрештою, говорить сам Ю. Клен у примітках до «Каравет». Авотрові «Трофеїв» властивий не меншою мірою комплекс непохитної і дзвенучої волі, пристрасного пориву, гордого самоствердження, соколиної мужності. Але те, що зветься романтикою характеру (формула, не першорядна під поглядом метафізично-філософським) — не є романтикою в розумінні стилю, і Х.-М. Ередія не «імперіялістичний романтик», а був і лишається парнасистом та клясиком.

Світогляд і філософія так само не можуть правити за величини, що кваліфікують літературні стилі. Якщо у випадку символізму ідеалістична філософія є тим моментом, що поширюється всеохопно на поетів-символістів, не творячи навіть специфіки «символістичного світогляду», то щодо інших стилів момент світорозуміння письменників, до них належних, цього всепокриваючого характеру не має. І навіть жанри та віршові форми, їх перевага, обмінання чи, повне ігнорування в тих або інших стилях не можуть правити за вирішальний чинник у визначенні стилю. Учення про стилі мусить базуватися на визначниках, які мають стовідсоткову застосовність до всіх літературних явищ і до кожного зокрема. Інакше учіння про стилі ніколи не буде наукою, не буде навіть наукоподібною дисципліною, а завжди виглядатиме як позбавлений виразник методологічних контурів конгльмерат суджень. Тематика, психологічні комплекси, світовідчуження і філософія письменників, жанри і віршові форми є елементами, що характеризують напрямком, теєю, школу чи індивідуальну творчість. Поетичний же стиль може бути визначений тільки як спосіб і тип поетичного викладу та вислову. Дефініцію стилю творять компоненти: розроблення теми, метода композиційної будови твору, дикція, типологія образності та епітету, специфіка синтакси, характер лексики.

М. Зерову належить формулювання клясичного стилю, як «слова твердого й гострого, без ліричного тремтіння, зате чіткого ясною лінією». Аналізуючи формально творчість М. Рильського, метр «п'ятірного грона» констатує, що в Рильського «із мішаної манери «Осініх зір» виформовується... клясичний стиль, з його рівноваженістю і кляризмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудуванням і строгою течією мислі».

Поетичний вислів Ю. Клена повністю вкладається в цю дефініцію. Епізодичні відхилення, що трапляються в ейдології або лексиці Кленової поезики, звичайна річ, на принципову увагу не заслуговують.

Вважаємо за конечне зафіксувати для істориків української літератури один факт, що мав місце влітку 1947 року, на початку довготривалої візити Ю. Клена до Баварії, візити, який судилось урвати його життя. Проф. В. Державин прочитав у рукописі гостеві свою статтю «Поезія і поезика Миколи Зерова». Читання відбулося в обстанові, небезітересній і для прийдешніх істориків нашого літературного побуту: в імпровізованій кімнаті на горіщі одного з блоків табору Делі в Аугсбурзі, скупо освітленій третиною вікна і наполовину роздушеної схилом покрівлі. Юрій Клен уважно і зосереджено слухав, часом на його устах з'являлась лагідка усмішка, а в задумі очей проступало м'яке світло вдовolenня. В розмові після читання автор «Попелу імперій» схвалив статтю В. Державина в усіх її твердженнях: і щодо існування неокласиків як школи, і щодо мистецького стилю школи, і щодо філософської концепції мистецтва, яку сповідували неокласики.

Зрештою, Ю. Клен ніколи в друку не зрікся своєї приналежності до неокласиків. За свідомство непохитності його естетично-стилістичних позицій може правити його стаття «Вій може початися» («Звено»,

*) Ідеться про сонет М. Зерова «Carnos tes gaies».

ч. 3—4, липень—серпень 1946), в якій він виступає з темпераментною обороною своїх друзів. «Але небезпечнішими, ніж фрази», — констатує Ю. Клен, — «с стандартні форми мислення, стандартності яких зовсім не помічається. Отож, масо протиставлення форми змістові замість ствердження їхньої нерозривності. Звідси хоч би недоречно твердження, що формальний вишкіл був самоціллю неоклясиків, яке подибуємо в доповіді*). Далі твердження, що неоклясицизм став уже штампом і вичерпав себе. Пригадуються мені слова Рильського з приватної нашої розмови, що пора в слові «неоклясики» скреслити першу частину — «нео». Отже, в цьому розумінні тих кілька поетів старалося дати українській літературі твори клясици, зразкові. Дивно говорити про те, що всі можливості вичерпані, коли кожний з них (за винятком Рильського) дав лише по одній невеличкій збірці (Филипович, правда, дві, але ж зовсім тонесенькі), тоді як росіяни мають грубі томи Пушкіна й Лермонтова, та й то не вважають, що можливості цим вичерпані. Невже кілька невдалих (а подекуди трохи, може, вдалих) наслідувань початківців-поетів встигли виробити «штампованість»? Я гадаю, що дорібок т. зв. «неоклясиків» не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли їм до кінця.»

Після цих слів Ю. Клена лише безоглядний ригорист наполягав би на потребі почути з уст поета ще виразнішу заяву про те, що погляди та прямування неоклясиків с тотожними з його власними поглядами.

«Я гадаю, що дорібок т. зв. «неоклясиків» не тільки не є ще засвоєний, а що їхні стилістичні можливості треба далі поглиблювати. Вони тільки вказали шлях, а не пішли ним до кінця». Ці чіткі слова Ю. Клена звучать, як його літературний заповіт, скерований до нас і до наступних письменницьких поколінь.

Видатною рисою світогляду Ю. Клена є його ідеалізм. «Храм Граала, що зноситься в неглітному царстві духа — це більша реальність, аніж матеріяльний довкільний світ з його мінливим обличчям. Ми масмо в даному разі платонівський реалізм, який протиставляємо реалізмів матеріялістичному», — заявляє письменник у задуваній вище статті.

В вірші «Софія» (1935 р.) масмо потужний поетичний документ ідеалістичного збагнення світу. Ідеальне існування нашої святині, на яке зложилися святість і духова значність тисячолітніх помислів у ній і навколо неї, перевершило реальність її існування в камені і металі; поет близький до того, щоб сказати, що в цім ідеальнім існуванні Софії криються в меншій мірі потенції і її кожноточасного просвітленого існування матеріяльного, тоді як навіть руйнація храму, бувши ділом темних і злочинних ментальностей, мусить відійти в повне небуття.

Сонет «Сковорода», яким Ю. Клен започаткував свою оригінальну поетичну творчість в українській мові, с повністю споглядальний. Констатуємо це не для того, щоб показати хронологічну попередність контемпліційних мотивів у творчості поета супроти мотивів «активістичних»: ми не схильні протиставляти комплексів споглядання і комплексів діяння і вважати їх антагоністичними. Ми хочемо сказати тільки те, що обидва вони чергуються в житті людини, а *mutatis mutandis* у творчості письменника. Всі, хто знав Юрія Клена особисто, ствердять, що його обличчя, вираз очей і голос творили зовнішність споглядача, мрійника і філософа. В зовнішності нашого поета добачасмо неабиякий доказ первинності і основності комплексів споглядання і мрії в його душевному складі; тим не менше властиві його творчості елементи боротьби і чину, живучи в одній і тій самій душі, вимагають посядання — але на пізнавальній площині, єдино до того управнений. Отож, моментом першорядної ваги є сказати, що комплекс споглядання — в усіх його типах, включаючи сюди і прилягаючу до контемпліції умоглядність, — потенційально містить у собі діяння, адекватне сутностям споглядання і його знайденням. Історія людства, історія всіх його духових рухів с суцільним потвердженням цієї тези.

*) Ю. Клен мас на увазі доповідь Ю. Шереха про стилі сучасної української літератури, виголошену на першому з'їзді МУР-у.

Щодо філософської системи Сковороди зокрема, то в ній моменти практичного діяння містяться не як потенційальні і вивідні величини, а як безпосередні і чіткі формули. Проф. В. Шаян, пильний дослідник і коментатор нашого філософа, констатуєчі насамперед недокладне вивчення філософії геніяльного мислителя і посталі через те «жалюгідні викривлення його поглядів», говорить далі, що «питаннями етики, соціології і педагогіки займається Сковорода дуже часто в численних своїх творах» і що в ученні його «релігійний аспект досконало поєднаний з соціологічним... філософія Сковороди не тільки не відірвана від дійсності і від життя, але, навпаки, вона, розкриваючи глибші закони цієї дійсності, всеціло спрямована на проявлення і розвиток найбільших цінностей життя. При тому вона надхненна і героїчна*». За потрібне вважаємо додати, що Сковорода висловився конкретно навіть про обов'язки воїна.

Душа перше, ніж діяти не наосліп у цім світі, повинна знайти себе; «треба з хаосу душі створити світ». Методом знаходження є самота і «мандрівки дальні і безкраї» (сонет «Сковорода»). «Стикання з божественною просторінню», за виразом одного письменника-містика, помагач визволитись і прийти до голосу глибинам нашої душі, що є сдино покликаний дати метафізичну оцінку буттю людини та світу, ствердити його вальори і відкинути негативи.

Ми не схильні применшувати значення того факту, що оригінальна творчість Ю. Клена почалася в Києві, року 1928, в колі його друзів і однодумців, коли говорити про людське оточення, а цикл «Осінь рядки» виник з настроїв письменника, коли він перебував 1929 р. у відпочинковім будинку для науковців у Преображенні, скиті Києво-Печерської Лаври, полюбленім за Кисвом разом з двома іншими лаврськими скитами — Голосівом та «окучерявленим» Китаєвом (в останньому був свого часу гостем Сковорода). Буття цих красивдів з чудовими листяними масивами на горбах і в ярах, полянами, долинами, лісовими ставами та манастирськими овочевими садами осяяне внутрішньою значливістю, і благодать весняних, літніх та осінніх погод, повно розливаючись і свобідно витаючи в них, промовляє до тайників душі з проречистістю, недосяжною для голосів людських. «Тут пориває туга в край надземний», — сказав про цю місцевість сам поет, давши їй повний любови опис у вступі до I частини поеми «Попіл імперій». Почавши свою творчість з імени Сковороди, Ю. Клен по мандрівках вертається до нього, «життєрадісного аскета», бо він знає разом з ним, «що всі шляхи сюди течуть» — в комплекс святости і мудрости, овіяний «чаром лісів непереможним».

Ю. Клен розумів історію, як втілення ідейно-психологічних величин, переважно негативного порядку. Негативні елементи, містяться в ідеях, з яких поставали імперії та царства, були гріхом проти абсолютної істини і вони ж, ці елементи зла, зумовлюють також і загибель імперій та царства. Але перше, ніж розпастися на попіл, злочинність їх може набути нечуваних, потрясаючих розмірів. Саме так відчув і пережив Ю. Клен останню війну. «Хай Бог вас милує в ці апокаліптичні часи», — пише він у приватному листі наприкінці листопада 1944 року, і слово «апокаліптичні» не звучить тут, як звичайне образне порівняння.

Що ж може бути протиставлене ненатлому бурханню розгнужданої стихії людського і тим самим світового зла, що спроможне покласти йому край? Автор «Попелу імперій» говорить: ідеалізм. Пригадується один факт з часів перших відвіданн поета до американської зони Німеччини. В автсбурзькому таборі Ділі в 76-ій кімнаті 1-го блоку, яка, незважаючи на свої скромні розміри, відбувала функції редакції кількох циклоstileвих видань, в тому числі альманаху «Світання», а також гуртожитка їх редакторів та співробітників, відбулася вечірня розмова з гостем. Ю. Клен, такий стриманий щодо усних декларативних заяв в особистому плані, розповів зібраним, як ще перед війною він відвідав одного разу кіно; тижневий огляд являв очам глядачів нові десятки в озброєнні

*) В. Шаян. «Сковорода — етик і соціолог» (Краківськй Вісті, 1944).

Німеччини. Заля шаленіла, раз-у-раз вибухали захоплені вибухи і крики. Письменникові, за його словами, стало страшно: йому виразно уявилися безодні і жахи, що їх невідхильно кличе у світ це ентузіастичне і засліплене покоління знярядям нищення й зла. Ю. Клен пережив тоді, що сдиною силою, якою можна побороти цей демонічний комплекс, є беззастережний ідеалізм, пристрасна зброя добра.

Святість і мудрість протиставляв поет і ментальності російської царської імперії, і ментальності «звіря, що гряде в багрянім сьйві революції», і — за аналогією — всім метафізично порочним силам, що лютували в історії людства і бестіяльною навалою заклеотили в понурому ХХ столітті, «широко розкривши двері в Небуття». Добро повинне накласти панцер і вступити з інфернальними силами в безоглядний бій. Примат абсолютного добра та абсолютної істини вилінос з себе комплекс св. Юрія, світлого воїна, що хоче перемогти і переможе дракона. Лицарі св. Граля, «Господня рать», покидають натірний замок радісної контемпляції, духових прозрінь та екстаз і йдуть у долини людські, щоб оборонити там потоптану правду і зневажену чесноту...

Так свідомість правоти свого діла перед лицем вічності і її непідкупним судом породжує могутній психологічний комплекс непідхильності, окриленої скерованости, відваги і витривалости. Тільки справді велика душа спроможна була дати таку стоїчну нагадку для себе, а для нас — героїчний тестамент:

**«Зостанься безпритульним до сконання,
Блукай та їж недолі хліб і вмри,
Я гордий фльорентинець, у вигнанні.**

**Та перед смертю дітям повтори
Ту казку, що лишилася, як спомин
Прадавньої, забутої пори,**

**Як у грозі, у блискавиці й гromі
Келись страшну пачвару переміг
Святий Георгій в яєному шоломі...**

І як дракон, звитяжений, поліг.»

Час може пройти по нас «важким, залізним плугом», ми можемо «відлунати, як жорстока пісня», — бо дні людини короткі, а повинь розколиханого зла є потужна і темпорально. Але той, хто не скорився неправді та лиходійству і покинув край батьків, має незатратну потіху: дорогу плахту зоряного себа взяв він з собою, лишаючи отчизну, вітер несе услід йому рідні суріз'я — і «скрізь під рідним небом спочиває жєбрак, мандрівник, лицар і поет».

З філософічного ідеалізму Юрія Клена пливе і його хвилююча віра в майбутнє України та її месіанізм. Царства падають, бо вже в своїх ідеологічних первнях вони мали зародок тріха і падіння. Прийдешність України та її держави має покоїтись на духових підвалинах, полярних тим силам, що її нищили. Є імперативом, щоб

**«Строгі закони лицарські
Владу держав берегли,
Ім в підмурівок лягли.»**

Поет говорить про настання в Україні нового буття — і величчю релігійного об'явлення віс від його слів:

**«Чуєш, іде
В гromі і бурі,
Чуєш, гуде,
Б'є вже у мури,
Дме нам у скроп'я
Вихор, вогонь
Божих долонь!»**

Первозваний апостол Андрій блатословив горби кївські, його благословенство не загине і церква його імени, височіючи над Кисвом і Дніпром, «мов голуба закам'яніла мрія», всякчасно віщує і «в добі негодній» прийдешню благодать красві та древнім, пурпурам стольного города. В віддалі днів уже рокочуть труби воскресіння України.

* * *

Моментом інтелектуальної гідности нашої еміграції є доглибно зрозуміти, що трагедії нашої доби знаменують крах світоглядів, опертих на матеріалізм і біологізм, світоглядів, що виступили на арену історії, заперечивши світ абсолютних цінностей і абсолютних норм. Славнозвісна «близькість до життя» цих ментальностей спричинила велетенські катастрофи і монструозні злочини. В наслідок їх розгулу над людством зависла погроза духового розкладу і фізичного винищення.

Ідеалістична філософія і найвищі релігійно-спіритуалістичні системи світу дістали в жахах нашої доби яскраві докази і нові потвердження своєї непохитної істинности. Настав крайній час, щоби практичним, суспільним діянням, відповідним до ідеалістично-релігійних сутностей, відродити їх «занедбаний мас-стат».

Обов'язком нашої еміграції є творити культурні цінності, обов'язком par excellence, бо саме духове життя нашої нації, її культурні скарби піддав ворог нещадному розгромові. А тим часом в інтелектуальним житті еміграції далеко не завжди дається бачити відповідне творче піднесення. Ще багато в цім житті від вчорашніх психоідеологій. Називасмо їх вчорашніми не тому, що мимоволі впали в заблуд релативізму, ні: ці ментальності, будучи підложжям вчорашніх подій, уже вчора не склали іспиту перед пізнаючою свідомістю і осудилися змістом вчорашнього дня. Почуття гіркого подиву будить дискусія навколо М. Хвильового, яка безнастанно точиться від довшого часу в нашій пресі. Якщо стовідсоткове заперечення Хвильового не видається нам справедливим, то все ж незрівняно менше перекональним є палке, а часом і корційне наматання зробити з нього дороговказну і міродайну ідеологічну постать нашого новітнього часу. Якщо, за словами Ю. Клена, «млісті ідеали» принесли «злі квіти», то треба не зупинитися перед тим, щоб схарактеризувати ці ідеали тострішими і негативнішими епітетами. Ні на хвилину не сміємо забувати суворой відповідальности, яка лежить на ідеологіях: творячи їх у наших, не завжди потішливим сьогоднішнім дні, ми ними визначасмо наш день завтрашній.

«Нам дав свій заповіт Сковорода», — проголошувє Юрій Клен. І це нав'язання до найкращих наших духових традицій, і філософічний ідеалізм письменника, і мистецьке втілення психологічних комплексів, зумовлених тим ідеалістичним світоглядом, — все це становить непроминуці досяги, що їх належить вивчати, розуміти і — розгортати. Бо творчий вклад Ю. Клена є одночасно багатонадійним заповітом його незабутньої особистости.

ВОЛОДИМИР ДЕРЖАВИН.

ПОЕЗІЯ І ПОЕТИКА МИКОЛИ ЗЕРОВА*)

Закоханий у вроду слів,
усіх Венер єдину піну,
ти чудодійно зрозумів
і мідних римлян і Тичину.

Прости, що я пишу на ти,
як син гаїв і син традицій —
у дні борні і суєти
ти богопосланий патріцій.

М. Рильський (рукописна присвята М. Зерову на книзі «Синя далець»).

1. МИСТЕЦЬКА ШКОЛА.

Микола Зеров (1890 —?) був в українській літературі перший видатний і міродатний поет, цілком вільний від пісенно-фолклорних традицій так званої народної творчості (як її розуміли романтики та їх епігони). Вже після нього сформувались М. Рильський і П. Филипович, С. Плужник і Ю. Ліпа, О. Ольжич і О. Теліга, але перед ним — хіба що ранні футуристи, та ще драматична творчість Лесі Українки (проте з вельми значущим рецидивом у «Лісовій пісні»). Щоправда, в прозі фолклорний етнографізм давно вже перестав був панувати — від І. Франка через М. Коцюбинського і О. Кобилянську аж до зовсім антитрадиційного В. Винниченка; але белетристична проза ніколи не правила в нашому письменстві за-провідну супроти поезії.

Отже саме на поезії Миколи Зерова вперше й найгостріше заломилась та плекана впродовж численних десятиріч романтична концепція, що вбачала в пісенно-фолклорному регіоналізмі (бо ж фолклор, за природою своєю, не може не бути регіональним) основну національну — самобутню чи то, як нинішні кажуть, органічну — ознаку української поезії і тим самим систематично гальмувала всебічний розвиток справді — по-європейському — національної поезії високого рівня й великого діапазону. Тому й не диво, що поезія Миколи Зерова і очолюваної ним теоретично (а почасти й у поетичній практиці — вкупі з М. Рильським) київської літературної групи «неоклясиків» — не лише викликала, а й викликає сьогодні і скрізь викликати не вельми проникливі, проте темперментні заперечення з боку всіх прихильників фатальної антитези «Україна — Європа», себто згубного для нашої національної самосвідомості протиставлення себе Європі (або й Західній Європі), як чомусь органічно чужому й «не нами виробленому».

«Інерція регіоналізму, сприйняття української літератури в її специфічно провінційній виключності, дух «вічного плужанства» тяжить незмінно до наших днів над українською літературою... Письменники й критики, що звикли ототожнювати «українську літературу» з «регіоналізмом», читачі, для яких «проза-літературний» Кашенко становить міру й вагу всіх досягнень і завдань, які можуть стояти перед українською літературою, цілком послідовно й природно кожен прояв арегіонального мистецтва сприймають як не-українську літературу, як «мистецтво, що існує ради мистецтва». Вони, починаючи від Загула-Савченка, розглядають як існує літературу, як невластиво українську, як літературу на ґрунті літератури, і, змішуючи стиль із стилізацією, глумлять твори. по-

збавлені ознак регіоналізму, як наслідування, переробку й перестів» (В. Петров — Микола Зеров та Іван Франко, Рідне Слово, 1946, ч. 6, 36—37).

Саме з цього постас справжнє «коріння зла» в українській літературі — ота часом укрита, часом явна антипатія до артистичної форми, оте сектантське упередження проти поетичного стилю, проти мистецтва слова, проти ідеї й факту віргуозности, нарешті — одверто формулюючи те, чого наші іконоборці воліють не формувати — проти краси твору.

Звичайно ж, і найменша рафінованість у мистецтві суперечить тому казенному оптимізму, тенденційному політиканству та гістичному крикульству, що залюбки культивуються вульгарною публіцистикою якого завгодно напрямку, зокрема під вельми «демократичними» гаслами «народності» мистецтва та його «приступности для широких мас». Щождо власне літературних засад того темного антиформалізму, то він коріниться в дивному й хибному уявленні, ніби в процесі поетичної творчості відбувається якась реальна боротьба між формою та змістом твору, і коли не досягнуто того стану, за якого «форма слухняно скоряється кожному порухові думки і чуття», то вона «деформус іх своїми залізними законами» (збірник МУР 1, 70—71).

Це, з одного боку, типове уявлення письменника-початківця, підсоветського «плужанина», який відчуває себе зовнішньо зобов'язаним механічно добирати рими та стопи і чинити всякі інші внутрішньо чужі йому мовні викрутаси — не знати чому й ради чого — просто через те, що так це вже заведено. Публіцистична критика, замість показати йому, що саме ті — начебто зовнішні — «прикраси викладу» становлять мистецьку структуру й сутність поезії, культивує за-розуміле зухвальство супроти артизму слова, виголошуючи, наприклад, що «всяке нове пізнання вимагає нового вислову і знаходить собі свою природну мову, що доконечно притаманна йому» (див., напр., Die Fähre 2, 182). Це не так: «природна» мова с хібащо в малп; а людина всяку мову засвоює — в тому числі й поетичну. Досконалість засвосня і — в найвищій стадії творчості — дальшого розроблення засвосної системи поетичної мови зветься поетичною формою; а так зване «визволення змісту від поетичної форми», чи то «воля від форми» — це коли письменник висловлює симпатичні для публіцистичної критики думки прозаїчно, себто мовою, з артистичного погляду, недосконалою або й просто вульгарною. Коли ж, навпаки, несимпатичні для публіциста думки висловлюються мовою повновартісною, то це, мовляв, «форма» вина, вона щось собі «деформус». Це — типово германське (в тому числі й англо-сакське) розуміння форми, тимчасом як в українському письменстві творча ініціатива неоклясиків протиставила тій концепції форми-норми античну й романську (за взірцем французького парнасизму) концепцію форми-структури, яка становить не зовнішні пута, а імманентну творові методу вислову, отже ніколи нічого не скопус й не деформус, ніякому змістові не суперечить і не заваджає, а заваджає самій лише плутанині та недбальству. Що консеквентніший твір формально, то й органічніший — так само, як дозріла істота с органічніша за недоношеницю.

Проте для публіцистичної критики концепція форми-методи с неприступна, та й концепцію форми-норми вона здебільшого сприймає в гранично пласкому та вульгаризованому образі «форми-оболонки». Отож публіцистична критика по обох берегах Збруча скрізь виявила — за парламентарним висловом — цілковитий брак ентузіазму щодо високого й витонченого стилю в поезії, а зокрема — до тієї літературної школи, яка того стилю програмово прагне, вбачаючи свос завдання в його творенні, а не в тому, щоб поставити його на службу тому чи тому політичному гонові.

Ту літературну школу заснували в українському письменстві київські неоклясики. Вперше в історії українського письменства свідомо створивши ноєзію

*) Примітка Редакції. Ми не погоджуємося з деякими твердженнями і поглядами шан. Автора. У тій справі займемо голос ще на сторінках нашого журналу. Статтю однак містимо з наміром, даючи можливість В. Державині виложити свої погляди на роль і істоту літератури, відкрити на ту тему дискусію. Виміна думок на теми, порушені статтю В. Державина, зробить прислугу не лише українській літературній критиці, але й самій літературі. Авторам, що вважали б доцільним забрати голос в названій дискусії, «Орлик» радо дає до диспозиції свої сторінки.

високого стилю (бо попередні драматичні спроби Лесі Українки наближались до досконалости, проте не були усвідомлені в літературній своїй специфіці), неокласики врятували перед світовою історією, перед сумлінням чистого розуму гідність і суверенність українського мистецького слова, тяжко скомпромітованого політиканською публіцистикою на Заході і ще незрівняно тяжче — пристосовницькою «пролетарською літературою» на Сході. Творчість неокласиків — чи не сдине, на що покликатись можемо в царині чистої поезії.

Не говоримо тут про зовнішню історію кивської школи неокласиків та її ж таки літературний побут і ідейну атмосферу, бо все це на сьогодні краще накреслили, ніж це зробив Ю. Клен у своїх вірцевих «Спогадах про неокласиків» (Мюнхен, 1947) — не можна. Нас тут цікавить насамперед, — що являли собою неокласики в українській поезії і чим вони лишатимуться в ній назавжди. Всі погоджуються на тому, що «в українській душі та в українському мистецтві треба прищеплювати елементи конструктивності — як засіб проти духового анархізму та мистецької аморфності» (М. Антонович, «Українська Трибуна», 1947, ч. 53/77), і що кивські неокласики саме це й робили мериторино; проте далі в характеристиці та оцінці неокласицизму постають великі розбіжності й непорозуміння — невільні й довільні.

Річ у тому, що жадної декларації, жадного літературного маніфесту неокласицизму немає: Микола Зеров, що сдиний міг би таку декларацію скласти, волів цього не робити. Пояснювати це можна порізно. Деяку роль відіграла тут, мабуть, і виключна, майже патологічна особиста скромність великого поета; що волів у приватному своєму листуванні складання вірцевих у світовій літературі сонетів гумористично йменувати своїм «сухарним виробництвом» та «поезією для хатнього вжитку» — мовляв, «щоб (я) мав якісь досягнення в техніці, по совісті не можу сказати — навпаки, мені здається, що синтаксична одноманітність, обмеженість лексики, вимушеність і повторність рим скоро покладуть край моему сонетифікаторству» (приватний лист від 15. 11. 1934) — і це сливе безпосередньо після таких шедеврів сонетного жанру, як «Двері в стіні» (3. 10. 1934), як «Херсон» (3—5. 10. 1934), як «Суниці» (9. 7. 1934)! З другого боку, Зеров, один із найтонших і найгрунтовніших мислців літературної критики, гостро відчував умовність усього теоретизування і його вторинний характер супроти конкретної мистецької творчості; мовляв, «лише той, хто не народився поетом, вигадус і складас філософію для поезії» (з превеликою симпатією наведений Зеровим вислів Плетніова — «До джерел», вид. 2, 245). Проте, вирішальний момент напевне полягав не в цьому, а в тій обережності, замкненості і стриманості, що їх конче виматала фатальна літературна і позалітературна ситуація 20-их років на Великій Україні — атмосфера «пролетарського» здичавіння, плужанського принижування всіх вічних ідеалів мистецтва, повсякчасної, коли не політичної, то громадської нівеляції, репресії та денунціяції, тріумф вульгарного примітиву. Не кажучи вже про особисте літературне становище Зерова, якого партійна преса послідовно цькувала як «українського кадета, що висловлює думки середньої буржуазії... ненавидить пролетарське письменство і розкладає революційний молодняк, ба навіть «розлбжив» Хвильового» (див. «До джерел», вид. 2, 255 і 264) — цілий неокласичний напрям кваліфікувався партійним керівництвом преси — отже й сприймався широким читачством, себто більш-менш совгизованою напівінтелігенцією — як свого роду політичний саботаж, що не хоче вихвалити існуючої дійсності, не хоче працювати «на замовлення часу». Отож ситуація виматала крайньої обережності. Захищаючи на конкретному прикладі поезії Рильського класичний стиль, Зеров разом з тим старанно застерігається щодо спроб накинати йому духову спорідненість з російськими неокласиками, що «засновують свою творчість на базі чистого класицизму», а тим паче — щодо вкрай одіозної для всіх літературних аналізатів позиції «мистецтва ради мистецтва» («До джерел», 10). Було б непроценою наївністю надавати цим суто тактичним формулюванням найменшого принципового значення. Сумнівно, щоб Зеров мав на думці щось реальне, про

око людське, схолястичне розрізнення класицизму чистого й «нечистого» — йому просто залежало на тому, щоб Затулова провокація не скомпромітувала неокласиків будь-яким літературним зв'язком з російським неокласицизмом М. Кузміна, А. Ефроса, В. Бутягіної, вже оголошеного натовді дрібнобуржуазним. Щождо «мистецтва ради мистецтва», то не відкинути офіційно цієї концепції означало в під'ємних літературних умовах майже те саме, що й отолосити себе прилюдно контрреволюціонером.

За зразок неперевершеної і невідмінної в таких обставинах тактичної спритності Зерова може правити увесь той його майстерний критичний нарис «Літературний шлях Максима Рильського», де починається з твердження, мовляв, «ім'я «неокласик», імпресіоністичне і випадкове, не характеризує його (Рильського) мистецької манери і поетики», і лише під кінець статті, після довшого й переконливого оперування цитатами та характеристиками, надзвичайно обережно підводиться читача до висновку, що «поволі з дозріванням хисту із мішаної манери «Осініх зір» виформовується, коли хочете, класичний стиль з його врівноваженістю і кларизмом, мальовничими епітетами, міцним логічним побудованням і строгою течією мислі. Місцями він (Рильський) досягає вершин Леконта де Ліля, часами сдчас безпосередність Гомера з витонченим різцем Ередія...» — з тим лише застереженням, що «парнасим не зразу дається поетові». А після цього розгорненого визначення класичного стилю говориться вже відверто: «Цей неокласицизм, як у нас кажуть, це — прагнення високого мистецтва (grand art)...» («До джерел», 250—251).

Отже класичний стиль характеризується в очах Зерова врівноваженістю викладу й композиції, далі — кларизмом (себто, сказати б, «прозорою ясністю» — термін запроваджений деякими французькими класицистами початку 20-го сторіччя, а також добре відомим Зерову російським поетом і белетристом Михайлом Кузміном, що орієнтувався саме на французьку рафінованість емоцій та стилю і займав проміжне становище між символістами і акмеїстами), далі — мальовничістю (очевидно, не самих лише епітетів, а цілого викладу), «логічною» консеквентністю сюжету та композиції і — last but not least — принциповою скерованістю на «велике мистецтво». Оце і с, власне, мистецька програма кивської неокласики, яку Зеров — як можна бачити з вищенаведеного — відрізняв від класицизму як такого хібащо хронологічно (ще маркантніше висловився щодо цього Рильський, коли він десь при кінці 20-их років, у приватній розмові про неокласиків, завважив, що, мабуть, час уже відкинути оте «нео»). Отже та сумарно накреслена Зеровим неокласична програма принципово збігається з визначенням неокласики в С. Гординського: дозріла, довершена форма вислову на основі дозрілого, довершеного стану душі, а зокрема — «нахил до контемплативності, синтези, ясної думки, чистої, цизельованої форми — відбитку поетової душі, що прагне ладу і гармонії та що, саме не знаючи їх, страждає і набирає рис драматичності, тієї драматичності, яка буде завжди верхковою проблемою кожної великої творчості» (Світання 4—5, 15) і, додамо, верхковою проблемою класичного стилю, що кульмінує саме в трагедії (як це ще Аристотель установив, а сучасні вульгаризатори, що отожднюють класицизм з пласкою «гармонійністю почуттів», надто схильні забувати). Проблема гармонії світу с трагічна проблема *par excellence*, як трагічним с, в основі своїй, парнасим Леконт де Ліля і Ередія — той основний західно-європейський прототип кивської неокласики.

А ті неокласичні дезидерати-загальні, які Зеров подавав у поточній пресі, як от: 1. засвоєння величного досвіду всесвітнього письменства, 2. вияснення нашої української традиції і переоцінка нашого літературного надбання, 3. мистецька вибавитість («До джерел», ст. 264) — це все повинне було привертнути увагу літературних кіл не до класицизму як такого, одіозного плєбсові та вульгаризаторам, а до найзагальніших мистецьких принципів, ніби невірталних супроти диференціяції літературних стилів; мовляв, у неокласиків тільки одне завдання — плекати високоякісну поезію. Дійсно, неокласична група (як зрештою, чи не кожна літературна група) «об'єднувала по-

етів різних літературних виховань» (Юрій Клен у переказі Б. Нижанківського, Українська Трибуна від 13. 10. 1946), і неоклясики не були педантами у виборі жанрових та інших специфічних форм; проте саме вже визначення мистецької якості як самостійної літературної проблеми — це клясицистична постанова питання, бо для символіста або романтика мистецтво є невіддільним від тих чи тих метафізичних проблем, і онтологічної самостійності та самовартісності мистецтва він не визнаватиме. Тому Ю. Клен, наприклад, вельми помилявся, якщо справді вважив себе деякий час за близького до «неоромантизму». Висуваючи на перший план проблему стилю (не «стилю як світогляду», а саме мистецького стилю), Зеров тим самим ставив на порядок денний питання про велике мистецтво і про клясицистичний стиль — про око людське, в найабстрактніших і загальноприступних формулюваннях, як от: ґрунтовне засвоєння автентичних скарбів української літератури попередніх часів, звернення за літературними зразками до всеєвропейських джерел (а не до московської репродукції та перерібки), здорова літературна конкуренція на основі естетичного, а не партійно-політиканського змагання. Все це було дуже своєчасно, але містило істотнішу — понадчасову — вартість автономної (самовизначальної та самовистачальної) естетики клясицизму.

Прегарний зразок того, як саме Зеров конкретизував ті абстрактні загальники в процесі конкретної літературної критики, подає Ю. Клен у своїх «Спогадах про неоклясицизм» (6). Зеров міг з тактичних причин публічно похвалити про око людське «Місто» В. Сосюри, «чарівне сливе есенінською безпосередністю та співучістю» (До джерел, 238), проте в інтимному колі він «нераз казав, що з Есеніна не є путній поет, бо як, мовляв, можна в одному рядку давати такий одноманітний трохаячний ритм, як «тихо є кленов льється листьев медь!» Або чи ж можна сказати «увядання золотом охвачений», коли саме напрошується «охвачен»? Я намагався довести оригінальність і яскравість досить ризикованого образу:

и шепчет про кусты
непроходимых рощ,
где пляшет, сняв порты,
златоколенный дождь.

Тупцюючи на місці, я силувався довести, як поет миттінням золотих колін хотів передати миготіння дощу, що Зерова дуже смішило, але не міняло його загальної оцінки Есеніна як поета.

Цілком ясно, що в першому випадку маємо порушення клясицистичної врівноваженості метрики, в другому — порушення клясицистичної врівноваженості синтаксису^{*)}, в третьому — порушення клясицистичного кляризму образності. З погляду не клясицизму, а іншого літературного стилю — не самого лише есенінського «імажинізму», а й звичайнісінького романтизму чи то барокко — всі три занотовані Зеровим дефекти есенінського стилю є, навпаки, естетично вдалі мистецькі засоби (зокрема останній). Зеров це знав краще, ніж будь-хто інший, але волів ототожнювати «хорощу» поезію з послідовно клясицистичною.

Як лідер літературної школи київських неоклясицизмів, він мав на це повне естетичне і моральне право. Наївно думати, що школи, мовляв, не було, бо не було ні статуту, ні літературних зборів, ні декларацій. Ще наївніше — думати, що школи не було, а була внутрішня приязнь і особисте приятелювання. Архінаївно — пояснювати вирішні фази літературного процесу самими лише біографічними фактами. Адже «особисте приятелювання» було так чи так на літературному ґрунті, а не на спортовому чи родинно-сусідському; було зумовлене такою консеквентною спільністю поетичного напрямку і смаку, що зовніш-

*) В тексті Ю. Клена друкарська помилка — «охваченим», замість «охвачен». Зрештою, надзвичайно показово для консеквентно клясицистичної синтаксиса Зерова — що він навіть порядок слів типу «Розбивши вітер чорні хмари, ліг біля моря відпочить» — засуджує (в приватному листуванні), і то саме на тій підставі, що, мовляв, у такій конструкції «логіка замулюється, а не розпрозорюється» (з чим надто важко погодитись, скільки йдеться тут не про логічність, а про саму лише звичність «нормального» порядку слів).

ні атрибути літературної організації були просто ні до чого; бо взагалі ті статуту, збори, декларації існують переважно для замилювання очей, або ж для компромісового приглушення внутрішніх розбіжностей. А між київськими неоклясицистами скількинебудь істотних літературних розбіжностей не було, і конкуренції щодо теоретичного керівництва теж не було. Отже це була не абияка, а ідеальна літературна школа, яка справді не мала нічого спільного з партійно-професійними організаціями тоталітарного типу.

Само з себе зрозуміло, що ніхто там нікого ні до чого не зобов'язував — як можна зобов'язувати щирого прихильника неоклясицизму бути тим, чим він уже є? Якщо Віктор Петров, що, на думку Ю. Клена, дуже близько стів до тієї групи, вважає, що «неоклясицизм є властивий для школи неоклясицизмів, а свобода од неоклясицизму» (Рідне Слово 6, 34), то він, очевидно, плекає визначення неоклясицизму значно вужче й обмеженіше, ніж те, яке Зеров накреслив у своїй статті про літературний шлях Рильського і яке ми розглянули вище. Цілком можливо, що справді «свобода творчої манери й поезики була далеко більшою мірою характерна для представників групи, ніж неоклясицизм» — як його розуміє Віктор Петров (що не подає, на жаль, власної дефініції). Але ми воліємо додержуватись визначень, поданих Зеровим, поперше, тому, що вони чітко сформульовані, тимчасом як визначення Віктора Петрова має зміст радше психологічний, ніж логічний, а, подруге, тому, що вони всіх членів групи вповні задовольняли і відповідали основній лінії їх поетичної творчості.

Само з себе зрозуміле, що київська неоклясицистична школа не виявляла найменшого бажання зробити свої переконання предметом публічної агітації, а навпаки — прагнула лишатись вузьким і замкненим колом однодумців. У варварських літературних умовах «пролетарської держави» всяку літературну течію, що не оголошувала себе пролетарською або, щонайменше, незаможницько-селянською, розглядали як ворога «пролетарської революції». Вже напочатку 20-их років було цілком ясно, що виступати в пресі з розгорненою клясицистичною програмою значило б відразу позбавити себе можливості друкуватись надалі (не кажучи вже про еventуальні репресії іншого порядку). Доводилось або прикрашатись «революційною» та «пролетарською» фразеологією (як це робили МАРС, ВАПЛІТЕ, Нова Генерація тощо), або ж вельми обережно лавірувати, не поступаючись у принципових питаннях, проте й не провокуючи червону бестію ніякими деклараціями чи гаслами, крім неутраляних культурно-освітніх загальників. Неоклясицисти обрали другу можливість, послідовно відмовившись від «пролетарського» захисного кольору і взявши на себе всі тяжкі невигоди, що автоматично випливали з такої «беззахисності» в під'яремних літературних умовах т. зв. українського культурного ренесансу 20-их років.

Сама вже назва групи а ргіогі дискредитувала її не лише в очах партійного керівництва преси, а й в очах усієї літературно неграмотної української напівінтелігенції, що великою мірою заступила з початку 20-их років українську передреволюційну інтелігенцію і, природна річ, принципово зневажала все, що зараховувала до так званого «пасеїзму», себто все, не прикрашене революційною фразеологією.

«Неоклясицисти» це значить — модерні прихильники клясицизму (бо ж не можуть сучасні поети йменувати себе «клясицистами»), а термін «клясицисти» звучить — як на 20-ті роки — занадто педантично. Саме в цьому сенсі київські неоклясицисти оту назву хоч і не самі створили, а проте й не відкидали, себто принципово акцептували і остаточно санкціонували своїм колективним «Неоклясицистичним маршем» (див. Ю. Клен, Спогади про неоклясицизм, 18—21) — автопародійним, зрозуміла річ, проте не позбавленим і щирого критично нормативного завзяття:

Ми — неоклясици, потужна
літературна течія.
Стукаєм дружньо, харалужно:
Леконт де Ліль, Ередія!

Але так можна було висловлюватись лише у вузькому і замкненому колі однодумців. В періодичній

пресі Зеров підкреслював «випадковість» назви, відхилив від себе та решти неоклясиків усяку відповідальність за неї, нарешті брав її в лапки. Тактично він мав рацію так робити. Всіляке — вже з самого постання неоклясичної школи розпочате — вульгарне нарікання на «штучну літературу» або й «літературщину», на «поезію для поетів» та «мертву форму», на «європеїстів-чужолобів», що волюють залишатися вічно «підголоском, більш або менш талановитим учнем, провінційним копійстом» (збірник МУР, 3, 17—18) — аж до знаменитого «відриву від сучасності» (тієї, очевидячки, сучасності, яку в нас, за прегарним визначенням поетовим, «добають здебільшого в кількох стереотипних способах розроблення кількох канонізованих тем» — «До джерел», 241) — все це не повинно нікого дивувати; адже й Лесі Українці починають у нас закидати — точнісінько так само, як закидали за дев'ятсотих років, — що вона «мистецьки надто в полоні Заходу» (збірник МУР, 3, 21)!

2. МИСТЕЦЬКИЙ СТИЛЬ.

В поетичній спадщині Зерова сонети кількісно далеко перевищують другий культивований поетом жанр — дванадцятирядкові александрини (шестистопові ямби з цензурою посередині), подеколи синтактично розчленовані на три чотирирядкові строфи. Скільки якісна естетична досконалість обох цих жанрів у поезії Зерова є однакова (а решта строф і розмірів трапляється в нього лише зрідка), доводиться припустити, що виразна предилекція Зерова до сонету була зумовлена складнішими і артистично цікавішими перспективами сонетної композиції; мабуть, жаден ліричний жанр не подає строфічною структурою своєю таких багатих можливостей віртуозного розгортання класичної композиції, з притаманним їй паралелізмом, симетричним урівноваженням синтагм та образів і чітким підпорядкуванням одним складових частин іншим, а зокрема — використанням антитези в усіх її можливих варіантах. Щодо майстерного володіння всіма цими компонентами класичного стилю, Зеров-сонетист не має собі рівних у цілій поезії нашої. «Велика зв'язковість вислову, добірна синтакса, прозора внутрішня інструментація ритміки, бездоганна рима, брак будь-якої манери, такої звичайно притаманної поетам класичного типу» — оце основні ознаки поезії Зерова» (С. Гординський у передмові до «Камени», 2 вид.).

Не підлягає сумніву, що на поезії Зерова найвиразніше відбився вплив французьких парнасистів — передовсім Хосе Марії Ередія, найбільшого віртуоза сонету в французькій поезії. Тим цікавіше констатувати, що в низці першорядних пунктів своєї поегики Зеров від французьких парнасистів відрізняється цілком помітно.

Насамперед, щодо культивованої в Ередія фінальної пуанти. Пуанта при кінці віршу Зерова мало властива; де вона трапляється, вона не викликає сумніву щодо стилістичного впливу Ередія. Так у перекладах з самого Ередія — «Присвятний напис», «Завоївники», а надто — «Джерело юности» — і лише спорадично — в оригінальних поезіях, як от у неперевершених александринах «Елій Лямія» (Камена, вид. 2, 42):

Ще за дитинних літ бував я у Мессали,
улюбленці Камен там зорями сіяли;
там вабили серця, там чарували нас
Вергілій і Тибуль, жалібний Бальгій, Басс
і Галля смутна тіль. Але в мойому серці
зосталися навів нестриманий Проперцій,
Овідій сміливий та многомудрий Флякк;
приятні їхньої невимушеній знак
ціну я над усі тріумфи й консуляти.
Ти хочеш бачити їх руку, їх присвяти?

*) А для поетів романтичного-барокового або ж експресіоністичного типу сливе зовсім неминучої, тільки значно претенсійшої, — В. Д.

Там, між пожовклих книг, найкращий мій клейшод,
лежить автограф двох Горацевих од.

Як зразок заключної пуанти-антитези в манірі Ередія можна ще назвати сонет «Святослав на порогах»:

і з черепа п'яного Святослава,
п'є вже випо тверезий печеніг

— або ще метафоричний фінал у другому сонеті «Херсон»:

епохи тьми, кріпаччини, азарта,
і грецька назва, з притиском, «Херсон» —
з тієї ж колоди висмикнута карта.

Навпаки, нерідкий у Зерова фінал із сентенційним порівнянням — зовсім невластивий дикції Ередія і скорше походить від французьких сонетистів XVI сторіччя:

І думка в чорний потрапляє слід:
так мандрівник, що в тундрі замерзає,
усе тропічний бачить красвид.

(«Параду», 4).

Та почуття усохли соковиті —
так просихає торфу чорний плат
по многосоннім і пекучім літі.

(«Присвята»).

Значно більше за цю, суттю негативну ознаку (брак пуанти), важить виразний нахил Зерова до більш-менш ліричного трактування частини (здебільшого, другої частини) епічної тематики віршу. Оклик, звертання, риторичне запитання, рідше — лексичні повтори і синтактичні перерви — такі формальні ознаки того, умовно кажучи, ліричного відступу від основної теми.

Ліричний відступ не скрізь вдається поетові стилістично, — подеколи він надто наслідує умовні схеми традиційної риторики (наприклад, при кінці сонету «Телемах у Спарті», 2, у терцетах сонету «Визволення», в останньому терцеті сонету «Саломея»); проте як же чудово, як граційно й сугестивно, як глибоко-зворушливо звучить він там, де поетові щастить подолати схематизм умовної ексключації, як от, наприклад, в останньому рядку сонету «Лестригони»:

Не йди, зостанься тут. Є схови серед скель.
Вночі я справлю твоїй стовеслий корабель
у тиху сторону народів хлібоїдних.

Та сам лишуся тут у горі та біді —
я тільки мрію до скель долину рідних,
я тільки чайкою — з тобою — по воді.

Або яка неперевершена елеганція та емоційна безваговість у першому сонеті «Параду»:

Прославно ж вечора легку ходу
над метушнею денною міською,
зорю розмиту повіддю німою,
іржу трави і вроду молоду.

Глибока ліричність повністю просякає сонети «Чорніє лід біля трамвайних колій» (що його сам поет причисляв до своїх улюблених) і «Теплий Олексій» — останній твір, закінчений перед арештом. Згадаймо ще й з віртуозним мистецьким тактом саме лірично використану старовинну цитату в сонеті «Князь Ігор»:

А любо Дону шоломом зачерпiti!

Цьому потягові до лірики відповідало, між іншим, у Зерова і теоретичне недоцінювання епічної дикції як такої — мовляв, «коректність і стислість вислову. (на жаль Зеров має тут на увазі власні сонети — В. Д.) є не що інше, як брак ліричної енергії, невмігня дати належний розвиток і належні варіації ліричної чи ліроепічної теми» (з приватного листування. 25. 4. 1935).

(Закінчення буде.)

ПЕТРО ГОЛУБЕНКО.

ВАПЛІТЕ

(Продовження).

4. «РОЗПЕЧЕНИМ ПЕРОМ».

В одному з чисел журналу «Вапліте» згадується, в дуже обережній формі, російських критиків — трибунів Бєлінського, Добролюбова і Чернишевського з їх журналом «Современник», при чому, між іншим, читасмо таке: «Ставлячи собі завдання соціального виховання своїх читачів, згадані критики користувались літературою як зручною нагодою і приводом для міркувань на позалітературні теми, остільки безпосередній і прямий підхід до цих тем, з огляду на цензурні умови, був не можливий». Ця згадка про ролі критики і літератури в умовах дореволюційного царського ладу не випадкова. Аналогія між «Вапліте» і «Современником» напрощується сама собою. Безперечно, що ваплітани ясно усвідомлювали своє становище як вороже до існуючого політичного ладу і до всієї системи, насильно запровадженій на Україні московським большевизмом. Тим самим обумовлювалась тактика і методи боротьби ВАПЛІТЕ в тогочасній дійсності, які в багатьох моментах нагадують постанову і методи боротьби вищезгаданих критиків. Микола Хвильовий у статті «Соціологічний еквівалент», між іншим, писав: «Громадський діяч не може не розуміти, що зв'язатися з сучасністю він здібний тільки тоді, коли буде пильно і серйозно стежити за живим матеріалом поточної творчості і вчасно реагувати на той чи інший прояв громадського руху. Іншими словами, — критик-соціолог концентрує головну свою увагу на «по-поводу» добролюбовського характеру. Очевидно, «по-поводу» тих питань, що хвилюють сучасників». Вказуючи на низку творів, Хвильовий відзначає: «Хіба це не той матеріал, що з його допомогою критик тримас в напруженні громадську думку і виводить культуру на шлях прогресу?» («Вапліте» I, 1927 р.). В тій самій статті Хвильовий ставить цікаве питання: «Чим з'ясувати той факт, що відомий критик Коряк тупіється на одному місці і не дає глибших свіжіших критичних розвідок?» І відповідає: «Ми гадаємо, що — бо язвистію, бо ж цілком справедливо, каже один із славетних англійських політико-економістів: «Філософія там не можлива, де страх перед наслідками сильніший від любови до істини». Не менш справедливо каже і Павль Гейзе: Wer nicht wagen darf sich gehen zu lassen, wird nicht weit kommen.

Така постава Хвильового і заохочування до відваги інших не були марними. Під знаком невгомонного, запального й романтичного Хвильового проходила вся діяльність ВАПЛІТЕ. Загонський тоді відзначав: «Він сам хвилюється й інших хвилює, а де-хто користується цим і випускає його наперд — хай він говорить те, що їм самим незручно. Який «щирий», наприклад, може одверто виступати в радянській пресі, в радянському журналі? Коли б він виступив, тоді всі відповідні установи вцепились б йому в бороду». Розхвильована українська стихія набирала все більшої сили і виступала з берегів. «Українізація перетворювалася в петлюризацию». В низці творів українських письменників викрито в цей час «спроби амнегувати націоналістичних героїв», які вчора боролися проти большевиків. С. Николишин (Культурна політика большевиків і український культурний процес, 1933) цілком правильно відзначає, що 1925—1928 рр. взагалі були періодом великої української протиофензиви на московські позиції, що їх здобули большевики в наслідок військової перемоги на Україні. Робляться спроби витиснути чужі сили не лише з радянського державного апарату, але й з партії («віллсмось, розіллсмось, заллсмось большевиків»). Українська радянська державність все більше наливалася національними соками, очищаючись від московсько-большевицького намулу. По суті відбувається процес націоналізації української революції, яка напочатку силою історичних обставин і під впливом загально-російської соціалістичної революції і большевиків теж мала перевагу гасел соціальних і соці-

лістичних. Національні визвольні змагання України в 1918—20 рр. заливаються хвилями загально-російської революції і тонули в каламутному потоці большевицької демагогії і соціалістичних утопій. Відомо, що в часі, коли точилася збройна боротьба українського війська з московсько-большевицькими окупантами, українські ліві — т. зв. боротьбісти і укапісти — прийшли до ворожого інтернаціоналістичного табору і тим самим українська національна революція підірвалася з середини і анархізувалася. Ідея соціалізму і патос соціалістичної революції захопили у свій полон значну частину української інтелігенції. Національна ідея була десь на задньому пляні і національна стихія, що інтуїтивно вибухала, не діставала свого належного ідейного і політичного оформлення і розв'язання. Це позначалося також і на політиці тодішніх керманів української національної революції, які плелися у хвості подій і стихії, замість нею рішуче керувати. Зовсім інша ситуація створювалася після перемоги большевицької революції, коли настав час мирного будівництва і самоозначення. Українська національна ідея шукає тепер свого безкомпромісового ідейного і політичного оформлення в українській радянській державі і на цьому ґрунті відбувається консолідація всіх національних сил, які в громадянській війні дуже часто стояли по різних боках барикади. Тепер і український соціаліст з УНР, який боровся під жовто-блакитним прапором національної революції, і український комуніст чи боротьбіст, який боровся під червоним прапором пролетаріату, стають поруч... Про обох можна сказати теж, що писав Микола Хвильовий у своїй «Повісті про санаторійну зону»: «Він нарешті зрозумів, що всі його утопії є плід його недозрілого розуму. І правда, які можуть бути утопії у відсталій економічно й політично країні? Це ж тільки імпресіоніст Бакуїн міг мріяти про всесвітній бунт. — Так то, шановний революціонер! Я віддаю честь вашому переоцінцеві вартостей за те, що він переборов авторитети і живе своїм власним розумом. Він нарешті зайшов на широкій шлях, і перед ним замайчили рожеві перспективи. Це вже не утопія, а те реальне, чого ми багато років чекали. Я вітаю його від усієї душі... «Те реальне, чого ми багато років чекали — була українська держава, національно-культурне самоозначення і духове відродження української нації. Ідея соціалізму, як абстрактна утопія «загірної комуні», поступилася перед національною ідеєю і органічним реальним процесом становлення української нації. Цей перелам і переоцінка вартостей не означав заперечення ідеалів соціальної справедливості і соціалістичних гасел революції. Це було лише усвідомлення, що реалізація тих ідеалів і гасел стане можливою лише тоді, «коли Україна, — як писав Хвильовий, — пройде той закономірний і природний процес державного самовизначення і ствердження, який пройшли і проходять тепер всі народи Європи. Без цього годі говорити про будь-яку національну та соціальну справедливість. Порожнім брязкотом про інтернаціоналізм не прикриєш питання, що його висуває само суворе життя і вимагає негайного розв'язання. Наша вишівська (високошкільна) молодь, що вся поспіль виїшла з трудящих верств нашого народу, не мириться і ніколи не помириться з пустопорожнім брязканням в інтернаціоналізм. Вона вимагає конкретної відповіді, чи є Україна колонією Москви, чи ні? Якщо ні, тоді вона (молодь) хоче бути послідовною і робить з цього для себе відповідні державно-творчі висновки» (М. Хвильовий — «Україна чи Малоросія»).

Так рішуче і так напористо ставив Хвильовий питання національно-державного самоозначення і усамостійнення, як бачимо, тому, що він бачив, що це вимога самого життя і що це питання, яке вимагає негайного розв'язання. Це була стихія. Але вже не «дрібно-буржуазна» чи «буржуазно-поміщицька», як

її означали большевики в період громадянської війни. Ідею української державності і самостійності підносить тепер «наша вишівська молодь, що вся поспіш вийшла з трудящих верств нашого народу». Це були ті ж самі робітники і селяни, яких большевики в 1918—20 рр. дуже часто використовували в боротьбі проти «цирих українців» і самостійників. Більше того — ідею української самостійної держави висувують тепер навіть українські комуністи.

Помилуються ті, що думають, що мова йшла тут про усамостійнення української республіки лише в площині конкурентної боротьби між українськими і російськими комуністами. Процес, що відбувся в українських народних масах і свідомості української інтелігенції був глибокого порядку. Це був ідеологічний і світоглядний перелом і переоцінка вартостей. Це була нова епоха і новий етап, не лише щодо «героїчної ери» поривань до «загірної комуни». Це був новий щабель української національної революції і щодо епохи «скоропадщини» і УНР. Це був новий світогляд, нова ідеологія і нове духове і психічне настанвлення. Романтики «загірної комуни» переживають муки трагічного душевного надламу, світоглядну кризу і банкрутують. На їх зміну приходять нове покоління. Ці два покоління прекрасно співставляються в «Сантиментальній історії» М. Хвильового, в образах Уляни і Б'янки. Б'янка пише про Уляну: «Вона багато говорила мені про часи громадянської війни. Вона довго говорила мені того вечора про той дикий і тривожний час, коли люди ходили голі і голодні й були велетнями й богами. Вона так тепло говорила про свою епоху, як про неї не скаже жодний поет. Той химерний час я зачепила тільки одним крилом своєї юности, але товаришка Уляна зовсім даремно думала, що я не розумію його. Він і мені лежав на серці. Я подумала, що тоді всі пізнали тасму далі, але той час уже не прийде ніколи, як не прийде ніколи й голуба молодість».

«Значить, і далі треба шукати на якихось інших шляхах?» — подумала я.

Не трудно помітити, що Б'янка є прообразом Аглаї з роману «Вальдшнепи» Хвильового, що його почало друкувати у 5 числі «Валпите». Б'янка ненавидить підсо-встську дійсність і говорить про неї так: «Я брала активну участь в організації жінок, в делегатських зібраннях, в редагуванні місцевої стінгазети, але я завжди думала, що нашу стінгазету зовсім не випадково називають «Стінгазом» («стінгаз»). Саме все це — газ, димок. Горить вогка солома, а люди сидять біля цього ілюзорного вогнища і гадають, що «без огню не буває диму». Аглая з роману «Вальдшнепи» думас так само і оперує цими ж образами — голубої далі, димка і вогнища. Патос соціалістичної революції, на думку Карамазова, вивітрився, з її розмаху ніщо не вийшло й від неї лишився лише димок.

«Який прекрасний димок, — підхоплює Аглая. — Нюхайте ж, друзі мої, і переконайтесь нарешті, що нічого вічного нема і що все в свій час мусить зникнути в безвість, як і цей прекрасний димок... Отже, не ловіть руками того диму, що тікає від вас і що його не можна зловити. Треба розкласти нове багаття, бо тільки біля нього можна погрітись».

Микола Хвильовий не тільки відчув прихід нової епохи і нових людей, але й став рупором їх ідей і цілком виразно і недвозначно визначив ідейну суть нового руху і голосно назвав його на ім'я. Це ім'я було — український націоналізм.

Серед багатьох наших сучасників — учасників визвольних змагань з петлюрівського табору, які опинилися на еміграції і були відірвані від української дійсності, панують упереджені і скептичні погляди на національне обличчя українських національних сил радянської формації. В дійсності можна сміло сказати, що ця генерація в провідній своїй частині національно стояла набагато вище від багатьох наших діячів УНР. Як відомо, ці діячі і досі є соціалістами чи демо-лібералами, тоді як покоління Хвильового і ВАПЛІТЕ було виразно націоналістичним.

Про націоналізм надніпрянський існує також упереджений і скептичний погляд. Одні зовсім заперечують наявність такого, інші визнають його, але з застереженням щодо ступеня його ідеологічної ви-

кінченості. При цьому, розуміється, беруть до уваги не внутрішню ідейно-духову суть даного світогляду, а навичку і фразеологію. Але ж чи не мали ми прикладів, як за націоналістичною фразеологією ховається большевицька чи взагалі ворожа українству суть?

З цього погляду для нас не має ніякого значення марксистська фразеологія і заяви про вірність соціалізму, пролетарській революції і партії, що ми їх зустрічало і на сторінках «Валпите». Треба мати на увазі історичні обставини і той зміст, що вкладається в ці слова і що заперечується, а що захищається. Покоління ВАПЛІТЕ оперує марксизмом вже не як догмою соціалізму, а як засобом і керівництвом до дії в інтересах України. А найчастіше — як засобом мімікрії.

Це безперечно, що український націоналізм радянського періоду виріс на новій соціальної основі і ментальності. Але ж націоналізм, як такий, від цього не втрачає, а набирає нової сили і нової свіжої крові. На радянській платформі зійшлися «недобитки петлюрівщини» і збанкрутовані українські комуністи, перероджуючись у націоналістів. В цьому і є внутрішній зміст нової української синтези. Якщо УНР і національний зрив взяти за вихідний пункт — тезу, то жовтнева соціалістична революція з її інтернаціонально-соціалістичними гаслами і універсалізмом була її запереченням — антитезою. Зміст нового етапу — в синтезі. Це був поворот до національних джерел, але на новому ступеневому вищому етапі. Носієм цієї нової синтези і була передовсім ВАПЛІТЕ. І в цьому величезна ідейна і моральна сила хвильовизму. В цьому ж його страшна небезпека для московсько-большевицького окупанта. Бо він виступав іменем робітників і селян, іменем революції і не мирився з «пустопорожнім брязкотінням в інтернаціоналізм», а вимагав конкретної відповіді: «Україна — колонія Москви, чи ні?... Хвильовизм нещадно зривав маску з нового втілення московського імперіалізму і великодержавного шовінізму, показуючи, як звиродніла большевицька партія потихесеньку та полегсеньку перетворювалася в «собрателя земель руських і не руських», а «кличі 1917 року... стали фарисейством і матеріалом для спекуляції (М. Хвильовий: «Вальдшнепи»). Так знову в східній частині Європи стали одна проти одної дві ворожих і непримиренних сили: московський імперіалізм у червоній подібності нова Україна. Мечі знову схрестилися. Боротьба знову розпалилася і з не меншою силою, ніж у 1919—20 рр. Дарма, що вона велась зброєю ідей і критики, а не військовою зброєю. Мечі схрещувались і дзвеніли, і летіли толови...

Підступний ворог і тепер підходив, надівши на себе маску братерства і дружби, маску братерської допомоги в будівництві соціалізму. Але тепер почув відповідь: «варягів ми не потребуємо». Тоді знову дзвеніли пустопорожні слова про пролетарський інтернаціоналізм і буржуазний націоналізм. Але у відповідь українські революціонери цитували самого Сталіна, нагадуючи ворогові, що «гасло національної культури було гаслом буржуазним, доки владу мала буржуазія, а консолідація нації стала проходити під егідою радянської влади».

На адресу ВАПЛІТЕ закидали критичне відношення до існуючої дійсності і на цій підставі приписували шкідливі тенденції і хибну ідеологію. На це була відповідь: «Невже такі справді гартянські критики вбачають шкідливі тенденції і хибну ідеологію у валпівців, коли ті нанизують на свої бойові списи всякої масти наволоч?... Боротись з бур'янами революції — хіба це занепадництво і шкідливі тенденції?» («Валпите» ч. 5).

Дехто ще й досі приймає заяви ВАПЛІТЕ про вірність ухвалам партії і солідарність, як і всю ту марксистську фразеологію, за чисту монету і на цій підставі робить висновок, що валпівці боролися з окремими недотягненнями большевицької партії, а не з цілою системою, яка була накинута на Україну і була чужа українському народові. Далі висувують твердження про те, що хвильовизм — це все ж таки український комунізм і що він не відмежований від большевизму як системи. Помилковість таких поглядів очевидна. В одному з чисел «Валпите» ми читаємо:

«Було б дуже сумно, коли б ми не глибоко вірили, що комуністична партія — це дієва фортеця вогненно-інтернаціоналізму... Очевидно, того інтернаціоналізму, який відкидає національне поневолення й імперіалізм і забезпечує рівні права і вільний розвиток всім народам. Але чи не звучить у цій навіть формі якась іронія і сум? Чи не чується тут між рядками заклик до кращих елементів партії схаменутись? В кращому разі це було намагання скерувати московський більшевизм на шлях того справжнього інтернаціоналізму, а не того, що вимагає відмовитись від свого національного «я» і національну ідею плямує тавром буржуазності? Але такі ілюзії вплинути на більшовиків відкликом на позитивні ідеї швидко розвіялись. І очевидно, що Хвильовий не помилився і говорив правду, коли визначив пізніше хвильовизм, як теорію боротьби проти КП(б)У.

В поняття радянської України вапльїтїани вкладали свій національно-український зміст, а в тому, що заперечувалося і що стверджувалося, цілком ясно виступає нова ідеологія і новий світогляд, який був запереченням більшевизму не в окремих «помилках», а в цілій системі. В цьому розумінні націоналізм ВАПЛЬІТЕ був дійсним, натуральним і діалектичним запереченням більшевизму, як його діаметральна протилежність і антипод. Це заперечення, що випливає з діалектики історичного процесу і органічних національних джерел.

Що хвильовизм, як світоглядова філософська база ВАПЛЬІТЕ, є запереченням не лише московського імперіалізму і окремих хиб совєтського ладу, а й ідейної суті більшевизму і цілої системи комунізму і марксистсько-більшевицькій інтерпретації, про те свідчить, насамперед, вапльїтанське «проти». Негативний зміст хвильовизму, як заперечення. Простежимо стисло, що негується і заперечується на сторінках «Вапльїте».

Це, насамперед, нівелююча і притгноблююча людську особистість система тоталітаризму з усіма її агрибутами і наслідками. Оповідання «Із записок», поміщене в першому числі й на перій сторінці, як було вже відзначено вище, є по суті декларацією ВАПЛЬІТЕ, написане езопівською мовою мистецьких символів і алегорій, в яких відтворено образ сучасної підсовєтської дійсності і пануючої системи. Ми бачимо тут образ Пія, що символізує «все, над нами суще» і в якому легко розшифровується монопартія. І ще образ раба-холоя партії, «з гнучкою спиною» і заповітами слухняності, покори, мовчання, вдоволення, лояльності і плазування, як щаблів до щастя і успіху в житті. Це-той холуй, що «стає на задні лапки і покійно схилиє голівку». Очі йому — безмежна покора. Руки йому — безмежний терпець. Ноги йому — стовп віри і утвердження. Скажи: «стій», і він буде стояти сто, тисячу, мільйони літ»...

Чи може бути це ясніша і прозоріша алегорія?

Але щоб не залишився в читача ніякий сумнів, в оповіданні розкривається, що Пій, або «все, над нами суще» — це Іван Степанович Дуля — голова правління». Холуй — теж знана на кожному кроці персона. А щоб не склалося враження, що це окремі випадки і викривлення, не залежні від системи, в оповіданні підкреслюється: «Холуй — це система, така ж прекрасна, як і всі інші системи, але незмірно глибша за них». Чи не пізнати тут прекрасної, глибшої за всі і «кращої в світі» совєтської системи ладу, як її офіційно рекламують у газетах?

Така система нівелює і умасовлює людину, робить з неї бездушного і безвольного автомата. Ця сторінка підсовєтської більшевицької дійсності є темою оповідання «Автомат» К. Гордієнка, вміщеного в ж-лі «Вапльїте» ч. 4. Та сама тема приковувала до себе увагу і Хвильового, і він давав їй антибільшевицьку розв'язку. В «Повісті про санаторійну зону» вона дістала особливе наголошення. Колишній м'ятежний комунар Хлоня, який спалив свою молодість в полум'ї революції в ім'я Нової епохи людського щастя і гуманізму, тепер побачив, що в дійсності реалізується щось протилежне. І він, глибоко зворушений теплими людськими словами, зауважує: «Я вже давно не чув таких теплих слів. І взагалі люди не вмюють так говорити. Мені здається іноді, що і я, і всі ми скоро розучимся промовляти один до одного. Скоро ми зовсім забудемо тиху задушевність і будемо не то маши-

нізованими хижачками, не то хижими машинами». Над цією ж проблемою б'ється і сестра Катря. «Коли ви віднімете від людини її кращі почуття, що ж тоді залишиться? Машина? І ви це спокійно говорите?... Я проти цього рішуче протестую. Майбутнє я собі уявляю не інакше, як прекрасним запашним садом, в ньому буде хазяїном сам чоловік. В протинному разі в житті немає ніякого сенсу. Боротися для того, щоб вибороти собі право бути додатком до машини, є безглуздя». Це писалося десь 1923 року. В добу ВАПЛЬІТЕ (1927—28) негативні сторони більшевицької асистеми виявилися настільки, що Хвильовий, як відомо, порівняв її з «раковинням з калом». У низці творів на сторінках ж-лу «Вапльїте» перед нами проходить ця дійсність у всій наготі і відворотності. Особливу увагу своєю критичною стороною звернула на себе повість Гр. Епіка — «В-осени». З приводу неї П. Христюк написав велику критичну статтю, клясично застосовувавши в ній добролюбовську критичну методу, використовуючи даний літературний твір, як зручний привід до того, щоб висловитись «по-поводу» зачеплених проблем і явищ, оскільки прямий підхід до критики більшевицької системи був неможливий. Стаття називається «Розпеченим пером» — назва, що її сприймаємо сьогодні як символ. Ця стаття є сьогодні цінним історичним документом, вартим того, щоб його зачитувати ширше.

Христюк відзначає, що в повісті Гр. Епіка є «правдиві борці за нове життя, правдиві віддані будівничі цього життя і спекулянти від революції, від комунізму і гнилячя нашої сучасності, що лише дискредитують радянську владу, соціалізм, пролетарську революцію. Робітники, що й після революції живуть у важких умовах і все ж таки не трять віри в перемогу соціалізму і здеморалізовані, засомтані непою, міщанством інтелігенти, що колись, можливо, були активними учасниками пролетарської боротьби, а тепер, посідаючи видатні радянські й громадські посади, ллють воду на колеса контрреволюційного млина. Ось коло тих питань, які порушує Г. Епік у своєму оповіданні».

«От вам Микола Бризгунов: комуніст, голова житлокоопу, немов би активний партійний і радянський робітник. Сам про себе він так говорить: «я не вчорашня людина, ви це знаєте... Дев'ятнадцятого року я покинув усе... Лишився всього. Де тільки я не бився... Кращі роки свої віддав... і так далі. І спекулює на цьому, на своїх, можливо, сумнівних заслугах перед революцією. Спекулює нахабно, огидливо, спустившись на саміське дно тупого міщанства, втративши рештки гідності не то що комуніста, але й звичайного громадянина. Як голова житлокоопу, дбає лише про вигоди для себе, для своєї жінки, для жіничиних родичів, для своїх особистих друзів. Він самовільно забрав собі іншу кімнату, що звільнилась і мала бути передана новому мешканцеві — комуністові. Він забрав собі кращі меблі, що належать кооперативові. На те, що робітнича родина гине в мокрому підвалі, він, зрозуміла річ, не звважає. Грубо й неумажно поводиться з удовою — робітницею, що прийшла до нього просити зняти кару за невчасну оплату помешкання...»

Чи не віє від цього побуту (а це ж має бути наш новий, радянський, комуністичний побут) жахом?

Всі вони ведуть беззмістовне, пусте життя, зовсім не відчувуючи творчого, оздоровлюючого подиху великої революції. Їхнє суспільне життя замкнено у вузькому колі: карти, випивка, недотепні брудні анекдоти і, як верх громадської і політичної заінтересованості, — хроніка в газетах. Далі не йдуть, бо, як «дотепно» жаргус Бризгунов — в «Известиях» нет правди, а в «Правде» нет известий».

Отаке життя веде гниле шумовиння революції. Сухі, хороші кімнати, добрі меблі для інших, для спекулянтів від революції, для себелюбів і паршивців, а Єристи можуть жити і в підвалах. Відносини між удовою-робітницею і Бризгуновим нагадують відносини кріпацького чи буржуазного ладу. Бризгунов із товаришами тримає житлокоопівську масу в іжачих рукавицях, як колись тримали домовласники, або й

гірше. Вільну думку, ініціативу вони задушують... Тому загальні збори житлокоопу справляють надзвичайно прикре враження. Здеморалізовані та тероризовані «обивателі» слухняно йдуть за Бризгуновим, «ворушаться обережно, як жаби на ковбані». В оповіданні масмо промовисту сценку «ухвали» зборами — під затрозою Бризгунова — самовільного захоплення Бризгуновим кімнати, а також огидну сцену розтягання меблів із звільненої кімнати, сцену, що нагадує мародерство на фронті.

Отакий наш новий побут за Гр. Епіком. Чи не злісна це вигадка? А коли ні, то чи варго роз'ятрювати наші болячки?

Немас більших ворогів радянського будівництва, як Бризгунов і компанія, яких ми зустрічасмо щодій в житлокоопах, трестах, в адміністративному апараті, в інших установах, які свої сумнівні заслуги перед революцією зробили предметом спекуляції, так би мовити, «капіталізували» їх, які деморалізувались до крихти самі й деморалізують інших, які органічно зрослись із непевсько-міщанським побутом і гангренною, сидять на молодих паростках нового життя, які дискредитують радянський лад, ідею соціалізму й комуністичну партію.

Чому ж бо мало стояти осторонь, бути пасивним у цій боротьбі радянське красне письменство? Є такі політики, письменники й критики, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за явища дрібні, не загрозливі, випадкові й тому вважають за зайве й шкідливе вести боротьбу проти них через мистецтво, розуміючи таку боротьбу, як за непаданцтво, невір'я в сили революції і т. інше...

Хто може перечити тому, що правдиве художнє виображення болячок нашої сучасності може більше сприяти оздоровленню радянської суспільної тканини, ніж не художнє (а тому й не переконуюче) «казенне» вихвалення зародків нового побуту, або ще не доведених до кінця починань? Треба виразно підкреслити ту хибність та шкідливість того «механічного підходу» до тематики й способу трактування тем, який набирає все більшої сили в останній час і виявляється в тому, що письменники хочуть зобов'язати писати лише про позитивні явища життя й лише в так званому бадьорому, життєрадісному тоні. Не замовчувати треба наші хвороби, а навпаки — треба розпекти, загартувати пера наших письменників у боротьбі з цими болячками.

Оповідання Г. Епіка роздмухує не в одного читача полум'я зненависти й огиди до Бризгунових і будить жадоу боротьби з тими явищами... Нездорові явища можна поборювати працею, а не оголошенням їх неіснуючими... Не лякатись непи й болячок, не тікати від них, а перемагати їх треба в процесі боротьби, в процесі впертої праці.

Розпеченого пера треба, а не «уратріотичних» «дзеньок-бреньок».

Не трудно догадатись, проти кого і проти яких болячок скеровані були розпечені пера ваплітян. З

цензурних умов ні в оповіданні ні в статті не ставиться питання в національній площині, але чи не говорити про це прізвище Бризгунова? Цікаво також відзначити, що «мотлох і гниляччя нашої сучасності» — це ніхто інший, як ті, що «посіли видатні радянські посади», яких репрезентує в повісті «активний партійний і радянський робітник Бризгунов». А відомо, хто посів ті посади і хто був активним партійним робітником на Україні в перші роки після перемоги большевиків. Болячки, що їх змальовано в повісті і «по-поводу» яких пише Христюк, теж є дуже красномовними. Сюди належить фарисейство і спекуляція на гаслах революції і сумнівних революційних заслугах, зловживання своїм становищем на високій посаді, моральний розклад і втрата людської гідності, протекціонізм і «іжачі рукавиці» (сжовщина!) по відношенні до маси, «здушення вільної думки й ініціативи», «демократичне голосування» і ухвали під терором і т. д. Увесь цей комплекс болячок є наслідком большевицької системи. Це розуміє Христюк і на це звертає увагу тих «політиків», письменників і критиків, що цих болячок не помічають, а коли й помічають, то вважають їх за вянця дрібні, не загрозливі, випадкові... З свого боку Христюк пояснює, що це зовсім не так, що Елік порушує «на тлі житлокоопського життя важливі питання нашої сучасної дійсності, що в однаковій мірі сплітаються із життям житлокоопів і з життям фабрик, заводів, профспілок, радянських установ і комуністичної партії. Осць він який, «наш новий радянський, комуністичний побут!» «Чи не віс від нього жахом?»

Які висновки належить з цього зробити — не трудно догадатись.

Цю статтю редакція «Вапліте» супроводжує приміткою, сенс якої зводиться до того, що вона написана не на замовлення редакції і мала зовсім інше призначення, але, вважаючи на її актуальність редакція містить її на сторінках свого журналу. Призначення цієї примітки, очевидно, розраховане на цензуру, остільки, як відомо, П. Христюк у минулому був, здається, генеральним секретарем УНР і з цього погляду співробітництво в журналі «Вапліте» було «не бажаним». Але фактично, поява імені бувшого генерального секретаря УНР П. Христюка і бувшого м'ятежного комунара М. Хвильового на сторінках одного журналу і під одним ідейним прапором є символом доби. І сьогодні ми можемо лише дивуватися тій надзвичайній відвазі і жертвенності, з якою виступили ці люди на боротьбу з московським большевизмом і з проповіддю українських ідеалів. Так жити і творити, творити і постійно вигадувати способи, як сказати суспільству те, що сказати заборонено — яка це справді тяжка і трагічна місія. Вона була по силі лише людям прометеївської вдачі, великим українським патріотам — ідеалістам, людям великого героїчного чину і подвигу в ім'я найвищих ідеалів української нації.

(Далі буде).

ОЛЕГ ЗАЛІЗНЯК.

Ceterum censeo . . .

(Закінчення).

«Сталін (цитуємо даліше думки Вальтера Ліппмана) залишився вірний традиції Леніна. І в довгий період спокою, в якому Росія була одним оборонним табором, всі її господарські почини мали один мотив і одну ціль: війну. Два п'ятилітні пляни мали першою і найважливішою ціллю постройти тяжкий промисл у безпечній під стратегічним оглядом зоні Росії, а щоб сфінансувати той задум, цей велетенський промисловий плян воєнної машини, російський нарід піддано роками примусовій тяжкій недостатці (звернім увагу, як делікатно формулює капіталістичний критик порядки в державі, що в дійсності були голодом, смертю, канібальством, ожебраченням і примітивіза-

цією мільйонів населення). Якщо б ціллю тих плянів було піднесення життєвої стопи, то не треба б було нікого переконувати, що будова заводів продукції сталі важніша та що вона мусить іти перед продукцією одягу і взуття. Як тоді можна б було оправдати політику вивозу харчів закордон у часі, коли населення мерло з голоду, щоб тільки держава могла дістати машини, призначені до продукції воєнного матеріалу?

Без сумніву, ідеалісти готові твердити, що, даючи народові і масам сталь, замість хліба, большевики працювали над створенням системи самостійного і під господарським оглядом незалежного промислу на со-

ціалістичний зразок. Але чому тоді Росія вважала, що вона конечно мусить бути під господарським оглядом самостійна і самовистарчална? Чому вона прямувала до господарської самостійності і самовистарчалності в роках, коли в Німеччині і майже в цілій Європі були уряди соціал-демократів?

Причину вияснили самі комуністи. Вони твердили, що вони жили постійно в зарозі «імперіалістичної» війни. Іншими словами, вони не хотіли замінити сталі на хліб, щоб показати, що комунізм не здібний до того самого, що може зробити капіталізм. Вони вибирали сталь, бо хотіли бути самостійні і незалежні під господарським оглядом... Не хочу тим сказати, що комуністи не зробили в Росії багато припадкового, що первісно не мало ніякого зв'язку з воєнними цілями, але думаю, що цілком очевидно підставі децизії і рішення, які відносяться до політичного обличчя держави, до її господарської системи, до підставових заповідей устрою, були такі, а не інші, бо **Росія приготувалася до війни на всіх європейських і азійських кордонах**.

Так писав В. Ліппман перед другою світовою війною. Немає ніяких підстав думати, що останні роки переставили політику Росії на інші рейки. Остання виграна війна дозволила кремлівським можновладцям не тільки виправдати свою політику перед власними масами, але вона дала ще більшого розгону правлячій верхівці до її континуації.

Систему п'ятиліток можна оцінювати тільки з тої точки погляду, як це підкреслив В. Ліппман. Росія намагається за всяку ціну бути приготованою до війни.

Большевицька пропаганда намагається переконати всіх і вся щодо війни оборонної. Деякі в це вірять, поки не переконаються в неправді. Архієпископ з Единбурга А. Й. Мекдоналд у своєму пастирському посланні вже тепер остерігає: «Ми здасмо собі справу, що всі ті, які контролювали джерела інформації впродовж минулих літ, обманували наш край, малюючи образ Росії, який не мав нічого спільного з дійсністю. Все те, що з таким запалом малювали в пресі, як замилування до спокою, добробуту, поступу, цивілізації, як рай для робітників, все те — **абсолютна неправда**. Передусім показалося, що свободи, того найціннішого дарунку, там не запевнено: там заведено тотальний комуністичний режим. Все, що в нас на цю тему говорили, є правдивим обманом на велику скалу. Правди про правдивий стан речей не можна вже більше укривати. Ті, що вірили подібним запевненням, мусять з досадою і стидом признатись, що їх нікчемно обдурено.

Залив монгольських орд, які вдерлися до Європи, показав нам стан здичавіння і морального здеправовання, про який ми в світі західної цивілізації не мали найменшого поняття. Кровожадність і варварство тих орд є гірші, ніж поступки здегенерованих гітлерівських катів. Тепер може переконатися про це весь світ, тому що відслонено їх у цілій їх безстидній наготі. Велика Британія, яка врятувала цивілізацію перед одною загрозою завдяки своїй поставі в 1940 р., повинна взяти тепер на себе керівну роль в обороні загроженої цивілізації перед **новим заливом монгольських орд**».

Сказано ясно. Над світом завис меч Дамокля. Але скептики і «оптимісти» пробують потішати себе в інший спосіб. Вони дошукуються згодного між конфлікту і згодних тенденцій розходження між партією і армією, сподіваючись від того внутрішніх потрясень і перемін, що врятують Росію і культуру Європи. Такі голоси чули ми давніше, і ще й тепер можна їх подібати в пресі. Вони наводять різні аргументи й докази, хваляться знанням Росії та її внутрішніх сил і тенденцій, покликаються на свідків і факти. В дійсності — це просте непорозуміння. В тотальній системі поділ на військову і партійну є фікцією. В совєтській Росії це поділ чисто символічний, поділ нереальний. Де і як перевести цю границю? Не може ж нею бути тільки форма односторонь, яких кольори, до речі, не дуже різняться. Не може нею бути штучне організаційне розмежування і припорядкування керуючих ними інстанцій. В тоталітарній системі немає армії, партії, адміністрації як окремих незалежних чинників державного життя. Там є одна порядкуюча і керуюча воля і вона виходить від дик-

татора. На його послугах стоїть партія, армія, адміністрація і передовсім поліція. Прикладом може бути недавна Німеччина, яка, до речі, ще далеко не досягнула того ступеня тоталізації і централізму, що його досягнула Росія під владою червоного диктатора з Кремля. І тому сподівання на конфлікт між партією і армією такі смішні, як ними були мрії про те, що Гітлер як начальний вождь розстріляв Гітлера як керівника партії. Сталін же є одночасно в одній особі і генералісимумом, і генеральним секретарем партії, і головою уряду. А втім, чого іншого може сьогодні бажати російська армія, яка є такою самою функцією російського простору і російської ментальності, як нею є партія, що вже давно «перетворилася в хитренького міщанина» і стала «собрателем земель русских і не русских»? Вона, здається, як і кожна інша армія світу, може намагатися скоріше вести політику дорогою воєн і збройних розправ, ніж це може вважати сама партія. Тому й немає об'єктивних підстав очікувати якихнебудь внутрішніх перемін у Росії. Виступають же сьогодні на внутрішніх і зовнішніх театральних позиціях представники Росії в військових мундирах.

Росія прямують до гегемонії над світом!

Таке думають сьогодні вже не лише здецидовані вороги Росії, але й ті, що ще донедавна вірили в миролюбні наміри і пляни большевиків. Послухаймо, що, напр., каже відомий англійський пафліст і соціаліст, один із визначніших сучасних соціологів, Бертранд Руссель у своїй статті «Велика Британія і Росія»:

«Історія брітійської політики супроти Росії не приносить хвали ні нашій інтелігенції, ані нашій чесності. Від часу Кримської війни через період цілого півстоліття ми були вороже наставлені до Росії тому, що ми підозрівали царя в деяких намірах щодо Індії. Опісля, коли Німеччина почала розбудовувати свою флоту, ми визнали царське правління навіть в його найбільше безумних починах. Російська революція зробила нас знов ворогами Росії. На це ми могли собі дозволити, бо хвилево Німеччина була ослаблена. З непересічним браком передбачливості залишилася наша закордонна політика вороже наставлена до Росії, коли в Німеччині прийшов до влади Гітлер. Цей факт міг би був довести до нашої катастрофи у війні, яку ми щойно скінчили, якщо б нашу дурноту не перевищив Гітлер своєю дурнотою в хвилині, коли він, як зарозумілець, заатакував СССР. Совєтський уряд не мав спеціальних причин, щоб любити або довіряти брітійцям. Але одночасно певне й те, що й ми не маємо причин щоб любити або довіряти совєтському уряду. **Чи в таких умовах лежить у границях можливості, щоб запобігти третій світовій війні між Росією та Америкою і Великою Британією?** Якщо відповідь упаде негативно, то перспективи для світу виглядають насправду жахливо. Війна між Америкою і Росією може тривати сміло 30 літ і не закінчиться перемогою ні одної, ні другої сторони, але ліквідацією культурного способу життя на землі.

Труднощі теперішньої ситуації є вислідом російського імперіалізму. Знаю, що багато людей заперечить, немов би совєтський уряд був імперіалістичний. Вони будуть твердити, що імперіалізм є наслідком приватного капіталізму, а коли знищено в Росії капіталізм, то й імперіалізму в тому краю не може бути. Та це аргумент шкільний і апріорний. Факти заперечують це без решти. Росія заанектувала східню частину Польщі і балтійські держави, зафіксувала залежні від себе уряди в Польщі, Румунії, Болгарії (також в Югославії і Чехословаччині — прим. наша — О. З.). Якщо це не є імперіалізм, то що властиво значить імперіалізм?

Величезну військову силу Росії, яка об'явилася за час війни, хвилево тримає в шаху атомова бомба, але без сумніву вже незадовго Росія буде мати таку саму бомбу, яку мають американці, а як тільки це станеться, повстане можливість насправду грізної війни.

Так, як справа і ситуація тепер представляється, якщо ми глянемо на неї розумно, то можна лише в незначному ступені дозволити собі на надію. Ціла минула історія каже сподіватись, що скорше **чи пізніше прийде до удару між Америкою і Росією, двома потугами, з яких кожна зголошує свої претенсії до гегемонії над світом.**

Є такі, що сподіваються, що атомові бомба і всі інші жахи, які найправдоподібніше наука ще вивдає, можуть спричинити загальний відрух проти війни. Боюся однак, що так думати — це значить признавати людству більше розуму, ніж воно його має».

Я навіть, за англійською пресою, уривок і головні думки зі статті такого визначного соціолога і публіциста, щоб показати, що думка про імперіалізм Росії не випадкова і що вона не є думкою, як це твердить большевицько-московська преса, «поджигателів війни», але що до неї доходять усі ті, що їм пропаганда ще не закрила ясного образу на світ.

Над світом висить примара третьої світової війни.

Чи є можливості її відвернути? Альянги пробують ставити таку можливість, але вже те, що вони не знають, як це зробити практично, вказує, що в тому питанні треба бути радше скептиком, якщо не песимістом. Вони пробують апелювати раз до «советського» (в тому і московського народу), щоб він виступив проти політики Сталіна і партії, другий раз пробують апелювати до розсудливості самого Сталіна; щоб він виступив проти багатьох народів і імперіалістичних тенденцій російської ментальності, яка хоче підкоряти собі чужі народи і світи. Те вказує, що подібні розрахунки альянтів зустрінуться з такою самою відповіддю життя, як з нею зустрінувшись аналогічні розрахунки порізати Гітлера з народом німецьким і німецький народ з Гітлером. В тотальній системі це не можливе...

Досвід історії і логічний розвиток політично-господарських відносин у світі неминує прямує до третьої світової війни. Її не можна уникнути, як довго існує на Сході Європи і в Азії потвора-монструм у формі ССРСР, що розпоряджася сотнями мільйонів робочої сили і владою, що цю робочу силу безплатно і безкарно приневолює виконувати її імперіалістичні плани. Тільки в розпаді Росії, тільки в повстанні на її руїнах національних держав лежить запорука дальшого мирного розвитку відносин, і тільки вільні народи Росії можуть перешкочити їй вирушати на підбій світу з вогнем і залізом.

Поволі світ починає це розуміти. На це вказують наведені два голоси американського і англійського публіцистів. Ми можемо навести тут ще один голос американського публіциста Вільяма Гарді (з «Рідерс Дайджест»), що в достатній мірі підтверджує нашу думку. Гарді пише:

«Ми були приневолені мати добру волю супроти Росії. Але мир не добувають тільки самою доброю волею. Він не приходить навіть з любови до якогось краю. Деякі англійці та американці любили одні одних у 1776 р., а проте обидві сторони воювали з собою п'ять років. Взасмини між народами не такі, як між закоханим молодцем і його серденьком, і вони не встелені квітами, ані бенкетними тостами. Море тостів вилито за «історичну приязнь між З'єдиненими Державами і Росією» (також між ССРСР і Німеччиною Гітлера — прим. наша — О. З.). Так само випито тости на Вашингтонській конференції в 1922 р. за «історичну приязнь між ЗДА і Японією». Міжнародні бенкети не мають нічого спільного з долею держав у міжнародних взаєминах. Як перший крок до миру залиштим сентименталізм, бо сентименталізм не мир, а ворог миру. Він засліплює нас і не дає бачити дійсність. Справжній шлях до миру не встелений сентименталізмом, а доцільною акцією.

...Відсоток громадян, які вважають ССРСР льояльно вірним для післявоєнної співпраці, змалів із 65% на 45%. Що є причиною такої дійсності? Я думаю, що коренем цього є факт, що ми намагаємося реалізувати на практиці імперіальну теорію миру. Ми хочемо зробити великі потуги єдиними опікунами всього світу. Якщо великі потуги є опікунами, тоді всі інші держави є тільки клієнтами. Це теорія для освячення агресії. Її вже не раз застосовували, і вона мала завжди і неодмінно два наслідки: збільшення сфер безпеки (давніше це називалося сферами впливів), а слідом за тим нову війну (очевидно, між великодержавами). Ми є сьогодні в першій стадії, а частинно вже і в другій. Погляньмо, як Радянський Союз розбудовує свою «ідею» сфер безпеки. Очевидно, те саме роблять і інші. В усіх краях центрально-східної Європи, «визволенних» Червоною Армією, Росія

переводить вивози і евакуації, не допускає обсерваторів з інших країв, насаджує уряди, контрольовані тільки комуністами, які слухають лише наказів Москви. Та змагає до того, щоб пів тузина держав-від Балтика до Адріатика зробити своїми васалами. В усіх урядах, що їх творять совєти у всіх державах центрально-східної Європи, є два головні пости: міністра внутрішніх справ або безпеки, який рішає, хто з громадян має іти в тюрму, а хто має залишитися на волі, і міністра освіти або пропаганди, який рішає, що громадянин має читати, чути, знати і говорити. Обидва пости неодмінно займають комуністи, відповідальні зовсім і в цілості перед Москвою».

«Це завершення, — закінчує іронічно і огірчено Гарді, — до того порядку, що його ми вже добре знаємо, до того світу, в якому наново ділять воєнну добычу, щоб, як це ми вже бачимо сьогодні, знову збирати нові армії і фльоти в підготові до **грядучої війни**».

І ми є вже свідками початку тої війни. Ще не чути вибуху бомб і артилерійських стрілен, але вже кружляють обмінні ноти і ультиматуми і вже підтягають сили для формування фронтів.

В Європі йде розпучливий бій з комуністичним маневром заманити маси пролетаріату в сідла злудної імперіалістичної політики Москви, що, надівши на себе шату червоної шапочки, виступає в ролі оборонця єдності і державної самостійності Німеччини. Від успіху цього бою багато залежить. Дотеперішній досвід каже сподіватись, що цей бій за Європу Москва програс. Європа виявляє сьогодні далеко більшу дозрілість і досвід, як це було перед роками, коли її розкладали народні фронти порозуміння з комуністами. Сьогодні тільки під безпосереднім терором московської НКВД (чи МГБ) інші партії ідуть на злуку з комуністами. Сьогоднішня Європа не дасться вже заманити в сідла комуністичної тактики і не дозволить себе ліквідувати большевицьким агентам під закидом партійного ухилу чи шпідонажі, як це зробили большевики з своїми (паралельними, правими, лівими і іншими) ухилами, та як це вони зробили з політичною опозицією в державах, де вони мають владу. Під червоною шапочкою Європа вже навчилася бачити пажержливу пащу вовка, і ставка на таку тактику, правдоподібно, мусить бути підперта аргументами іншої натури.

А втім, аргументи такі готуються. Коли не допише класова свідомість, коли не допише міжнародній пролетаріат (а він, здається, вже не дописує, коли візьмемо до уваги ситуацію у Франції та Італії), тоді прийде ставка на «доблесність» Червоної Армії. Вистане простудіювати дані про т. зв. «демобілізацію» в Росії, щоб переконалими, що там уже від двох років після закінчення війни стоїть 10 мільйонів під зброєю, а 20 мільйонів з наказу Сталіна в заповіджених п'ятильках стахановськими темпами працює для того, щоб тій армії не бракло зброї.

В зв'язку з задержанням військового контингенту під зброєю йде в ССРСР переорганізація армії, щоб її, за словами самих совєтських бонзів, зробити наймоdernішою армією в світі. На командні становища назначать людей, що набули військового воєнного досвіду, а політичні договори з державами сателітами забезпечують Росії вигідні випадові бази для майбутніх воєнних операцій.

Рівночасно гігантськими розмірами у рамках третього п'ятилітнього плану працює повною парою тяжка індустрія, а сотні науковців (підсилені вивезеними німецькими спеціалістами-професорами) день і ніч у поспіху шукають тайни продукції атомової бомби. Пропаганда із усіх веж Кремля на всіх мовах світу urbi et orbi голосить про «небезпеку», в якій опинилася «батьківщина працюючих», і про конечну потребу бути приготованим ту небезпеку зустріти. А що, згідно з думкою самою «любимого вождя» Сталіна, ворога треба бити на його власній землі, голоситься потребу і знаходиться виправдання на експансію анексію чужих теремів. Дипломати вже не опановують себе і щораз виразніше говорять собі правду в вічі, а наговоривши собі доскоху імпертиненції, роз'їзджаються по домах, погрожуючи вже явно озброєним п'ястком. Так поволі назрівася і розвивається неминуча розправа з московським імперіалізмом.

Коли впаде невідхильний постріл?

Це питання, що на нього найтяжче відповісти. Є деякі моменти, які промовляють за те, що останньої розгрівки не довго доведеться чекати. Кожна хвилина проволоки робить ситуацію труднішою і несприятливішою для обох сторін. За кожну хвилину теперішнього віддиху доведеться в майбутньому заплатити многократним збільшенням матеріальних і людських жертв.

Нерозв'язання основної проблеми світоглядОВО-структурального обличчя майбутнього світу, нерозв'язання проблеми політичного примату (гегемонія тріумвірату сильних чи рівновага вільних народів), неможливість знайти спільну формулу співпраці у всіх майже ділянках світового життя, неможливість перекинути місток понад безодню різного розуміння світових явищ та неможливість компромісово перебороти труднощі поділу світу на сфери інтересів, ревелюційні винаходи в ділянці науки, які сучасна структура світу може легко привести до загрози використання їх у розгрівках за політичну і господарську гегемонію в світі, нагромадження великих воєнних запасів та настання промислу на зброння, невикористання велетенських резерв, вишколених на війну, конечність держати змобілізовані контингенти (військо та воєнний промисл), зумовлені воєнно поставою Росії, утрата віри в можливість мирного поладження суперечностей інтересів і розбіжностей поглядів на основні принципи організації міждержавної і суспільного ладу, неможливість дипломатичної підготовки і очищення терену дипломатичних розгрівок, поставлення вже сьогодні майже всіх партнерів і народів по однім або по другім боці барикади — все це вказує, що стріл до старту може впасти кожної хвилини. Льонти вже заложено, фронти усталено, чекають тільки іскру, яка спричинить вибух. Нею може бути Греція, може бути Персія, Туреччина, Балкан, Манджурія, Зовнішня Монголія, Польща, Болгарія, Румунія і т. д.

Але с й протилежні аргументи. Деякі моменти вказують на те, що час підготовки до нової розправи може бути довший. Загальне перемучення війною і психологічна невідготованість, величезні втрати в людях по обох боках, бажання миру за всяку ціну з обличчі жаху по знищенні атомною зброєю, неупорядкованість політично-суспільних умовин серед альянтського світу, невідготованість Росії і заслابة її матеріальне співвідношення до сил альянті — підказують думку, що ми можемо, так як по першій світовій війні, живучи стало в атмосфері загрози війни, ждати її довгі роки.

Питання моменту першорядної ваги.

Відь нього залежить не лише вислід самої війни для тих, що її будуть вести, але від нього залежить теж її вислід для малих народів, що, самі не будучи партнерами у війни (третя світова війна буде теж імпе-

ріялістична, вже хочби з того погляду, що її підготовляє і викличе імперіялістична політика Росії), від її перебігу і вислуду узалежнюють свою долю. До таких народів належимо й ми, українці. Питання моменту вибуху збройного конфлікту для нас з того погляду важне, що від нього залежить наша підготованість до ситуації, яка вимагатиме незвичайно великої політичної зрілості і зорієнтованості, щоб в цьому конфлікті належно забезпечити свої власні національні і державні інтереси і намагання.

Нема найменшого сумніву, що питання нашої постави в конфлікті вже вирішене. У майбутньому світовому конфлікті з Росією ми стаємо проти неї. Не лише проти большевизму, але проти Росії. Здаємо собі вже сьогодні справу, що існують елементи, як на еміграції, так і в Росії, які бажать лише скинути большевицьку систему, себто замінити панівну кліку большевиків з їх Сталіном і політбюром іншою клікою. Вони в практиці так само будуть заперечувати українському народові право на вільне суверенне і соборне державне життя. Хто уважно читас думки російських соціалістів-демократів, (див. журнал «Социалистический Вестник» в Нью Йорку) чи російських соціалістів-революціонерів (див. журнал «За свободу» теж у Нью Йорку), той побіч гарних фраз про поступ, туманізм, свободу і інші ідеали людства, знайде твердження, висказувані як старими, так і новими російськими емігрантами, що Росія як нарід і держава — це політична, економічна і культурна єдність, що прямування менших народів до самобутності — це плиткий і збукрутований шовінізм, фанатизм і реакційність, що в будучій Росії, яку вони собі мріють на «руїнах» СССР, державною мовою має бути мова російська і т. д. і т. д. Все це вказує, що життя і ситуація вимагатиме від нас незвичайно великого політичного підготування і обережності. Нам ще не відомо, як до наших змагань поставиться в практиці сила, що буде толовним фактором у розвалі большевизму. Декларативно с всі підстави вірити, що вона не стане на перешкоді нашим змаганням за самостійність і соборність. І традиція високої культури і політичної свободи західних демократій, і Атлантійська Карта та Карта Об'єднаних Націй, і заяви компетентних державних мужів дозволяють нам вірити, що в наших змаганнях ми, українці, знайдемо, в них добрих приятелів. Але життя — це не лише добра віра і довір'я. Життя знає несподіванки. Найновіший досвід історії навчив нас вже не вірити сліпо і на кредит ніяким гарним заявам більше, ніж вони с потверджені згідними з ними фактами. І тому ситуація вимагас від нас цілого ряду відготувчих заходів. До найважніших з них належить упорядкування наших внутрішньо-політичних відносин, щоб не створювати для сторонніх сил можливостей вигравати для своїх інтересів наші внутрішні конфлікти і розбіжності. Але це питання іншого порядку і воно вимагас окремої статті.

Д.-К.

Українська закордонна політика

IV. УКРАЇНА Й СВІТ.

I. Живемо в добі найбільшої революції, яку тільки переживало колись людство. Як своїми розмірами, так і своєю глибиною вона охоплює цілу земну кулю. Революційний процес відбувається в усіх ділянках людського духового й матеріального життя. Ця світових масштабів революція перевищує всі знані дотепер в історії людства революційні процеси. Коли почався цей революційний процес, так само тяжко сказати, як і те, коли він скінчиться. В кожному разі, обидві світові війни, 1914—18 і 1939—1945 рр., є зовнішнім виявом цього могутнього процесу. За цей дуже короткий час поставали й падали нові могутні політично-суспільні ідеї й рухи (комунізм, фашизм, націонал-соціалізм), падали імперії (царська Росія, Австро-Угорщина, Туреччина, Німеччина, Японія),

повставали нові світові імперії (СССР, ЗДА), родилися, падали й знову родилися нові національні держави; на наших очах зі страшним лускотом валиться брітійська імперія, довалюється французька імперія; на наших очах постають одна національна держава за другою (це відноситься до Азії), і в той самий час падають одна національна держава за другою (в Європі).

Сьогоднішній стан у світі, особливо на європейському й азійському континентах, можна найкраще порівняти з великою французькою революцією. Там також одинокий закон революції. Те, що сьогодні було законом, завтра ставало вже злочиним; той, що сьогодні був терсем і овіяний славою провідника, завтра ставав злочинцем і мусів ставити свою шию під гільотину; те, що сьогодні було чеснотою, завтра ставало проступком. Непогамований і химерний закон революції грався людською долею, як осінній ві-

тер відірваним від дерева листям. Такий самий стан — тільки в світових масштабах — переживаємо й ми сьогодні. Геройство й злочин, чеснота й проступок, любов і ненависть чергуються між собою зі скорістю вихру. Те, що ти сьогодні любиш і ціниш, завтра мусить ненавидіти і зневажати. Насупило жакливе переплутання понять і чеснот. За любов до Батьківщини можеш бути суджений, як злочинець, і навіть наложити голову за це; за ненависть, зраду і ворожість до неї — можеш одержати лаври слави...

Проте в цьому революційному хаосі можна вже відмітити — в політичній площині — три ідеї, які намагаються формувати майбутнє обличчя світу: націоналізм, комунізм і демократія. За цими ідеями стоять і відповідні політичні сили: за комуністичною ідеєю стоїть Советський Союз із т. зв. східним чи слов'янським блоком; за демократією — т. зв. західний блок, на чолі з З'єдиненими Державами — Америкою й Англією; а за націоналістичною ідеєю стоять усі поневолені чи напівпоневолені народи світу.

Найчистішою і найбільш моральною ідеєю в цій боротьбі є, без сумніву, національна ідея поневолених народів, бо єдиною її ціллю є святе право на власну правду у власній хаті. Тому з усією рішучістю можна твердити, що ця ідея вийде переможно з цієї світової революції і що вона надасть обличчя новому світовому ладові. Із цієї перспективи українська закордонна політика мусить усіма засобами прямувати до братнього об'єднання святої зброї визволення усіх поневолених народів і тих, що в побудові світу на національному принципі бачать єдину позитивну розв'язку світової кризи.

Націоналістична ідея не скраховала, як це дехто хоче бачити, скраховала тільки імперіялістична ідея, що хотіла закріпитися в формі націоналізму чи ліпше в формі міту вищої раси. Скраховала імперіялістична ідея народів, які під гаслом національного визволення несли поневолення іншим народам і переслідували виключно свої егоїстичні інтереси. Конкретно ні Німеччина, ні Італія, ні Японія не боролися в ім'я власного визволення та визволення інших поневолених народів, але в ім'я поширення своєї влади на чужі землі й підбиття собі чужих народів. Тому скраховувала націоналізм як імперіялізм, але не націоналізм як конструктивна й творча ідея, яка бачить можливість упорядкування світу тільки на засаді свободи народів і одиниці в тісній, братерській співпраці між собою.

Націоналізм пережив тяжку кризу не тому, що в своїй основі він не здоровий, асоціальний і аморальний, але виключно тому, що за його реалізацію в світових масштабах взялися сили, для яких націоналізм був тільки облудною вивіскою, за якою крилися їх брудні, егоїстичні й імперіялістичні тенденції. Таку саму кризу переживала колись і демократична ідея, в ім'я якої цезарська наполеонівська Франція хотіла підбити собі світ. Але ці імперіялістичні тенденції не скомпромітували самої ідеї, яка після довголітніх тяжких болів народження вийшла переможно. Не скраховала й християнська ідея любови ближнього, в ім'я якої католицька Церква страшними інквізиціями й терором хотіла збудувати світове царство. Великої, творчої ідеї не можна ніколи здискредитувати, хоч завжди проявляються фальшиві пророки й провідники, які хвилево зводять її на манівці, бо сили, які зрдили цю ідею, стоять за нею і скоріше чи пізніше повертають її знову на правильний шлях. Так було з усіма великими, історіотворчими ідеями, так буде й з ідеєю націоналізму.

Двигунами великих ідей у політично-суспільній діяльності були завжди широкі маси упосліджених, безправних і визискуваних. До цієї ролі зводила їх горстка упревіліюваних, жадних влади одиниць чи малих клік, які держалися так довго на поверхні, доки не з'явилася більша сила, яка виривала їм цю владу з рук і встановляла новий лад. Їх сила була в безсиллі тих, над якими вони панували. Але коли ці сили упосліджених і безправних повставали, вони — чисельно багато слабші — перемагали завжди в ім'я нової правди, яка усувала несправедливість й повертала правопорядок.

Тепер стоять у боротьбі за правопорядок, за свободу, за рівноправність і справедливість дві сили: з

одного боку широкі маси пролетарського й спролетаризованого (в Україні особливо) людства, які борються за рівні права й участь у державному керівництві — так званий «четвертий стан», — а з другого боку десятки поневолених і напівпоневолених народів, які домагаються права бути панамі власної долі, а не погноєм і полем визиску для інших народів. **Боротьба йде за соціальну й національну справедливість, за соціальний і національний правопорядок.** Гасло соціальної справедливості належить до внутрішньої політики, гасло національної справедливості — до закордонної політики.

II. Ми ствердили, що в політичній площині йде тепер боротьба між націоналістичною, комуністичною й демократичною ідеями, за те, яке має бути нове обличчя світу. За кожною з цих ідей стоїть певна сила, певна держава чи група держав, які намагаються забезпечити перемогу тій чи іншій ідеї. Але в дійсності за цими ідеями криються дуже часто егоїстичні інтереси поодиноких держав, які під доброю фірмою хочуть зробити свій недобрий, егоїстичний інтерес. Пригляньмося ближче до кожної з цих трьох ідей і до тих сил, які стоять за ними.

1. Комуністична ідея хоче осягнути соціальну справедливість у цілому світі шляхом усунення капіталізму як системи визиску одиниці одиницею й запровадження справедливого соціального ладу, в якому не було б ні визискувачів, ні визискуваних. Ця ідея розв'язує і національне питання в той спосіб, що вона визнає нації як культурні спільноти, але вважає, що національне питання є тільки побічним і переходним явищем і воно не може стояти на перешкоді для усталення такого світового ладу, де всі народи жили б, як рідні брати, і сдналися в ім'я вищої засади, соціальної рівності і справедливості. В своїй остаточній консеквенції світ повинен би перетворитися в одно стадо — може навіть без одного пастиря. Переходовою стадією до цього всесвітнього царства — царства пролетарів усіх країн — є диктатура пролетаріату, отже найбільш упослідженої і визискуваної класи.

В історичному аспекті це боротьба четвертого стану — пролетаріату, отже промислового робітництва — за владу, яка відбувається в дуже подібних формах і з дуже подібними гаслами до того, як відбувалася боротьба за владу третього стану. Тільки провідники третього стану боролися за рівність, братерство й свободу в рамках існуючих держав, а провідники четвертого стану борються за рівність, свободу й братерство пролетарів усіх країн, отже в світовому масштабі. Рух третього стану мав національний характер — він і видивнував у дальшій своїй консеквенції національний принцип! — а рух четвертого стану має явно інтернаціональний характер. Це лежить, мабуть, у характері тих народів, які стояли чи стоять на чолі цих рухів. Яскраво національний характер французького духа (французи витворили чи не найкращу національну культуру) не міг видати з себе й проповідувати інтернаціоналістичні гасла, за те діяспорний дух, дух народу без землі в сполуді з месіянстичним духом неспокоїного євразійського московського народу, народу з корінням у духовості двох континентів, міг думати й діяти тільки всесвітнянськими інтернаціоналістичними категоріями.

Проте своїм тіні перескочити не можна. Ніяка нація не зродить понад-національної ідеї; ця понад-національна ідея матиме завжди пляму нації, яка її зродила. Тому й новітній інтернаціоналізм має свою специфічну національну закраску. Ідея «вибраного народу» в сполуді з месіянстичною ідеєю Москви «оздоровлення тилого Заходу» (а під «Заходом» треба розуміти решту світу, що лежить поза границями московської імперії) є інтернаціональною тільки супроти чужого світу, що прямує до інтернаціоналізації людства в дусі власного національного імперіялізму. Іншими словами, світ повинен інтернаціоналізуватися, народи повинні затратити свої національні питоменості й підпорядкуватися ідеям «Третього Риму» — Москви. Це значить, що, наприклад, московський народ залишиться і надалі собою. Яскраво націоналістичним, тільки світ має зінтернаціоналізуватися, бо, втративши свою індивідуальність, народи краще здадуться спершу під його вплив, а

пізніше під безспірне панування. Тільки індивідуальність має притягальну силу, тому тільки індивідуальність може провадити. Хто задержить свою індивідуальність, той буде завжди мати притягальну силу для тих, що її втратили.

Москалі проповідують інтернаціоналізм, вони здвинули могутню комуністичну ідею, але це тільки для інших, бо для себе, внутрі своєї суспільності, навіть залишилися найчистішою води націоналістами, навіть расистами. Сталін, як колись Гітлер, намагається асимілювати близькі расово до московського народу племена — фінські й слов'янські народи, — створюючи «совєтський народ», який у своїх дальших консеквенціях має стати московським народом, бо ціла ця асиміляція йде по лінії злиття всіх цих ручаїв у московському морі — в лоні «старшого брата». Великий «совєтський нарід» — читай московський — має стати тією випадковою базою, з якої Кремль вийде на підбиття цілого світу. В цьому змислі треба розглядати цілу комуністичну ідеологію московських провідників та ту політику, яку провадить Кремль.

Швейцарський кореспондент цюріхської «Велт-вохе» в своїйому репортажі з московської конференції (весна 1947) пише: «На новій економічній платформі, на платформі могутньої індустрії, удержавленої господарки в багато дечому показується обличчя старої Росії». «І так вплітається стара Росія із своїми інстинктами, своїми тяжкими традиціями, у зміст нової держави. З одного боку інтереси російської імперії, які мусять бути збережені і які бороняться в безколических переговорах, і з другого боку (ще немає тридцять років від революції), там даліше держиться месіянстична ідея, що це якраз совєтська Росія є та, яка поведе світ через соціалізм до раю». «Большевізм набирас щораз більше національного обличчя, втрачає щораз більше на своїй інтернаціональності, і це також зменшує його вигляди».

В цьому імперіалістичному аспекті треба й розглядати комуністичну ідею. Комуністичні партії в цілому світі ще мають велику динамічну силу, бо грають вони на найнижчих інстинктах мас, але світ уже здає собі справу з того, що ці партії діють не як чисті ідеї й національні рухи, але як агентури Москви. Може багато з членів цих партій і вірять ще в шляхетність цілей та остаточної мети комуністичного руху, але провід цих партій стоїть недвозначно на службі московського імперіалізму. Який вихід?

Комуністична ідея має свою притягальну силу в двох моментах: в ідеї боротьби за національне визволення і за соціальну рівноправність, отже якраз у тих моментах, які надають обличчя сьогоднішній світовій революції. Знищення комунізму як двигуна цих двох ідей (бо комуністична Москва бореться і за національне визволення, пригадаймо собі хоч би виступи Мануїльського на сесії ООН в обороні націоналістичної (!) революції в Індонезії), не розв'язавши їх позитивно, не доведе до упорядкування світу й усталення тривалого миру. Тільки радикальні соціальні реформи внутрі поодиноких держав та позитивна розв'язка національних проблем у світовому масштабі, даючи право й фактично проводячи в життя засаду самоозначення народів, приверне світові ту рівновагу сил, яка уможливить йому спокійний, творчий розвиток і одночасно забере воду з лоток московсько-большевицького імперіалізму, що загрожусь цілому світові диктатурою одної кляси й панування одного народу. За повну реалізацію цих засад має боротися й наша визвольна, закордонна політика.

Комунізм як ідея скрахував уже давно, в самій країні його реалізації. Скрахував він як протиприродна ідея, побудована на утопійній рівності всіх, рівності, якої природа не знала й не буде знати. Природний розвиток людства йде по лінії зрізничкування, а не уніформізації. До об'єднання світу дійде тільки через його зрізничкування — отже тільки через національні держави дійде світ до стабілізації шляхом солідарної співпраці цих держав. Тому твердимо: світ досягне здорового стабілізацію своїх сил тільки тоді, коли буде знищений большевізм як доктрина і Москва як її реалізатор.

2. Демократична ідея виходить із засади свободи. Вихідною точкою для неї є свобода одиниці. В добу поневолення одиниці ця ідея мала велику революційну динаміку й атракційну силу. Сьогодні цей прин-

цип свободи одиниці вже пережитий, бо в основному зреалізований. Полишаючи деякі диктатури й тиранські уряди, одиниця досягнула повноту своїх прав і свобод. Але повна свобода одиниці довела до соціальної нерівності, даючи змогу здібнішим одиницям вибитися наверх і визискувати менше здібних. Так дійшло до могутнього розвитку капіталізму, матір'ю якого стали демократичні засади абсолютної свободи одиниці. Тому держава як регулююча сила мусить встрявати в цей процес і шляхом частинної плянові господарки вирівнювати соціальні аномалії, нерівності й несправедливості. І в найбільш демократичних політичних устроях держави стає щораз важливішою. З цього погляду можемо говорити про класичну демократію, як вивітрілу ідею, яка не має вже в собі тієї внутрішньої динаміки й притягальної сили, що їх вона мала в своїх початках. Вона відходить у тінь, як і той третій стан, який зродив її. Новий лад, побудований на соціальній справедливості й солідарності кляс та станів, творитиме четвертий стан.

На міжнародньому відтинку демократія кинула правильні гасла — гасла свободи народам, — тільки чи зуміє вона витягнути всі консеквенції з цих гасел і чи щиро приступить до їх реалізації? Герольдом, носієм і фактичним реалізатором цих ідей хочуть бути сьогодні США, найбільша демократична потуга в світі. Президент США Трумен сказав в одній з своїх промов: «Мільйони чоловіків, жінок і дітей дивляться на США, як на єдину силу, що може дати світові свободу. До США доносяться відчайдушні заклики народів про порятунку від страшної загрози для їхньої свободи. США повинні перейнятися почуттям відповідальності в цей надзвичайний час для історії людства. Свобода людства тепер у величезній небезпеці, тиранія загрожусь поширенням на весь світ.» І на кінець: «Я присягнув перед вівтарем Вічного Бога боротися проти всякої форми будь-якої тиранії над людським духом». Такими самими гарними кличами заповнені й усі декларації західних альянтів щодо нового світового ладу, який вони хочуть запровадити.

Тільки шлях, яким хочуть досягнути цю мету, мабуть, не цілком правильний. Поперше, свободолюбні демократичні потуги не йдуть завжди назустріч визвольним змаганням поодиноких поневолених народів; подруге, вони пактують і готові на співпрацю з найбільшою тиранією у світі, оскільки ця не буде загрожувати їм терени, які вони вважають кінечними для своїх економічних цілей та стратегічної безпеки. Отже, західні демократії готові поділити світ на сфери впливу, не зважаючи на те, що в цих сферах впливу мільйони людей будуть рабами і невольниками політичних тиранських систем або, принаймні, господарського визиску. Тому ми мусимо в першу чергу покладатися на власні сили й на сили інших поневолених народів.

3. Тому тільки третя — націоналістична — ідея є тією новою, спасенною силою, яка виведе людство з рабства й створить новий лад, побудований на особистій і національній свободі та на солідарній їх співпраці.

Носіями цієї ідеї є поневолені народи, ті «гнані й голодні», визискувані й тероризовані, переслідувані й угнетені, отже якраз ті, які несуть і можуть нести цю ідею з найбільшою вірою і найбільшою посвятою — ті, які не хочуть поневолювати й визискувати інших, тому ця ідея є на їх прапорах чистою й несплямленою. Шляхи поневолених народів найближчі до шляхів, що їх проповідують західні демократії, а розходяться вони тільки там, де розходиться демократична практика з теорією. Ідея побудови світу на національному принципі включас в собі в найвищому ступені засади демократичних свобод, соціальної справедливості й солідарної, рівноправної співпраці на всіх ділянках людського духового й матеріального життя. Національна ідея йде в парі з ідеєю інтернаціоналізації світу, але ця інтернаціоналізація може наступити тільки через національні держави, як основні й складові клітини світового організму. Світовий уряд і світовий парламент, про які так багато говорять і пишуть тепер у демократичному світі, можуть заіснувати, але це зможе статися тільки тоді, коли всі народи будуть вільні, упорядкують своє життя за власною волею й зможуть бути, як рівні з рівними, за-

ступлені в такому світовому парламенті чи уряді. Доки будуть панівні й поневолені народи, доти такий світовий парламент санкціонуватиме поневолення, неправду й несправедливість. Тому наш клич, у тому напрямку звучить: тільки через вільні народи до світового парламенту й світового уряду, а тим самим і до світового ладу.

III. 1) Який тепер уклад світових сил і яке відношення цих поодиноких сил до себе? В загальному, політично-силово світ поділений на два великі бльоки: з одного боку стоїть демократичний світ або т. зв. західний блок, на чолі зі ЗДА, з другого боку — комуністичний світ, або східний блок на чолі із ССРСР. Обидва ці бльоки пересякає третій блок, не зорганізований ще, але не менше діяльний і потужний — блок поневолених народів. В масштабі світової політики про цю третю силу дуже мало говорять, але проте вона діє, як динаміт, і готова розкласти всяку іншу силу, яка нехтувала б нею. Ми можемо сміло твердити, що революційні рухи поневолених народів є тим вирішальним чинником, від якого залежатиме перемога одного чи другого бльоку. А ця перемога залежатиме від того, котрий з цих двох бльоків зуміє позитивно розв'язати проблему визволення поневолених народів. Ва навіть коли б одна з ривалізуючих сторін досягнула перемогу шляхом власної зброї, то тривкий лад і мир не можна буде побудувати на поневоленні й насиллі. Скоріше чи пізніше революційні визвольні рухи народів підмінують цей лад і згромалять його.

2. Друга світова війна принесла такі зміни в політичній конфігурації світу: в Європі впала могутня німецька держава, розвалилася італійська імперія, надзвичайно ослаблена вийшла з війни переможна Франція. Англійська імперія переходить велику кризу, а переможний Совєтський Союз вийшов із своєї ізоляції, простягнув свої границі в саме серце Європи, заволодівши прибалтійським простором, Польщею, майже цілими Балканами та занявши сильні позиції в Чехословаччині й Австрії. З цієї причини в Європі витворилося загрозливе політичне вакуум, яке не може заповнити ні одна з європейських держав, поминаючи деструктивну силу Москви. Від часу, коли турецькі війська облягали Відень і грозили залити цілу Європу, європейський континент не находився в більшій небезпеці. Одночасно Москва не була ніколи ближче до реалізації своїх імперіалістичних плянів, підбиття цілого «гнилого заходу», як тепер. Рівновагу сил в Європі тримав покищо тільки ЗДА, армія якої стоїть у серці Європи, відірвана тисячами кілометрів від своїх корінних, національних баз.

Англія, яка століттями запопадливо берегла рівновагу сил в Європі, находиться у відступі на всіх просторах своєї світової імперії. Вона покидає останні свої позиції в Європі й передає їх Америці, країні, яка найменше зацікавлена на цьому континенті. Європа для Америки є тільки стратегічною базою в її глобальних розмірів політиці, ще більше, вона є тільки одною з численних баз, які тягнуться від одного бігуна до другого.

ЗДА, вийшовши із світової ізоляції, ступили на шлях активної світової політики. Ця політика може довести їх до зудару з другою світовою потугою, яка ідеологічно й політично-господарсько намагається заволонити не тільки Європою й Азією, але цілим світом. Із континентальної політика стала глобальною. Два велетні, ЗДА і ССРСР, стали, як два непримиренні суперники віч-на-віч від північного аж до південного бігуна, в чому наш континент є тільки одною з можливих точок зудару цих світових потуг. «На всіх невральгічних пунктах, що їх дала географія історії, старі проблеми виривають знову, і то в малоціл змінених кондиціях: це відноситься як до Дарданелів, Суєзу, так і до Персії чи Кореї» — пише «Франс Ілло-страсіон». Але ще більше: починається полярна політика. Кому належатиме спершу північний бігун, а завтра може вже й південний? «Дивіться на карту», — читаємо там далі, — «на північному бігуні зустрілися ЗДА з ССРСР». Північна Аляска, Канада й, нарешті, в Європі Гренляндія, Шпіцберґ — тими невральгічними пунктами, де почалася сильна ривалізація між ССРСР і ЗДА. Це шляхи, якими дуже легко може вдертися одна потуга в життєву сферу другої.

З другого боку, «Манчестер Гардіан» із 3. 4. вказує на Корею, як на той другий невральгічний пункт (побіч Європи) де ЗДА зустрілися віч-на-віч із ССРСР і де може дійти до запалення третьої світової війни. Отже, як сказано, Європа є тільки одним із тих невральгічних пунктів світової політики, які ЗДА мусять оборонити. Чи не будуть вони схильні одного дня пожертвувати цей пункт для того, щоб силу краще боронити інші, ті, де вони найбільше зацікавлені? Це не виключене, тим більше, що в ЗДА йде сильна пропаганда за порозуміння з ССРСР, залишивши Англію й Європу на їх власну долю. Вітальні інтереси ЗДА є в Азії, а не в Європі. Європа є для них тільки запіллям, дуже важним, але не найважливішим.

3. Єдиною силою, яка має свої життєві інтереси в Європі, є Англія. Англія витрала другу світову війну, але вийшла з неї дуже ослабленою. Найкращі її колонії еманципуються, і вона мусить відтягтися з ним. Так само народи, які були під її протекторатом або де вона мала безперечний політичний вплив чи забезпечені господарсько-стратегічні інтереси, — висмикуються поступово з-під її впливу. Це особливо відноситься до Близького Сходу й Азії. Одночасно її домінії, особливо Канада, цілком усамостійнюються. І Англія, захитана в той самий час сильно внутрішніми господарськими труднощами та соціальними переворотами, опускає позиції, які вона століттями тримала. В ЗДА уже ясно говорять про ліквідацію британської імперії і про те, що ЗДА мусять переводити її, з одного боку, для того, щоб не допустити до завеликих і небезпечних струсів — це ж падає світова імперія! — а з другого боку, щоб бути одним із законних спадкоємців. В. Ліпман пише, що ЗДА мусять помагати Англії. Англійські фонди на вичерпанні, і коли ЗДА хочуть задержати свою вагу в Європі, вони мусять йти їй на поміч, так як вони вже це роблять у Греції й Туреччині: свою господарську кризу Англія уже не може врятувати, вона може тільки відсунути день остаточного вичерпання її фондів. «І щоб хоч це досягнути, вона змусить в іншому місці так діяти, як діяла у Греції. Вже не далекий день, коли вона буде мусити цілковито відтягнутися з Європи — за винятком хіба престижових військ — і буде мусити залишити Америці цілу західну Німеччину, тобто більшу частину Німеччини. Це ізолюватиме нас в Європі і поставить нас віч-на-віч з росіянами в серці континенту, який (ми не сміємо себе дурити!) нічого не боїться більше, як того, щоб не стати одного дня театром конфлікту між Америкою й Росією».

Проте ми хочемо вірити, що Англія ще не сказала свого останнього слова. Вона перестас бути світовою імперією, вона ліквідус дуже важні імперіальні позиції, але вона на довгий час не перестане ще бути великою потугою, чого не можна сказати про Францію. Англія задержує дуже важливі стратегічні пункти в Азії (Сінгапур і Гонг-Конг), вона матиме великий вплив у самостійній Індії, вона держить ще дуже сильні позиції в південній Африці, Англія залишається і надалі важливим чинником на Близькому Сході, де вона має величезні господарські інтереси, Англія даліше контролює Суєзький Канал, вона держиться далі твердо в Мальті і в Гібральтарі, вона, накінець, має ще тісні зв'язки з своїми домініями, які пов'язані з нею спільною расою, спільною культурою і спільними державними традиціями. Крім того, Англія має, побіч ЗДА, найбільшу морську флоту. Англія, мабуть, свідомо ліквідус деякі свої позиції, які їй уже не під силу держати, щоб сконцентрувати всі свої сили на тих секторах, де найбільше загрожене, саме її існування. А захитане вона в першу чергу в Європі. В цьому напрямі ідея Черчіла про створення З'єдинених Держав Європи під керівництвом Англії (він творить великодушну про провідництво тут Франції й Німеччини) набирав дуже важливого значення для дальшого політичного розвитку європейського континенту. Із світової імперії Англія стане великою європейською потугою, роля якої буде недопустити до захоплення цього старого континенту євразійською потугою. З допомогою загрожених і поневолених європейських народів та ЗДА, вона, коли хоче жити, мусить розбити потужну силу Москви й відсунути її на кордони Азії.

Вітальний інтерес мають у цьому й ЗДА, бо коли Англія, а за нею і ціла Європа, стали б здобиччою

Москви, тоді Європа й Азія стануть для неї відскочною дощкою в напрямі на Америку. В Америці здають собі цілком справу з цього, тому там рішилися на таку активну політику в Європі. В цій констеляції європейського протимосковського блоку позитивну роль змуже відіграти й німецький нарід, за здобуття прихильності якого почалася рішуча й завзята боротьба між СССР і західними альянтами.

4. В цій боротьбі континентів роля поневоленних народів дуже велика. Своїми свободарними таслами, активною боротьбою проти тиранії й поневолення вони будуть тими відосередніми силами, які розкладають з середини потугу свого тнобителя і цим способом спричиняться не тільки до перемоги права, свободи й справедливості, але й до власного визволення. Провідну роль в Європі у цій боротьбі мусить узяти на себе Україна як найбільша європейська поневолена нація. Вона перебере теж на себе роль лучника між поневоленими народами і свободолюбними західними потугами. «Своїм положенням у басейні Чорного моря, на передпіллі Близького Сходу і на шляхах Москви в південну та середню Європу — Україна матиме центральну позицію в нових ускладненнях між двома бльоками».

5. Не забуваймо, накінець, що ця війна континентів, побіч своєї ідеологічної сторінки, має в першу чергу господарський характер. Ідеологічні тасла для

цих світових потуг мають у великій мірі тільки декоративне значення, бо йдеться в першу чергу про здобуття ринків збуту та сирівців. Це відноситься особливо до англо-саського світу. Для можновладців з Кремля, побіч сирівців і ринків збуту, величезну роль трас непогамована жадоба влади. Із цим ми мусимо рахуватися, щоб не датися зловити на облудну вудку привабливих тасел.

6. Тереном майбутнього зудару, який назріває з залізною послідовністю, буде Європа й Азія. Тут буде вирішальний бій за нове обличчя світу, за господарські ринки й за сирівці. Тому Україна змуже знову стати кривавим побойовищем. Визвольні зматання великого українського народу матимуть у цьому напрямі величезне значення в неминучому зударі світових потуг. Московсько-большевицька імперія, якщо хоче жити й розростатися (а цього вона напевно хоче!), мусить за всяку ціну добитися панування над Середземним морем, а це значить — над цілим Балканом з Грецією, Туреччиною та Близьким Сходом. Тут лежать одночасно життєві інтереси Англії, Франції та Італії, а в дальшому й ЗДА. Тому ці потуги мусять навіть ціною власного життя боронити ці терени. Тут якраз лежить найбільший невалігичний пункт європейської, а тим самим і світової політики, на якому вирішуватиметься дальша доля нашої планети, а тим самим і нашої Батьківщини.

Д-р ОСТАП ГРИЦАЙ.

БАНКРОТ ЛІТЕРАТУРИ

(Продовження).

ОПОВІДАННЯ.

V.

З огляду на те, що метою цієї моєї праці є виключно і передовсім вказати на затрозливі сторінки в нашій теперішній письменницькій продукції на еміграції, а далі тому, що я дуже далекий від того, щоб комусь з обговорюваних мною авторів робити моїм осудом кривду, я вважаю моїм обов'язком — поки перейду до оцінки оповідань Ю. Косача — подати читачам нашого журналу до відома лист, недавно написаний до мене письменницею Ганною Черинь. Лист, присланий мені у зв'язку з мою критикою оповідання В. Орлика «З нас угорі сміється сонце»¹⁾, текстом дослівно такий:

Гайденав, 20. 12. 47.

Вельмишановний Пане Докторе!

«Вибачте, що турбую Вас в цей спосіб, але не можу не подати Вам декілька слів з приводу Вашої статті в «Орлику». Ви там досить різко нападаєте²⁾ на В. Орлика, називаючи його учнем Костецького. Це вже виходить — епігон епігона чи що. Забарато для п. Орлика. Справа в тім, що його річ я читала ще в 1943 р. під назвою «Чарівна дружина», і в ній нічого, крім сюжетного стрижня, не було спільного з надрукованою в «Хорсі» новелею «З нас угорі сміється сонце». В той час, як ця річ була написана, пан Костецький ще вправлявся віршами (які тепер кинув презирливо), а акспериментами ще не займався. Пан його Величність редактор Костецький без дозволу й відому автора цілком переробив на свій смак що новелю й подав під зміненою дивацькою назвою «З нас угорі»... і т. д. В. Орлик написав Костецькому «...протесту», копію якої я читала, і, як і слід було чекати, відповіді не отримав. Я розглядаю такий акт

¹⁾ У продовженні праці «Банкрот літератури» (IV), журнал «Орлик», ч. 12 (за грудень) 1947, ст. 25.

²⁾ Пані Ганно — Ви робите мені кривду! Як критик я оцінюю речі авторів, але не нападаю на них. Нападають людей, напр., бриганти в Абрुццях, вовки по лісах або большевицькі енкаведисти. О. Г.

як нечуване ошуканство і маневр для створення собі ореолу (мовляв, мене наслідують)³⁾ і дивуюсь лише, чому В. Орлик не дав ніякої заяви через пресу. Можливо, що це людина виключно смирна й тиха, «камбрумів» він не робить. Для посвідчення цих моїх слів предкладаю Вам видану цикльостилем збілочку цього автора (тут під іменем Анатолій Галан), де с й оця новеля в її справжньому вигляді. Інше діло, що можна її хвалити або гостро танити, але не в такому пляні, як це Ви взяли, не знаючи, в чім була річ (— на кічці декілька слів про примірник твору).

З повагою до Вас

Ганна Черинь.

І дійсно:

Коли читаш згаданий нарис в предложенім мені первіснім тексті, то тут на правду не вичуваши духу камбрумщини так, як це почувалося в тексті, надрукованім у «Хорсі», хоч і Анатолій Галан, щоправда, не занадто дурається доволі прозорою еротикі, і пані Муся і тут теж, скажім, не свята Тереза. А щодо цілості первісного оповідання, то не можу про неї висловитися тому, що саме останньої сторінки у присланім мені примірнику немає, а дуже шкода, бо саме те закінчення рішило б про те, чи наш автор попри всі еротичні подробиці зумів зберегти лінію кращої моралі, чи ні. При чому я зазначаю, з усією точністю, що не йде мені тут про наказну мораль якихось прокурорів святих синодів, а про просту етику морально-здорового громадянства. Бо такої етики домагається від серйозного письменника мас нині право кожен інтелігентний читач, і не тільки право, але й обов'язок. І тому й доцільно воно з боку п. Ганни Черинь, що вона розкрила тайну властивого авторства Орликового нариса, що вспів уже захопити не тільки криптонімного пана Грака з «Української Трибуни», але й такого авторитетного критика, як проф. В. Державина, що тому еляборатові пана Костецького при-

³⁾ Підкреслення, пане Костецький, мос, не гнівайтеся! Ви пригадайте собі тільки, яке автодафе Ви зготовили бідному Бабісві за його нещасну збірку «Жнива». Дійсно: *medice, cura te ipsum!* О. Г.

святит — очевидно на адресу В. Орлика — таку оцінку⁴⁾:

«...Зазначити можна... з белетристичної прози — любовно-побутової, «курортну» повелю Василя Орлика «З нас угорі...», трохи цинічну своїм сюжетом, проте не позбавлену своєрідної елегантності (на жаль, це камбрум-елегантія, пане професоре! О. Г.). Вона послідовно відтворює стилістичну маніру І. Костецького, аж до синтактичних інтонацій, аж до гри слів, аж до мотивованої т. зв. «потоком свідомості»⁵⁾ деформації внутрішньої мови («адже нині ця красуня, звичайне, я від неї, стане моя, нікуди, й ні до кого, нема дурних, не піду, бо нема дурних, бо як я їй помічав, як я раніше...») проте нічого експресіоністичного і нічого експериментального немає в цій легкій демонстративно легковажній і немов танцюючій прозі: це чистий імпресіонізм, не надто тонкий, але вкрай чіткий і щирий — такий, якого в белетристиці нашій, мабуть, ще не було; ця імпресіоністична грація і немов безпосередність вислову викликає таке саме захоплююче відчуття безважності і визволення з-під усього грубого й солідного (?), яке, приміром, у німецькій белетристиці пов'язане з Ведекіндом і Шніцлером⁶⁾.

Стільки проф. Державин про той нарис погвалтованого Костецьким В. Орлика «З нас угорі...» Але дійсно — чи не сміється з нас сонце і справді?

Бо ви дивіться, яке тут просто легендарне щастя в нещасті:

Молода письменниця обурюється на насильство, довершене редактором «Хорса» над працею В. Орлика, а тут виявляється, що в суті речі вийшов з того твір, що за одним махом поставив невідомо собі досі Василя Орлика — і то лиш за малюночок сексуальних розгад пані Мусі — поруч Ведекінда і Шніцлера! І що ж тут з їх оповідань порівняти нам з — — — Орликом? Чи Ведекінда «Brand von Egliswyl», «Das Opferlamm», «Rabbi Esra», або «Lehrerkonferenz», чи Шніцлера «Leutnant Gustl», або «Fräulein Else», або «Spiel im Morgengrauen»? Та це ж письменники, що створили епоху не тільки в письменстві їх батьківщини, але і в письменстві всієї Європи, — так при чому ж тут вони, коли мова про такий сумнівний шкідник нашого дебютанта?

І чи ж дивуватися тому, що всякого роду закатурені кандидати на критиків у нас, а саме ті псевдокрипто- й анонімові типи, що сховались гаразд за богоспасемий пліт редакційного штахельдрату, можливо далеко від прилюдної арени та громадянської відповідальності, користуючись партінтересами даної редакції, намагаються хором газетних дитирамб відвигати щораз то нові кумири в ділянці письменницької творчості в нас?

Читайте, напр., з цього погляду опубліковану нещодавно дитирамбу якось Ів. Кошелівця на скуміризиваного і спантеонізованого в нас уже раніше Гоголя-Осьмачку п. н. «Фрагменти про «Поета» Т. Осьмачки»⁷⁾, «Поема Осьмачки — провіщус надхнена нікому досі невідомо Пітія з «У. В.» — епохальний здобуток української поезії...» (ст. 4). А до того наша Пітія, що як вивляється, вміє пророчити так само добре спереду як і ззаду, вистить вам ще й те, що сказав — Шекспір про Україну і саме — устами Т. Осьмачки! (ibid., ст. 4). Далєбі — тут уже й не знаєш, перед ким ставати навколїшки в подяку за таку благовість: чи перед Шекспіром чи перед Осьмачкою, чи може перед самим віщим Іваном Кошелівцем, чи перед редактором «У. В.»? Бо й дійсно: з огляду на те, що саме географія це одна з дуже прикрих

Ахіллових п'ят у британського драматурга⁸⁾ (в нього, напр., Чехія лежить над морем, з Верони до Міляну їдється кораблем, в Арденнах живуть леви, жителі Відня мають тільки латинські та італійські назви, коло 1200 р. вже гудуть гармати і т. ін.) — чи ж не гарно нам дізнатися, що Шекспір (а все завдяки Осьмачці!) так прекрасно був поінформований про будь-що-будь далеку Україну?

І такою ж чудесною рекламою, втішається в наших закатурених (Дивнич, Ізарський, Корибут) та пів закатурених (проф. Шерех) критиків і Юрій Косач.

Немас ось ні одного з-поміж його, досі ним на еміграції написаних творів, про який ви не знайшли б в нашій пресі довгих, довгеньких і довжелезних оцінок, критик і завваг, а все в дусі безумовного признання, привіту і поклону. Проти його оповідних речей закатурені й незакатурені Радаманти за редакційним штахельдратом так само не мають ніяких поважніших засторог, як і проти його сценічних творів. Напр., проти видовища «Ворог», що хоч і не є ніякою драмою, то проте пишасться на афішах як «драма на 4 дії»; було оцінене на літературних конкурсах видавництва «Час» членами журі найвище; дістало другу нагороду і прилюдну похвалу проф. Ю. Шереха⁹⁾ і діждалось низки вистав у театрі В. Блавацького. І таким самим успіхом втішаються й інші сценічні речі Ю. Косача, передовсім в генеральнім штабі пресової реклами видимих і невидимих антрепренерів, імпресаріїв та інших режисерів слави, пожаданої всякого роду званнями, але, на жаль, не вибраними.

Та проте треба сказати, що в ряді наших еміграційних літераторів сьогодні ніхто не такий загрозливий своєю шкідливістю, як саме Юрій Косач.

Чому ж, спитасте?

Невже може в Косача тільки роблений талант? Ні, в нього багато справжнього таланту. Не драматургічного, щоправда, бо такого в нього, фатального автора «Скорбної симфонії» та «Ворога», немає і мабуть, ніколи не буде, але талант оповідного. Цей в Косача сть, і він в юрбі літераторів камбрумбумського характеру тим помітніший, що Косач тут найбільше освічений. Правда — я не повторив би за проф. Державином¹⁰⁾, що Косач як оповідач — блискучий стиліст. Адаже з поняттям блискучого стилю в'яжеться передовсім його віртуозна лекієсть і зманлива граціозність, криштальна прозорість синтакси і неповторна певність слова — ото ж прикмети, яких саме Косачеві не достає, через що і лектура його оповідань, особливо останніх — за загальним осудом пересічних читачів-інтелігентів — тяжка¹¹⁾ (особливо ж лектура «Енея» та повісти «День гніву», що їх і критикові не так то легко дочитати до кінця). Правда — проф. Державин зазначає, що «в основному Косач лишається тут тим, що і в «Рубіконі Хмельницького» (1943), віртуозом ліричної, патетичної, деклямаційної дикції, майстром пишної й простої синтактичної періоди, ритмічно гармонізованої численними повторами та переліками, прикрашеної врочистими барвами бароккової образності...» (ст. 144). Але ви, наслухавшись таких прекрасних компліментів про прозу в Косача, розгортаєте «Енея», і як перше з тієї чудесної дикції зустрічаєте таке: «Мені притаманна деяка злослівність, недоречна для цілої моєї поєстаті, що могла б робити враження перевтілення доброти, але ця злослівність — це відсвіт моєї безбарвної на-

⁸⁾ З останніх праць про нього: Shakespeare and Schiller, von Emil Deye. München 1931. Поділ: Shakespeares Bildung, ст. 49.

⁹⁾ Див. програму вистави Косачевого «Ворог» (Авгсбург, 1946/7- ст. 3—4.

¹⁰⁾ І. с., ст. 143 і далі.

¹¹⁾ На п'ять осіб, що визичили в мене «Енея» та «День гніву» до читання, прочитали їх до кінця тільки дві. На мос питання, чому так, заінтересовані відповіли, що твори «тяжко» («Еней») і хаотично («День гніву») написані. Зате ж «Cagliostro» А. Дюма — два грубі томи! — ті самі люди прочитали в цілості в якнайкоротшім часі, навіть не знаючи гаразд німецької мови, і зараз же питали за іншими творами Дюма. О. Г.

⁴⁾ Див. розвідку цього автора «Українська еміграційна література» (1945—1947), Календар Альманах на 1948 р., ст. 46.

⁵⁾ Що той т. зв. «потік свідомості» як псевдотворчий агєнс починає грати в нас фатальну роллю не тільки щодо літераторів, але і щодо їх критиків, те я покажу при оцінці Косачевого «Ноктюрн b-moll», де той потік здолав захопити не тільки Косача, але і проф. Гр. Шевчука. О. Г.

⁶⁾ Підкреслення мос. О. Г.

⁷⁾ «Українські Вісті», ч. 6 з 17. 1. 1948.

тури. Я хотів бачити ефект зустрічі Галочки з Ірином — нехай подарують мені цю витівку — але це розвага піти іноді наперекір долі. І може, може це — мій невеличкий, мій нікчемний тріумф Калібапа» (ст. 5). Отож, по мойому, це проза, після прочитання якої пересічній собі читає, — а може не тільки пересічній! — кидає книжку геть і більш до неї не повертається, хоч би йому захоплені критики не знали якими барвами розмальовували її бароккові пишності та її ліричну, патетичну й декламаційну дикцію. Бо сьогодні всякий тямучий чигає спрагнений слова щонайглибшої людської душі, слова правдивого, щиро людського пережиття, слова, зрозумілого кожній живій людині як вислів утасної істоти всього життя і всього світу. Ви читайте з цього погляду такий відомий тепер роман німкені Елізабет Лянґессер «Das unaussprechliche Siegel»¹²⁾ рід, перед якою зблід навіть такий твір Золя, як його «Lourdes» Або щось таке, як оповідання Сен-Екзюпері «Лист до людини, що її видали»¹³⁾, або картину розстрілу еспенських ворохобників у творі «Eroic» Андре Мальро¹⁴⁾. Яка чудово проста дикція тут, яка зрозуміла і для найпростішого читача форма оповідання — а проє скільки ж внутрішнього змісту тут, що захоплює вас від першого слова до останнього і не потребує ніяких естетично-критичних інтерпретацій ні глос! Та все ж, — повертаючись до Косача — я підкреслив би в його оповіданнях обсерваційний хист, якому він завдячує не одно вдатне, а то й гарне в розгорнутих тут картинах (до того ж при оцінці поодиноких творів ще вернусь). І так само його — тут і там — дійсно мистецьку спромогу оперувати масами, але в оповіданнях, а не у сценічних речах, де вся акція — як ось у згаданих мною п'єсах, зокрема ж у п'єсі «Ворог», — пропаде водно з предовгих і скучних до розпукі діалогів. І так само не повторив би я за проф. Державином, що фундаменгальна вага белетристики Косача — органічна неспроможність малювати живих людей. Бо по мойому — воно чи не навпаки.

Косач не с без спромоги намалювати вам живу людину, тільки йдеється в нього про те, як і яку людину?

І саме тут фундаменгальна сторінка загрозило сти й сумнівної літераторської продукції Косача сьогодні.

Оту загрозилоість я бачу передовсім в основній концепції оповідань Косача. Який же характер її тут? Вона в нього трохи не скрізь непередумана. Хитка своїми головними обрисами, пожожа більше на випадкову, здовільну імпрровізацію, ніж на строгу суцільний малюнок, проведений з усією послідовністю в усіх його подробицях, водно з пильною увагою на провідну думку даного твору. Отак ця непередуманість, ця імпрровізаційна хиткість підставової концепції оповідань Косача зазначається щодо змісту недостачею або непов'язаністю або непереконливістю, головної акції та її ідейної сторінки, а щодо форми — поміжною перевагою розмов замість дії. Отож моментом, притаманим особливо драматичним спробам Косача. В ойго «Скорбній симфонії», напр., ви від самого початку до самого кінця слухаєте трохи не самих розмов. І то розмов осіб, які являються і відходять так випадково, що в останній акції акція розв'язується появою особи, що в перших актах взагалі не грала ніякої ролі і не було її ніколи на сцені. Отож момент уцерьг перестарілого Еврипідового deus ex machina, що своєю наївністю чудес навіть найневбагливішого глядача¹⁵⁾. А хто хоч раз бачив на сцені Косачевого «Ворога», той певно пригадає собі, в якій безконечній, томливій,

ніби сіро-сірениій черзі тягнулися упродовж відслон ті скучні розмови скучних, нецікавих людей. Розмови, що їх час до часу перериває тільки кімнатний або телефонний дзвінок і то лиш на те, щоб на декоративній софі посідали інші люди і починали знову балачку в безконечне. А вказую я при оцінці Косачевих оповідань на його сценічні речі тому, що форма доброї драми і форма доброго оповідання в'яжуться з собою суттєво, і можна сказати з усією певністю, що зразковий оповідач здебільша все буде добрим драматургом і навпаки (Шекспір й італійські новелі, Сервантес і його інтермедії, Кляйст, Геббель, Гавшман, Д'Аннуціо).

Бо драматизм добре побудованої акції мусить в однім і другім випадку здетермінувати цілість даного твору в напрямі позитивним. Але першою передумовою такої животної будови дійства в оповіданні і в драмі — це з усією послідовністю продумана концепція. Вона — в тісній зв'язку з її остаточною розбіркою — вчить і виховує творчого працівника по лінії характерного володіння тематикою і мистецькими засобами. Вона продуманим ладом внутрішньої структури даної речі вчить молодого мистця того закону творчої кінечності такої і не іншої подобі, що — в протиставленні до всякої імпрровізації — виключає з його твору туманний хаос припадковості, наближуючи її за те формою до божеського обличчя вічних ідей. І навпаки, коли творчі сили мистця не с спрямовані з усією послідовністю, усім здвигом мистецьких засобів, до того, щоб одній з вічних ідей людства¹⁶⁾ надати форму, зроджену внутрішньою кінечністю в душі мистця, значить, по добу вцерьг індивідуальної, вповні неповторної краси, тоді даний твір, ніби кинений на поталу хаотичної припадковості, е і мусить бути, як усякий хаос загрозиливим і шкідливим чинником для творчого етосу, для творчої моралі мистця. А з захитаним етосом мистця захитується і етос людини, що її мистецькими творами високої краси має виховувати і духово вибагроднювати.

Але концепція оповідань Косача мов наперекір іноді й дуже помітним мистецьким засобам в нього, не виявляє, на жаль, справді творчого змагання в бік високих ідеалів та творчого зосередження мистецьких сил з метою їх рівновартного уподібнення.

Оповідання «Чудесна балка»¹⁷⁾ не має оригінальнішої ідеологічної концепції, чітко драматичної структури й оригінальності типів. Це собі здовільна імпрровізація на тему партизанки, і то без точнішого зазначення національного середовища та з допомогою притаманих Косачеві довгих розмов. І коли в оповіданнях с здебільша головний герой як носій, двигун і речник головної акції, то в Косача залюбки, а в нарисі «Чудесна балка» зокрема с — як в п'єсах Скріба, Сарду і Дюма молодшого — резонер, тобто людина, що на свій лад сповняє тут ту роллю, яку в театрі Геллади мав виконувати хор: роллю речника — чи краще спікера огочення. Отак тут таким резонером с — за зразком оповідань Хвильового — автором я (від нього і починається цей нарис), а поруч того резонера бачимо італійського дезертира Ніколо Ромічеллі, що покинувши своїх, бродить з нашими партизанами і провадить принагідні розмови то з резонером, то з партизанкою Наталією, адьютантом бригади. Але чи це наші партизани? Правда — ми чуємо, про подільську балку, «вбрану в весняне біле квіття черешень і яблунь», резонер розповідає італійцеві про найдавніше минуле «нашої землі», від Воспорського царства починаючи, доходячи аж до Теодота Зіновія Хмельницького, але все те якесь холодне, фразеологічне, силуване, ніби якась гра в піжмурки з українською землею. А Нагала — хоч ніби наша партизанка, — співає собі при нагоді безжурно:

— Я дівчонка еще молодая,

а душе моей тысячу лет, — (ст. 12).

та хіба в неї, якщо вона українка, не стало українських пісень?

(Далі буде).

¹²⁾ Про нього див. «Welt und Wort» Lit. Monatsschrift IX, 1947, ст. 263. В нас згадка в журналі «Арка», ч. 4, 1947, ст. 43.

¹³⁾ Німецький переклад в журналі «Wort und Tat», ч. 3, ст. 83.

¹⁴⁾ Німецький переклад у книзі Frankreich, Dichtung und Gegenwart, München, Willi Weismann-Verlag, Ст. 64.

¹⁵⁾ Але що Косачеві прислужники з преси завжди дбали про те, щоб кожну річ його звеличати, того доказ дуже прихильна рецензія на літературний вечір в Ашаффенбурзі 23. XII. 1945, де «Скорбна симфонія» була читана. Рецензував, очевидно, криптонім, якийсь закаптурений Агор (збірник «МУР-у», I, 1946, ст. 103). О. Г.

¹⁶⁾ Але тут те вічне мусить гармонійно об'єднатися із кожночасною суттю даного національного середовища. В Данта: глибіню релігійної концепції у зв'язку з життям Італії XIII ст. В Мільтона: бунт Сатани і Кромвелєва революція. О. Г.

¹⁷⁾ Бібліотека газети «Слово». Серія сучасних письменників. Регенсбург, 1946, 16 ст.

С. Ю. Пр.

Вугільна база України та її післявоєнне положення

І. ЗНАЧЕННЯ ВУГІЛЛЯ ДЛЯ НАРОДНОГО ГОСПОДАРСТВА.

Про багатство країни здебільшого судять з того, наскільки багата вона на вугілля та залізо. Гордість України — наш вугільно-металургійний Донбас, безмежно багатий край на вугілля. Вугілля ж називають тепер зовсім правильно хлібом промисловости. З хвилиною технічного застосування та переробки вугілля, яке започатковано в Англії вже у 18-ому, а на європейському суходолі в 19-ому сторіччі, почала нова доба в історії людської праці. До цього часу людина послуговувалася силою своїх власних м'язів, силою домашніх тварин, а далі енергією води та вітру, при чому використання цієї останньої було дуже-дуже неповне. Тільки з допомогою саме тоді винайдені парові машини можна було видобути з вугілля величезні кількості енергії, а з допомогою його ж хемічної енергії стало можливе виробництво заліза в таких кількостях, яких потребувала машинобудівельна промисловість. Тільки одночасне посідання отих двох сирівців уможливило правильний розвиток модерної важкої індустрії. Значення вугілля побільшило ще в останніх десятиріччях застосування метод виробництва з вугілля газового і пливкого палива. Перше одержуємо в батареях коксових заводів, друге в хемічних заводах — методом або гидрогенізації, або екстракції, або синтези. Побічні продукти, які одержуємо як при вжитті цих трьох метод, так і в коксових заводах, с базою незвичайно важкої ділянки хемічної промисловости.

2. ВУГІЛЬНА БАЗА УКРАЇНИ — ДОНБАС.

Видобуток вугілля в роки війни змінювався досить різко і через штучні способи його посилення по боці альянтів і через великі зміни, нанесені безпосередніми воєнними діями в європейських вугільних басейнах. Ми не розпоряджасмо покищо ще точними технічними чи пак статистичними даними з цього періоду. Щоб подати однак повний фон наступним міркуванням розглянемо стан видобутку вугілля у всьому світі в останньому передвоєнному році¹⁾. Світове видобуття вугілля у 1939 р. виносило:

кам'яне вугілля — 1220 мільйонів тонн,
 буре вугілля — 240 „ „

Найбільшим продуцентом кам'яного вугілля були чотири держави:

ЗДА 354,5 мільйонів тонн,
 (у 1940 р.) вже 399 „ „
 Велика Британія 230,6 „ „
 Німеччина 186,4 „ „
 СССР 132,9 „ „

У згаданих вище 132,9 міль. тонн вугілля, які видобуто в 1939 р. в СССР, припадає на Україну 78,4 міль. тонн. Тільки 7,4 міль. тонн дав московський басейн, а 8,0 міль. тонн Урал; отих 39 міль. тонн, які залишились, дали азійські райони — Кузнецький басейн у Західньому Сибірі (в Каморевській області) і Караганда в Центральному Казахстані. Під час останньої війни виник новий вугільний район на півночі — Печорський басейн. Він положений у суворій полярній тундрі та його тепер щойно основніше розслідують.

З вищенаведеного зіставлення бачимо, що Україна, зокрема ж її Донбас — це перша вугільна база СССР. Це навіть признають усі офіційні совєтські публікації та заяви. Без Донбасу чи, як його часто називають у совєтській пресі, «Всесоюзної Кочетарки» не можливо взаталі існування важкої індустрії в європейській частині СССР. Але хто знає, чи совєтські чпники все ж таки не рахуються зі швидкою втраченою Донбасу: їм же ж, мабуть, відома добре їх неясна закордоном та особливо непевна внутрішня ситуація. Тим можна собі з'ясувати гарячкове шукання нових вугільних районів та все більш маркантну розбазарюваність азійських басейнів.

Ці намагання видно особливо виразно з чисел. У видобутку вугілля в СССР у 1934 р. величиною в 94,0 міль. тонн продукція Донбасу виносила 61,7 міль. тонн або 65,6%²⁾. Плян видобутку вугілля в СССР у 1950 р. передбачає кількість 250,0 міль. тонн, з цього в Україні 86,6 міль. тонн або вже тільки 34,4%³⁾. Це пересунення має відбутися з допомогою грандіозної розбудови дійсно дуже багатого Кузнецького басейну. Але 1950 рік ще впереді. З виконанням совєтських плянів не все бувас гаразд; значить, об'єктивно треба ствердити, що їх загальною все ж таки виконують, але все з великим спізненням, а якими методами, про те зможуть колись багато дечого розповісти ті сотні тисяч українського населення, що поїхали «добровільно» помагати будувати цей Кузбас чи овіяний жахливою славою Печорський район. Проблемою будуччини залишається також те, чи з Кузнецьким басейном не може випадково статися таке, як тепер з Рурським чи Сарським басейном.

Сьогодні рішальну роллю в цілому господарстві СССР відіграє вугільний Донбас. Добування вугілля в ньому росло поступово впродовж років та виносило в мільйонах тонн:

в році	1913	1932	1934	1938	1950 (план)
	25,2	45,1	61,7	78,4	86,1

За совєтськими даними видобували в Донбасі до війни 1941—45 рр. три чверті всього совєтського вугілля для коксування. Багато більше половини всієї совєтської сталі витоплювали на донецькому вугіллі. Щодня в забої шахт Донбасу спускалося пів мільйона гірників. Вугільні підприємства басейну споживали на рік два мільярди кіловат-годин енергії. Щохвилини в шахти подавали понад мільйон кубометрів повітря. Для нормальної роботи шахти звідти щогодини висмоктували понад чверть мільйона кубометрів води. На зміну важкій фізичній праці вугільника українські інженери та технічні працівники почали вводити врубові, відбійні молотки, конвєсрні приводи. Виймання вугілля було механізоване на 95%, а транспортування його на 97%.

Вугільні слои Донбасу неглибокі, але досить нерівномірно розложені та невеликої товщини. Донецьке вугілля складається з 58% антрацитів та півантрацитів і з 25% жирного вугілля для промисловости (т. зв. газове або довгополум'яне вугілля). На решту припадає вугілля, яке спікається. Антрацити й півантрацити розположені в більшості в полуднево-східній частині Донбасу (у Ворошиловградській та Ростовській областях), але коли поклади Ворошиловградської області та східних районів Сталінської області використовують дуже інтенсивно, то поклади в Ростовській області (центри: Шахти, Новошахтинськ, Коксовий, Тукове) експлуатують порівняно незначно. До найбільш багатіших антрацитових злож Донбасу належать околиці міст: Моспінє, Чистякове, Сніжне, Логутіне, Хрустальне та великі вугільні рудники ім. Артема, Паризької Комуні й Бокове-Антрацит. Поклади кращого й важнішого тазового або довгополум'яного вугілля с в Сталінській і Ворошиловградській областях; в цій останній почали їх здебільшого використовувати щойно в період першої та другої п'ятирічки. Центрами добутку жирного вугілля с околиці міст Сталіно, Макіївка, Олександрівське, Рутченко, Горлівка, Микитівка та Ворошиловград і Лисичанське, дальше великі рудники: Новоекономічний і Червоноармійський (Сталінська обл.) та Гошківський (Ворошиловградська обл.). Вугілля, яке спікається, видобувають переваж-

²⁾ «Народне господарство УРСР до 1935 р.» Держивав. Київ.

³⁾ «VIII сессия Верховного Совста УССР», — «Правда», ч 204 з 28 серпня 1946

¹⁾ Див. Globus-Jahrbuch, Berlin 1943

но в Білявському та Брянському рудниках у Ворошиловградській області і в районах місцевостей Сталіно, Макіївка, Рутченко та Нестрова Балка в Сталінській області.

Совєтську адміністрацію вугільних районів в Україні виконують з допомогою чотирьох потужних комбінатів: Артемвугілля, Ворошиловградвугілля, Донбас-антрацит і Сталінвугілля. Комбінати розчленовуються у трести, яких назва походить від місцевостей вугледобування, напр., Сніжнянантрацит, Зуївантрацит, Макіїввугілля, Рутченківвугілля і т. п. Врешті, трести розчленовуються на шахтоуправління.

Відступаючи з України, москалі розорали велику кількість шахт Донбасу, здемонтували їх урядження та вивезли на схід. Під час же свого відступу в 1943 р. німці нещадно зруйнували Донецький басейн. Нині вугільний район поволі відбудовується. З 306 основних шахт, які працювали в Донбасі в 1941 р., до кінця 1945 р., тобто за два роки, відбудовано 123 основні великі шахти та 506 середніх і дрібних. На день 7 вересня 1946 р. за московськими «Известиями» в Сталінській області УССР з 152 знищених основних шахт відновлено тільки 86, з яких 20 нібито дало навіть більше вугілля, як до війни. При реконструкційних роботах треба було тільки в Сталінській області висмоктати з затоплених шахт 240 мільйонів кубометрів води та побудувати 1.257,000 кубометрів промислових будинків та уряджень. Затоплення низки шахт у Донбасі спричинило також великий розгاردіш у водному господарстві та вимагало негайної побудови спеціальних гідротехнічних споруд, але на добре почато це будівництво щойно вліті 1947 р. Тепер будують два великі збірники на ріці Клебань Бик біля Константинівки та на ріці Кальчик у селі Старий Крим; ці збірники неодмінно потрібні для міст Горлівка, Єнакіїв і Маріупіль. Збірник Кипуча Криниця в Старо-Бешівському районі постачатиме водою місто Сталіно. Міста Ворошиловськ, Ірміно та Кадіївку засилуватимуть очищувальні споруди в селі Світличне, Макіївку — збірник з Ольхової балки. Коли ці гідроспоруди будуть готові, важко сказати; залишається фактом, що московські міністерства й главки з цього роботою не поспішають. Слід тут підкреслити, що **заряд усієї вугільної промисловості України знаходиться виключно в руках Москви, докладніше в руках московського Міністерства Вугільної Промисловості «Запалых Районів»** (від січня 1947 р. міністер Олександр Федорович Засядко). Ані обласна, ані навіть республіканська українська влада не має тут абсолютно нічого говорити, вона щонайбільше мусить послухно виконувати директиви і накази цього міністерства чи ЦК ВКП(б). Правда, на Україні є Міністерство Паливної Промисловості, але знову **цифри доказують**, як московський імперіялізм опанував Україну та до якої маріонеткової ролі сходять «українські» міністерства. Отже, напр., з видобування тепер пересічно в Донбасі **70 мільйонів тонн кам'яного вугілля** в розпорядимості цього ж Міністерства Паливної Промисловості УССР знаходиться, згідно з пляном (а в дійсності певно ще менше), ледве 900 000 тонн⁴⁾, значить, коло **одної вісімдесятої частини**. Такою жалюгідною милостиною Москви мусить задовольнитися тепер Рада Міністрів «повноправної» УССР! Тут і приходять на думку святі слова Шевченка про «нашу, не свою землю». В Донбасі не допускають навіть зачасто українських учених, щоб вони не надто докладно перевірили запаси та можливості видобутку вугілля. Зате у вересні 1947 р. прибула в Донбас багатолюдна експедиція Геологічного Інституту Академії Наук ССР, у шістьох відділах⁵⁾, яка досліджуватиме впродовж 3 до 4 років поклади донецького вугілля, щоб остаточно окреслити границі т. зв. Великого Донбасу. Результати досліджувань помандрують до Москви, а вчнем Інституту Геології Академії Наук УССР дана буде «радісна» можливість досліджувати родовища доріччя Амура Дарії, Кара-Калпакської АССР в Середній Азії⁶⁾.

⁴⁾ «Радянська Україна» від 18 квітня 1947.

⁵⁾ «Літературна Газета» від 4 жовтня 1947.

⁶⁾ «Комсомольська Правда», ч. 200, від 26 серпня 1947.

3. ТЕПЕРІШНІ ТРУДНОЦІ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ВУГІЛЬНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ УКРАЇНИ.

При праці в шахтах вугільного басейну совєтська влада застосувала вже найрізноманітніші методи. Кожну з них у своїому часі хвалено як найкращу, кожна заступлено після порівняно короткого часу новою, «ще кращою», а всі вони мали і мають тільки одну ціль, а саме: можливо найбільше інтенсивну експлуатацію як вугільних багатств України, так і гірників і інших робітників вугільних підприємств.

Тепер шумно рекламують методу т. зв. **циклічної організації праці**. Виконання цієї методи здійснюють так: у першій зміні переноситься конвеєр. Давніше ця операція займала звичайно цілу зміну; тепер твориться спеціальну бригаду навалопереносників, і пересування риштаків та приводів забирає всього півтора-дві години. Працю навалопереносників оплачують тільки за кількістю виданого вугілля, тому вони зацікавлені, а скоріше змушені в тому, щоб якомога швидше перенести конвеєр і відвантажити якомога більше вугілля. Під час другої та третьої зміни проходить виймання вугілля. Щоб підвищити продуктивність наваловідбійників, кажуть їм переносити конвеєр щільно до другого забою. Після випалювання шнурів коло половини всього вугілля лягас на риштаки від вибуху. Тому, коли за роботу беруться наваловідбійники, їм непотрібно навіть великих перекидань і перелопачування вугілля, бо конвеєр завжди під руками, поруч з шаром. З другого боку, всгановлення конвеєра щільно до грудей забою скорочує оголений простір у лаві, що дає гірникам можливість легко утримувати їх нестійку покрівлю. З тієї самої причини для машини в ашрі вирубують спеціальну нішу-гараж, куди ввозять після роботи врубівку. Щоб лава не викривлювалася (це буває в наслідок неповнісного вирубання верхніх кутків забою), наказують врубмашиністам вирубувати куток на всю довжину бара і для цього ведуть вентиляційний штерк із спеціальним випередженням. Індивідуальна відрядність на дільниці проводиться дуже суворо. Після закінчення зміни гірничий майстер разом із бригадиром вимірює забій, з якого кожний робітник відвантажив вугілля, а наступного дня повідомляє про заробіток за минулий день.

В результаті впровадження цього циклічного графіку можна довести проходження очисної лінії забою до **70 метрів на місяць**, при механізованій прохідці. При повному використанні шахтаря його фактична продуктивність доходить до 72,1 тони, при пляні 42,7 тони⁷⁾. Якщо б усі робітники вугільного басейну захотіли, а радше не захотіли, бо напевно багато хоче дійсно краще заробити, але могли працювати згідно з цим циклічним графіком, тоді б середньомісячний заробіток наваловідбійника доходив до 3—4 тисяч крб., а врубмашиністів до 6—7 тисяч крб.

Тим часом насправді панують у вугільній промисловості України такі погані гігієнічні, а передусім технічні умовини праці, що вищезгаданих результатів праці добиваються тільки одиниці, і то дуже рідко. Нехіть людини, яка бачить, що з неї хочуть висмоктати всі її сили, с також рішальною причиною того, що і відбудова шахт і видобування вугілля у відновлених шахтах відбуваються дуже повільно.

Завваги, ради, перестороги, а то й виразні погрози постійно бачимо на сторінках офіційних газет. Слід підкреслити в цьому місці один цікавий момент, який докладно з'ясовує східні методи експлуатації людини в ССР, а саме: всю критику проти одних людей вкладають в уста інших їх товаришів праці так, що вона має виразний характер доноництва. На цьому можна, між іншими, дуже легко пізнатися, бо часто-густо, напр., під статтею про внутрішній транспорт на шахтах, якої стиль зраджує як автора висококваліфікованого спеца, бачимо підпис звичайного наваловідбійника або ще частіше газетного кореспондента, який дописує одночасно вже в другому числі даної газети про, скажимо, політробу в Кам'яничині, чи про му-

⁷⁾ В бригаді начальника дільниці шахти Іванівська Бридько, у травні 1947 р.

зичне життя в Одесі. Фактично ні один, ні другий не можуть бути і не с авторами згаданих донощицьких статей. Оті статті вийшли в дійсності з-під пера секретарів вугільної промисловости при обкомах чи райкомах КП(б)У, на вразне доручення Москви, а підписи принагідних людей підсовують під них для того, щоб замилити шахтярам очі, нібито «радянська батьківщина» від них нічого не хоче, не висмоктує з них сил — це тільки їх власні, «кращі представники «добровільно» докладають надлюдських зусиль, щоб врадувати «родіну та отця народів».

Але це все не багато помагає. Робітники пізналися вже давно на отих методах заохоти до праці, а серйозних організаційних і технічних недоліків ніхто ще ніколи не заступив партійними постановами.

Обзнайомлені з теперішними методами праці у вугільній промисловості Донбасу і з нереальними заходами совetskької влади в напрямі їх поліпшення, можемо розглянути оті організаційні та технічні браки, які жорстоко гальмують кожний поступ. Це недостача кваліфікованих, а то й звичайних робітників і їх неправильне розміщення; це жажливі тігиснічні та побутові умовини праці; це за винятками, перестаріла техніка гірничих робіт і жалюгідний стан машинового устаткування на шахтах.

Другу світову чи, як її слушно називають, імперіалістичну війну вела Москва з відомою безоглядністю, яка межувала з цілевою жорстокістю, коли йшло про жертви українського населення. Це майже певна річ, що такої спосіб ведення війни українськими полками та на українській території — це одна з плянових ланок фізичного нищення українського народу, який застосовує Кремль на наших землях від 1930 р. Не тут місце на аналізу цієї національної політики Москви, в кожному разі одним з безпосередніх наступів її застосовування в роках 1941—1945 був факт, що після прогнання німців з Донбасу приступила до праці ледве третина довосної кількості гірників. Коли взяти до уваги тогочасне жажливе знищення Донбасу, тоді ситуація у вугільній промисловості України була дійсно катастрофальна. Якими ж способами наладнала совetskька влада питння набору нових робітників? Застосовано дві, типічно большевицькі методи. Поперше — насильно загнано в шахти великі кількості тих нещасних українських селян, які ще пережили воєнні страхиття. Подруге ринула на багату Україну нова хвиля «істинно русских» з СРФСР, як доказ «допомоги великого братнього народу».

От візьмім хоча таку нотатку в ч. 280 московської «Правди» з 25 листопада 1946 р.: «Обком (ворошиловградський) доручив партійним совetskьким організаціям притягнути на роботу на шахтах на дотовірливій основі 4500 колгоспників з районів Ворошиловградської області». Що цією «добровільною основою» є крайній терор, — те знає добре кожний українець у СССР. Таким чином, запропорювано місяць у місяць у шахти (заоплені, розвалені) український молодий, ще здоровий сільський елемент, взимі 1946/47 рр. переважно дівчата. Вліті 1947 р. питома вага тієї молоді становила як у Донбасі, так в руниках Кривого Роту — 80%⁸⁾. Цей факт — це також один із проявів московських методів фізичного нищення українського народу. В жажливих тігиснічних та побутових умовинах праці в Донецькому басейні оті наші молоді хлопці, а передусім дівчата, вирвані насильно від свого природного кореня — землі та села, нидіють часом, слабшають, а то й дегенеруються; ніколи вже ні вони самі, ні у своїх нащадках не будуть творити тієї здорової та життєздатної сили, якою могли б бути, коли б залишились у рідному селі. Це зовсім зрозуміле, коли взяти до увагу, що шахтярі живуть тепер у злиденних бараках, непригожих, за офіційним ствердженням совetskької преси, не то що для супруж, але навіть для парубків. Вони мусять іти по п'ять, вісім, а то й десять кілометрів щоденно пішки, щоб досягти місця роботи. Вони не мають де і чим помитися після роботи, а переодягання одержі перед і після зміни відбу-

вається під голим небом. Ці два останні факти просто нечувани і не хотілось би просто в них вірити, як би не потвердження совetskьких газет⁹⁾. А тим часом — який парадокс: у Сталіно, Макіївці та інших центрах вугледобування стоять «палаці культури гірників», в яких годують їх літературно-музикальними імпрезами. Думаєте, згадають коли при цьому Шевченка, Франка, Коцюбинського? Ніколи, ні в одному числі, напр., обласної газети «Ворошиловградська правда» за цілий 1946 чи 1947 рік немає про це ані одної згадки. Але зате часто довідусьмося про те, як то, напр., в палаці культури в Боківім переведено за одне літо 1947 р. вже третій цикл лекцій про «совetskьку героїку», про Пушкіна і Гоголя, про Лермонтова, а навіть Толстого¹⁰⁾. Так виглядає справа з людською робочою силою в Донбасі, і нема нічого дивного, що при такій опіці «партії та уряду» показники праці залишаються низькі, а невиконування пляну є хронічним явищем. Та долю пляну вирішус разом з людиною таке організація та вжиття відповідних машин і технічних заходів.

Низький рівень організації праці шахтярів, неувата до роботи підземного транспорту, до його механізації, занедбання залізниць, рейок — все це гостро позначається на продуктивності людей і механізмів. Ось про що говорять хронометражні спостереження, проведені недавно комбінатом «Ворошиловградвугілля» над роботою 702 вибійників та наваловідбійників на основних довосних шахтах. З загальної тривалости робочого дня 463 хвилин (беремо тільки чистий робочий час) втрати становили: через брак порожняку — 90 хвилин; чекання врубів — 21 хвилину, брак електроенергії — 15 хвилин; інші організаційно-технічні неполадки (завали, аварії, припинення подачі стисненого повітря і т. ін.) — 61 хвилину. Таким чином, кожний з 702 вибійників простояв у середньому 187 хвилин. У світлі цих фактів стас зрозумілим, чому в комбінаті продуктивність основної групи робітників — вибійників і наваловідбійників — 1,3 тонни нижча плянної, стас зрозумілим, чому 34% машиністів врубових машин, 36,2% вибійників наваловідбійників не виконують норм виробітку. Варто приглянутись тут також ближче до цифри 463 хвилин, як тривалости чистого робочого дня. З цього числа б'є в очі ціла страшна брехня, якою совetskька пропаганда послужується внутрі та закордоном СССР. Якщо прийняти на зміну тільки 70 хвилин на приготувальні роботи (це дійсний мінімум), тоді час роботи гірника в Донбасі вносить 533 хвилини, тобто 9 годин! В жадній країні світу час нормальної шахтерської зміни не вносить більше за 6 годин. Совetskькі закони передбачають, правда, також такий час праці в шахті, але зі згаданої вище цифри 533 (чи там 463) хвилин ми наглядно бачимо і в цій ділянці, яка величезна розбіжність між паперовими законами в СССР та життєвою дійсністю, між гаслами совetskької пропаганди в теорії та безприкладною експлуатацією робітника на ділі.

Говорять багато про механізацію внутрішнього транспорту на шахтах, від якого дуже великою мірою залежить швидкість видобування вугілля. Тим часом до війни на тисячу тонн добуваного вугілля припадало 184 робітники підземного транспорту, а тепер ця цифра зросла до 281. Збільшення робітників, зайнятих на підземному транспорті, в основному зумовлене недостатнім рівнем механізування відвозу і тим, що порівняно з довосним періодом різко зріс ручний відвіз. Так, до війни питома вага ручного відвозу в шахтах комбінату Сталінвугілля не доходила до 1%, тепер вона дійшла до 11,3%. Значить, замість застосувати модерній електровозний відвіз, на вугільних підприємствах Донбасу пересовують вагонетки часто ручно або кіньми, отже так, як перед добрими 50 роками. Навіть якщо на шахті є електровози та лебідки, то не можна їх вжити через відсутність підземних гаражів і дуже поганий стан рейок. Коли ж знову рейкам нічого не бракує, тоді знову на відміну меха-

⁹⁾ «Труд», орган ЦК профспілок СССР від 12 вересня 1947.

¹⁰⁾ «Труд» ч. 200 від 26 серпня 1947.

⁸⁾ «Радянська Україна» ч. 168 від 13 серпня 1947.

нізми підземного транспорту такі знищені, що без капітального ремонту їх не можна вжити. Напр., на одній із найбільших шахт тресту «Будьонніввугілля» — Ново-Мушкетове, де до початку 1947 р. здійснювалася майже стопроцентна механізація, вліті цього ж року додумалися заводити на нових штреках ручний і кінний відвіз. Як погано працюють механізми підземного транспорту, видно з того, що тільки в одному Сталінському комбінаті було в першому кварталі 1947 року 310 аварій, не згадано очевидно тут, скільки людей втратили при цьому життю. Причина цих аварій лежить також у тому, що шахти України хуже погано забезпечені технічними засобами зв'язку (телефон, телеграф) та сигналізацією. Ні в одній шахті Донбасу не організовано дотепер диспетерського керування рухом. Зовсім недостатньо розробляється питання про впровадження автоматики в підземному господарстві. Заводячи в шахти недосвідчених сільських хлопців та дівчат, не розв'язано справи зміцнення їх керівними, кваліфікованими кадрами. Во от у цілому комбінаті немає жадної шахти, де б начальником транспорту був інженер, тільки на 27 шахтах виконують цю роботу техніки, а на всій решті шахт т. зв. практики. Брак досвідчених майстрів гірництва такий дошкульний, що до підучування нового наробку шахтарів притягнуто тепер на роботу навіть 70-річних дідусів, які вже давно залишили шахту та перейшли на пенсію¹¹⁾.

4. ВИГЛЯДИ НА МАЙБУТНЄ.

Вугільна база України переживає тепер дуже важкий період післявоєнної відбудови. Варварське знищення, яке нанесли німці шахтам та гірничим спорудам Донбасу, витискає ще й тепер, майже чотири роки після прогнання німців, своє болюче тавро на всіх зусиллях. Також помилки та браки, що їх допустили при розбудові вугільної промисловості УРСР в роки першої і другої п'ятирічок, виходять тепер боком. Одною з найбільших помилок було, а то часто є й тепер, прямування офіційних, керівних совєтських чинників у вугільній промисловості досягти великих кількісних показників праці при одночасному легковаженні й занедбанні якості. Наслідком такого благодушного ставлення до якості є, напр., факт, що вміст попелу донецького вугілля, призначеного до коксування, який виносив до війни середньо 12,1%, досяг тепер поганої вартості 14,4%. Таке вугілля дає поганий кокс, а на поганому коксі витоплюють менше чавуну. Через те металургія України має величезні втрати.

Тут однак треба виразно підкреслити, що попередньо висловлених критичних завваг не можна розуміти надто односторонньо. Україна взагалі, а зокрема її вугільна промисловість розпоряджася прекрасними людьми, які при інших передовсім політичних

¹¹⁾ «Радянська Україна», ч. 112 від 7 червня 1947.

обставинах напевно зуміють довести тоді вже не «союзна», але свою, рідну «Велику Кочегарку» до належного розквіту та повної потужності. Шахтарі України дійсно по-геройськи переборюють післявоєнні труднощі, з величезною самовідданістю відбудовують зруйноване господарство, вміло і культурно організують виробництво, борються за створення культурного шахтарського побуту. Йдеться тільки про те, щоб їхні зусилля мали належну піддержку такої влади, яка б мала на оці добро України, а не як тепер, бездушне ставлення Москви, яка намагається тільки виексплуатувати як мога найсильніше підземні скарби України без огляду на труднощі, в яких завдяки ній опинилися керівні та рядові робітники нашого вугільного басейну.

Українській нарід пізнав уже давно загарбницьку економічну політику ЦК ВКП(б) та центральних московських міністерств і інстинктивно вже протидіє кожному новому «пляюві» збільшити вивіз вугілля з Донбасу. Чогось іншого так і не може сподіватися Москва навіть, від політично не дуже освідмлених українців, як від людей, які найсворіші зими мусять мерзнути в неоплених хатах навіть під самим боком багатого Донбасу, як от у Харкові, Дніпропетровську чи Запоріжжі.

Ми можемо тепер дивитися сміло та з повною надією в майбутнє нашої вугільної бази. Україна нає, як згадано вже вище, прекрасних працівників вугільної промисловості, а скарби Донбасу величезні. За підрахунком з 1937 р. геологічні запаси його вугілля тільки до глибини 1800 метрів виносили 84 080 мільйонів тонн¹²⁾. Геологічні експедиції, про які згадано на початку цієї статті та які саме розпочали досліджування великого Нового Донбасу, відкриють ще напевно нові величезні вугільні поклади. Коли взяти ще на увагу великі поклади високоякісного бурого вугілля в Коростишівському районі на Київщині, в Кіровоградській, Львівській, Станіславівській та Рівенській областях¹³⁾, яких запаси розцінюється лише за неповними даними з 1935 р. на 550 мільйонів тонн¹⁴⁾, тоді можемо бути впевнені, що промисловість України чекає величезний розвиток та прекрасна майбутність.

¹²⁾ «Атлас командира РККА», том II-ий, Москва 1938.

¹³⁾ Згадую тільки поклади, в яких тепер уже відбувається видобування. Про бурі вугілля в Україні не можу тут за недостаткою місця ширше розповісти. Цікаво тільки підкреслити, що з ним була та сама справа, як з людиною, що маючи, скажім, хліб та сало, не бачить картоплі. Щойно безоглядний вивіз кам'яного вугілля з України в Росію приневолив Міністерство Паливної Промисловості в Києві посилити розшуки та видобування цього дуже цінного паливного матеріалу.

¹⁴⁾ В. Кубійович: «Географія України і сумежних земель». Львів 1938.

Я. О.

Сьогочасна французька література.

Коли придивимося до французької літератури в час по першій світовій війні, побачимо, що існуючі тоді там літературні напрямки були чисто мистецькими напрямками. Йшло тоді про проблематику форми, про теоретично-мистецькі міркування, про естетичні питання. Француз, смакун зовнішньої краси, любився розвитком мови, стилю і ясного формулювання думки. Коли йде про тематику літературних творів, то вона порушувала втерті теми буденного життя (кохання з його терпінням, супружа зрада і т. д., поглиблені тільки більше психологічно). Не можна казати, що література не змалювала в творах соціальних умовин і інших притаманностей життя. Але одне було характеристичне, що француз у літературних творах ніколи не підходив до тих питань з гото-

вими проблемами в руці, проблемами, збудованими на якійсь філософії життя. Метафізичні проблеми для французької літератури — зовсім чуже поле. Винятком був тут хіба Паскаль.

Так було по першій світовій війні. Та тепер справа з французькою літературою стоїть трохи інакше. На порядок дня виринули інші питання. Сьогодні французька література ставить на порядок дня не тільки питання мисецького порядку, але й питання етичного порядку, питання, як ставитись до життя, питання відповідальності письменників і поетів за будову суспільного життя.

Ця зміна не сталась так нагло. Познаки цієї зміни були вже до часів другої світової війни. Поштовх у тому напрямі зробили комуністичні письменники,

які писали свої літературні твори під кутом марксистської філософії, і твори ті були ілюстрацією ідеологічно-політичних тверджень комунізму. Але друга світова війна спричинилась до ширшого розвитку цього напрямку.

Коли німці зайняли Францію, вони створили такі тісні обмеження для духового розвитку Франції, що французькі інтелектуалісти беруться за зорганізування підпольного видавництва «Edition de Minuit». Воно повстало 20 лютого 1942 р. Тоді мало воно в репертуарі 44 манускрипти, готові до друку. З них 37 появилось у цьому видавництві до часу звільнення Франції від наїзника. Це було видавництво «літератури спротиву», але не в тому значенні, що видавались політичні брошури чи пропагандивні матеріали. Друкувались у ньому романи, новели, нариси, оповідання, поезії й книжки політичного змісту. Це видавництво об'єднало майже всіх помітніших письменників Франції без огляду на їх політичні переконання. Очевидно, що книжки виходили під прибраними прізвищами авторів. Навіть видавці часто не знали, хто с автором якоїсь книжки.

Були це здебільша речі, писані на швидку руку, без належного передумання й викінчення, тому й не були найкращими. Багато в тих літературних творах писалось про переслідування німцями французів, про жах війни, про спротив німецькому тискові. А все ж таки вийшло кілька книжок, що досягнули високого мистецького рівня. Належить сюди місцями трохи сухий і патетичний твір François Mauriac-a «Cahier Noir». Claude Aveline написала один з кращих творів цього видавництва «Le temps mort»; це опис життя в жіночих в'язницях Гестапо. Також твори Vercors'a: «Le Silence de la Mer» і «La Marche à l'étoile» мали великий розголос у Франції. Книжки не виходили великими накладками — всього кількесот примірників. Але вони були доказом, що Франція ще не покорилась німцям. Вони мали великий моральний вплив у Франції, бо були символом боротьби з наїзником. Коли йде про мистецьку сторінку тих творів, то тут ширшою струєю увірвався у французьку літературу напрямок, який стояв на становищі, що література має йти одним ритмом з проявами національного життя і що література має служити національній справі. З того часу у французькій літературі починає приходити до голосу дедалі сильніше напрямок, який каже, що в літературі мусять існувати проблематика настанови до життя; отже, завдання літератури не тільки мистецького порядку.

Французам не було заборонено друкувати за часів німецької окупації. Але щойно по звільненні Франції від німецьких військ французька література дихнула повними трудами. Коли йде про кількість друкованих книжок, то вже в 1944 р. Франція знову зайняла перше місце в світі. В тому році вийшло у Франції 8680 книжок (в Англії тільки 5982, а в США 5807). Коли ж йде про твору красного письменства, більшість з тих книжок своєю тематикою займається недавніми подіями, отже писані з надто близької перспективи. Помітніші з них — це два романи, нагороджені літературними нагородами в 1945 р. Roger Vailland в «Drôle de Jeu» оповідає про підпільну боротьбу в зайнятій німцями Франції, а Romain Gary в «Education Européenne» (нагорода критиків) розказує про боротьбу польських партизан у Польщі з німцями. Книжка ця, як і попередня, незвичайно інтересна, хоч у цілому не зовсім видержана. Коли чоловіки виходять в цій повісті додатньо, то жінки-польки покривджені, бо представлені в препоганім світлі. Це повіі, що в той час, коли їх чоловіки в партизанах, нишком влаштувають оргії з німецькими старшинами.

З появу французького книжкового ринку в 1946 р. треба згадати про Guillain de Benouville «Le Sacrifice du Matin». Це не роман, але справжня історична книжка, що змальовує боротьбу однієї групи, в якій автор сам брав чинну участь під псевдонімом General Bagrès. Книжка переповнена незвичайними пригодами з цікавими, повними патріотизму типами людей, однак місцями надто вражає патос.

Не можна теж оминати інших появ на літературному книжковому ринку в тому році. Нагороду Гонкурів признано Jean-Jacques Gautier-ові за його повість «Histoire d'un fait divers» хоч деякі критики, особливо марксистського табору, відмовляють йому зовсім здібностей письменника. Але це зовсім незрозуміле, бож він протимарксист. Конкурентом Gautier-a до нагороди Гонкурів був Serge Groussard, що в своїм 400-сторінковим романі «Crepuscules des vivants» описав страхіття німецьких переслідувань у Франції в часі війни. Нагороду «Феміна» за 1946 р. признано Michel Robida за твір «Le Temps de la longue patience», широкій малюнок французького життя під німецькою окупацією. Вкінці Jule Roy одержав нагороду Renoulet за свій твір «Valle heureuse». Це оповідання команданта літунської ескадри бомбовиків за його час служби у французькому літунстві.

Хоч у французькій літературі сильний літературний напрямок, що його можна б назвати «література для життя», все ж таки літературний напрямок «мистецтво для мистецтва» не здається і розвивається далше. Характеристичне для французької літератури, особливо за останніх 50 літ, що вона не займала становища до сучасних життєвих проблем. Вона була, так би мовити, літературою на медію.

Одним з представників того старого напрямку французької літератури с André Gide. На його думку, література не може бути слугою якоїсь справи. Деякі літературні кола Франції беруть йому за зле, що він не приступив до руху спротиву. Тому й зараз по визволенні Франції накинuloся вони на нього за його, мовляв, прихильність до німців. Дискусія на ту тему велась не тільки у Франції, але й на сторінках англійської, американської й совєтської преси.

До тієї самої категорії літератури, не зв'язаної з сучасними вимогами життя, належить теж Jean Giraudoux, що в останніх роках перед своєю смертю написав «Sans Pouvoir», «Sodoma et Gomorra». Належать сюди теж Colette, A. Mauriac і Maurice Blanchot, що знаний особливо своїми двома романами «Thomas l'Obscure» і «Aminadal». Julien Gracq, автор сюрреалістичного «Un Beau Tenebreux», Noël Devaux, автор збірки оповідань «L'Auberge Papillon». Треба б згадати ще єсеїста Jean'a Paulhan з творами «Le Fleurs de Tarbes» і «Clef de Poésie».

Коли переглядаємо сьогочасні французькі літературні журнали, бачимо, що вони переповнені проблемами: демократії, соціалізму і інших сьогочасних політичних рухів. Світоглядів різниці, а не мистецькі питання, як це було по першій світовій війні, с темою сьогочасної літературної дискусії.

У вирі тієї дискусії можемо розрізнити три літературні групи в сьогочасній Франції. — Albert Camus сказав влучно, що пророками сьогочасної Франції с Христос, Маркс і Жан-Поль Сартр. Тому й масмо у Франції три напрямки, що змагаються один з одним: християнство, марксизм і екзистенціалізм. Можна б подати ще простішу схему стану розвитку французької літератури, коли скажемо, що вона поділяється на літературу з матеріалістичним світоглядом і літературу з ідеалістичним світоглядом. Але такий поділ не був би зовсім вірний. Бо, як підмітив Jean Danielou у журналі «Etudes», сьогочасний кожний духовий напрямок розвитку поєднує в собі як матеріалістичні, так і ідеалістичні первні. Світогляди перехрещуються. Найхарактеристичнішим, мабуть, буде випадок з моллокаатолицьким напрямком Емануєла Муньєра (Emmanuel Mounier), творця т. зв. персоналізму, що до побудови свого світогляду приймає дещо теж з марксизму. Проти цього виступають гостро представники старшої генерації католицького напрямку, як: Bernanos, Mauriac, Claudel.

Та хоч ідеологічні погляди перехрещуються, якщо хочемо літературні табори розподілити на матеріалістичний і ідеалістичний, все ж таки можна звести літературну дискусію до двох таборів. Один табір с за християнством, а другий проти. Можна теж сказати, що йде тут про питання: індивідуалізм чи колективізм.

До протихристиянського табору належать марксистів і екзистенціалістів Жан-Поль Сартра.

З марксистів найпомітнішими постають с Louis Aragon, Paul Eluard і Jean Cassou. Їх гасло ясне: література має служити справі революції. Література, що служить цій справі, — це єдино правильна література, це революційна література. Все ж інше — це контрреволюційна література. Вона шкідлива. Їх літературний журнал — це «Europe» що його редагує Cassou.

З марксистами погоджуються екзистенціалісти в тому напрямі, що література повинна зайняти становище до сьогочасних питань, але екзистенціалісти не с за колектив. Вони індивідуалісти. Їх духовими провідниками є Jean Paul Sartre і Simone de Beauvoir. Журналом екзистенціалістів є «Le Temps modern».

Екзистенціалістичний напрямок виявив себе в літературі тим, що він описує індивідуальні й соціальні конфлікти з такою силою, що читачеві здається, що зміст розсаджує форму. Зрештою, до форми ставляться екзистенціалісти майже зневажливо. Екзистенціалізм — це новий натуралізм, але сильнішого ступеня. До того він поганський. Він — заперечення Бога, заперечення змісту існування людини, заперечення можливостей розвитку віри і т. д. Він нігілістичний і декадентський. Центральною проблемою для екзистенціалізму є людина як така, але не зв'язана нічим з минулим чи майбутнім. Людина без бажань, без віри, завішена у всесвіті і нічим з ним не зв'язана.

Екзистенціалістична література — це література, що працює на замовлення. Твори писані тільки на те, щоб ілюструвати філософські тези. Екзистенціалістична література — це не література життя, не етична література. Вона — інтелектуальна література. Вона й не література взагалі, а публіцистика екзистенціалістичної філософії.

Проти екзистенціалізму виступав сильно представник персоналізму Emmanuel Mounier (журнал «Esprit» що в 30-их роках створив той напрямок. Він безщадно критикує колективізм і комуністів, але він водночас проти індивідуалізму.

» L'Arche « — це журнал, що виходить патрона-

том André Gide. У ньому підхід до літературних питань міряється мистецькою міркою, в дусі давньої традиції. Журнал цей заступає лінію чистого мистецтва, байдуже, чи автори творів будуть лівих чи правих переконань.

Католицькі поети й письменники діляться на різні групи. Праве крило, беручи ідеологічно, творить гурт осіб довкола Francois Mauriac, що працює теж журналістом у щоденному «Figaro». Georges Bernanos, автор написаного перед війною, а друкованого щойно тепер роману «Monsieur Oine», що перекладений уже на 7 мов, хотів би бачити католицизм, насичений новим змістом, що в ньому дух грав би провідну роль. «Cimetieres sons la lune» — теж один з його найпомітніших творів.

Католицький журнал «Le Nef» — це більш філософський, як літературний журнал. Він заступає католицько-соціалістичну лінію. З помітніших письменників Франції треба згадати ще Andre Malraux. Він був давніше комуніст, брав участь в еспанській громадській війні, де входив у склад команди міжнародної бригади, а під час останньої війни був міністром інформації в уряді де Голя. A. Malraux є автором написаного під час війни роману «La butte avec l'Ange». Він старався теж погодити християнство з соціалізмом.

В літературному житті Франції слідний в останніх роках посиленій тін до того, щоб знайти якусь можливість погодити ідеологічні екстремі. І так, Loy Masson хотів би створити якийсь міст між комунізмом і католицизмом, а покликується він на християнство. Екзистенціалістів та марксистів хотів би з християнством погодити католик Leon Bloy і свангелік Karl Barth.

Розвиток французької літератури йде тепер двома шляхами. Один шлях — це традиційний шлях того відламу літератури, який визнає, що завданням літератури є формальна краса мистецького твору. Це напрям чистої літератури: мистецтво для мистецтва. Другий напрям стоїть на тому, що література — це частка національного життя; література повинна відбивати проблеми того життя і його виявів та брати участь у боротьбі за життя.

РЕЦЕНЗІЯ

ВЕЖИ — місячник культури. Ч. I, Зошит I, Мюнхен.

Сама тематика зібраного матеріалу викликає з різних поглядів застереження. Найкраща і цілком на місці стаття Є. М. «Зовсім інші», далеко дистансує решту змісту. Стаття Акад. Грушевського не вносить нічого нового. Порушена нею проблема не нова і опрацьована теоретично далеко краще (от хоч би С. Николішином в його книжці «Культурна політика большевиків і український культурний процес»), ніж це намагається зробити П. Горук. Найслабшим місцем журналу є стаття Р. Гармаша «Трагедія М. Хвильового — трагедія молодого покоління». Редактор, не наче прочуваючи це, долучив до журналу жовту записку з виправданням, чому він помістив статтю. Виправдання одначе не переконує. Справді, проблема М. Хвильового і «хвильовизму» є одною з важливіших проблем нашої сучасності, і різностороннє обговорення і висвітлення її є справою потрібною, але щоб проблему висвітлити добре, треба до неї підійти серйозніше, ніж це робить Р. Гармаш. Необосноване твердження, що М. Хвильовий «поза загальними відомостями з географії, математики, фізики, скупеньких відомостей з природознавства, психології, анатомії й фізіології — майже нічого не знав» (дійсно: що більше ще можна вимагати від абсолютента гімназії?), що «історію Європи мусів знати тільки сфалшовану», що «не володів ні одною з чужих мов», а московську мову знав недокладно, що «безперечно» (!) до революції Хвильовий не «прочитав як слід навіть «Кобзаря»,

«не читав ніякої більшої праці» і т. д. — все це є гошптапльськими міркуваннями автора — всезнайка, який, дискредитуючи безпідставно М. Хвильового в такий неповажний спосіб, не постарався навіть прикрити свою «псевдонауковість» якоюнебудь, хоч би дрангивенькою, «цитатою», що підтверджувала б ці «відомості». Звідки їх Р. Гармаш має? Чому він не зрадить джерел, з яких він ті «відомості» кривав? Як можна так самопевно вичисляти цілу характеристику письменника, не даючи ні на одну обставину найменшого доказу? Як могла редакція допустити таку несерйозну писанину до друку?

Оригінальним способом Р. Гармаш «вияснює» проблему «азійського ренесансу». Оспорюючи тезу М. Хвильового (розроблену детальніше пізніше С. Николішином в згаданій вже нами його книжці), автор в «Вежах» доказує, що гасло «азійського ренесансу», видвинене Москвою, є нам чуже, і його сприймання є доказом провінціалізму, бо, мовляв, гасло це видвинув Ленін. Не тільки гасло «азійського ренесансу» видвинув Ленін, він видвинув і гасло самовизначення народів включно аж до відділення, він висунув гасло національного відродження, він видвинув гасло національної політики і т. д. І коли це гасло реалізувала Москва, воно було нам вороже. Але коли його реалізували поневолені Москвою народи, — в тому і український — воно було гаслом національного відродження кожного народу. Те саме з «азійським ренесансом». Що з того, що Москва хотіла при допомозі відроджених

азійських народів створити силу для протидії впливів Англії в Азії? Це правда. Але «человек предполагает, а Бог располагает». Одне думається, а друге виходить. Національна сила азійських народів була така сильна, що вона починала ставати небезпечною для єдності Росії. Відроджені національні сили тяготіли не до Москви, але до своїх центрів. І зорієнтувавшись, що зробила Москва? Хай говорить далі сам Р. Гармаш: «... відомий Енвер-Паша їде до Москви — не зважаючи на очевидну антипатію до комунізму (ї здається до Москви — прим. О. З.) — з метою зайняти місце на чолі одного з передових загонів «Відродженої Азії». Коли не вдається здобути для цієї ідеї прихильності Москви, Енвер-Паша пробус сам організувати рух, і це приводить його до конфлікту з Москвою. Москва — прихильниця «відродження азійських народів», але під умовою, що приналежні до імперії народи підуть на повну політичну асиміляцію, а неприналежні до імперії народи штурмуватимуть — під керівництвом Москви — Захід. При кінці 1922 року гине Енвер-Паша з рук московських агентів».

Отже, сам Р. Гармаш докладно і ясно говорить, що таке в дійсності ідея «азіатського ренесансу». В розумінні московському — це політична тактика запрягти азійські народи до воза московської імперіалістичної політики, в розумінні «немоскалів» — Енвера-Паші, М. Хвильового, С. Николишина і багатьох «хвильовитян» (вислів Р. Гармаша) — це могутня ідея націоналізму вже поневолених і на поневолення призначених народів Азії і європейського Сходу, що хочуть у житті політичної емансипації від ярма якого б то не було чужого імперіалізму і хочуть жити, як вільний народ у колі вільних народів. Отже, гасло це дійсно було і с гаслом українського націоналізму. Не зважаючи однак на свої власні логічні преміси, Р. Гармаш все ж таки далі вперто твердить: «Отже, як бачимо (? — що бачимо, цілком того не бачимо! — прим. О. З.), ідея «азіатського ренесансу» була московського виробу. До того, вона була у москвинів не порождною фразою, а дуже важливою декорацією». Шкода, що автор не подав, як він розуміє різницю між фразою і декорацією. Бо ми думаємо, що це те саме. Так чи так, ідея «азіатського ренесансу» в Москві була трюком політичної тактики, в азійських народів була історичним процесом і політичною магістралею їхнього життя.

Що ідея азіатського ренесансу в дійсності не служила Москві, але поневолені нею народами, переконливо доказує хіба доля, яка зустріла не тільки М.

Хвильового, але і цілий ряд культурних діячів азійських народів.

Але і з твердженням про походження ідеї «азіатського ренесансу» щось не в порядку. Р. Гармаш твердить, що «починаючи з 1918 року, москвини розгорнули енергійну акцію серед східних народів. Вони також штучно стимулювали своєрідне «відродження» поневолених Москвою азійських народів». Можливо, що це відповідає дійсності, але це ще нічого не доказує. Бо не в 1918 р., але 21—28 вересня 1917 р. в Києві відбувся Конгрес поневолених Москвою національностей і він, ще поки Москва висунула свою «важливу декорацію для чергової історичної драми», висунуло гасло національного відродження народів Росії, і, що саме найважливіше, не тільки в стилі порозумінні, але під моральним проводом українського народу. Отже, ідея «азіатського ренесансу» с гаслом українським і націоналістичним, і «Вежі» роблять ведмежу прислугу українському націоналізму, намагаючись доказати, що не Москва від укр. націоналізму переловлює атути, але укр. націоналізм від Москви, тоді коли в дійсності було навпаки. Москва, коли і проголошувала це гасло, то вона це робила:

а) з konieczности, бо національна стихія ішла понад її голову, а вона намагалась за всяку ціну добитись того, щоб навіть національне відродження поневолених нею народів йшло під її контролю, бо тоді вона мала шанси все ще дещо врятувати для себе;

б) вона це робила не для самої ідеї «відродження Азії», але для своєї імперіалістичної політики, щоб народами Азії шахувати позиції Англії;

в) вона це робила на те, щоб у тому процесі виявити національні сили в народах, щоб їх потім жорстоко знищити.

Не відомо, чи М. Хвильовий захопився ідеєю «азіатського ренесансу» в московському чи в українському розумінні. Але відомо, що він цю ідею поклав в основу своєї політичної доктрини, яка перед його смертю звучала: «Геть від Москви!» І за цю ідею М. Хвильовий заплатив життям. Це с причина, чому сьогоднішні націоналісти, яких Р. Гармаш називає іронічно «хвильовинята», переходять до денного порядку над романтичними мріями Хвильового — чекіста і ставлять за символ національної України Хвильового — націоналіста, послідовного в логіці, слові і чині.

О. З.

З ПРЕСОВОГО ФІЛЬМУ

«Социалистический Вестник» № 11 (1947) приносить знову статтю тим разом якогось М. Боброва п. н. «Грядущая революция и ее программа». Підтвердивши ще раз нашу думку, що в німецько-совєтській війні 1941—45 рр. «ни в целом, ни в значительной своей части русский народ не желал поражения России и победы Германии (значить, боронив «сдіної неділімої», дарма що її реалізаторами були большевики), М. Бобров доходить до таких висновків:

1. В самому протибольшевицькому таборі в період революції прийде до гостріших суперечностей, але «гордией узел их будет разрублен мечом органического единства народа» (очевидно російсько-го);

2. «Антибольшевицкая революция в России не будет носить узко-национального характера» і «вистраданное народом бесценное революционное единство не будет разбито мелко-националистическими устремлениями»... бо «у народа не так уж сильно развито чувство «своего» в том виде, в каком его чувство возбуждает ограниченное националистическое мышление. Оказалось, что народ вырос уже из пеленок узкого

национализма, и его на националистической мякине не проведешь. Он понимает, что его будущее не в разобщении народов России, а в их объединении».

3. «Грядущая российская революция (чому саме російська? А може вона буде й українська? — прим. складача) будет менее разрушительной, чем это представляется многим из нас».

Це лише в ділянці національної політики. В ділянці економічній, соціальної і т. д. Бобров пропонує «сохранить многое из того, что существует сейчас в России», бо «может оказатся, что государственний капитализм современной России, доведенный большевизмом до абсурда, вполне приемлен и должен быть сохранен в том виде, в каком он отвечает интересам народа».

Речі ці нас не дивують. Ми завжди були тої думки, що між російськими монархістами, демократами, лібералами, соціалістами, большевиками — немає zasadничої різниці.

Наче дивує лише, чому «Наше життя» вважає за відповідне доказувати «Орликові», що він має помилковий погляд на істоту російського соціалізму, замість

перекопувати «Социалистический Вестник», що він пропагує ідею давньої «тюрми народів». Чи може «Наше Життя» вірити, ще це особиста думка М. Боброва, якої редакція «Социалистического Вестника» не поділяє? Як товариші з перекопання, редакція «Социалистического Вестника» повинна видрукувати погляд головного редактора «Нашого Життя» на тряду революцію і її програму, в якій він доказував би потребу створення Самостійної України. Можливо, що редакція «Нашого Життя» таке спростування до «Соц. Вестника» послала. Що воно одначе не удостоїлось ласки бути опублікованим нарівні з маячінням М. Боброва, вказує зайвий раз, що соціалістичні товариші «Нашого Життя» з «Соц. Вестника» зовсім не думають, пропагувати ідею звільнення народів Росії від національного ярма російського народу. А коли редакція «Нашого Життя» такого спростування до «Соц. Вестника» не послала, то вона теж зайвий раз доказує, що її заяви про боротьбу українських соціалістів на міжнародньому соціалістичному полі за інтереси державно-визвольних змагань — це лише партійна пропаганда для здобуття собі симпатиків. Хіба що українські соціалісти вважають, що борогись за ідею української держави, вільної від гнету і тиску російського народу, треба з соціалістами не російськими, але... готтентоськими. Але навіть намагання готтентоським соціалістам (якщо вони брали участь у Соціалістичній Конференції по війні — див. вивчення «Нашого Життя» ч. 3 (146) — «Чи це непорозуміння?») вивчити потребу на руїнах російської імперії створити ряд самостійних і суверенних держав — нам не відомі. Де ж тоді ця, шумно рекламувана, боротьба соціалістів за українську державу? Дійсно — пане А. Петрович — тут якась непорозуміння!

* * *

«Що ж, нарешті, таке письменник і яка його суспільна функція? Чи він співтворець і співучасник життєвих процесів в своєму суспільстві, чи може мешканець вежі із слонової кости? Чи він повинен мати свої політичні переконання і взагалі свій світогляд, чи може його ідеалом повишило бути «істи рожеві хмаринки і закусовати веселкою»? Бо ж остаточно не йдеться про Ю. Косача чи І. Костецького, а йдеться взагалі про те, чи письменник нормальна людина і громадянин, чи прилизаний качур, коли хоче — плаває, коли хоче — ходить, і коли хоче — шолопається у власному хвості». Такі запити ставить «Арка» (№ 6/147) устами одного зі своїх редакторів (бн.). Запити самі собою слушні, шкода тільки, що на них сама «Арка» не дає відповіді. Незрозуміле тільки, чому «Арці» не подобається «Орлик», що саме критичними статтями д-ра О. Гриця старастся з'ясувати, чи письменник (взьмемо для прикладу І. Костецького або Ю. Косача) «нормальна людина і громадянин», чи... камбрум, «городивий і з розуму божевільний», що «коли хоче — плаває, коли хоче — ходить, а коли хоче — шолопається у власному хвості». Якщо б редактори «Арки» послідовно (і взагалі) думали, то не називали б критичного голосу «Орлика» «гуляйгородиною», бо він саме нічого іншого не хоче, як допомогтись признання, що письменник повинен мати політичні переконання і взагалі свої переконання, що він (письменник) повинен бути нормальною людиною і громадянином, і що взагалі від письменника вимагати повинні ми далеко більше, ніж це собі уявляє І. Костецький, Ю. Косач і МУР в його теперішньому виді.

Ясно, що, кінець-кінцем, річ тут не в особі Ю. Косача чи І. Костецького. Тут йдеться про обличчя сучасної літератури. А що МУР поза тими двома «прилизаними качурами», що, «коли хочуть — плавають, коли хочуть — ходять, а коли хочуть — шолопаються у власному хвості», принципово не допускає до друку у своїх виданнях інших творів (хоча вони лежать готові в течках і ждуть свого видавця), то й зрозуміле, що критика мала підстави на основі їх творів характеризувати кризу сучасної еміграційної літератури.

* * *

«Сьогодні» (№ 2/1947) приносить вістку — відповідь на анкету від В. Винниченка. Відповідь повна скарг і жалів цим разом (бо раніше до Сталіна) до українського громадянства, що його «найбільшого сучасного письменника», «голову українських урядів», «творця чотирьох універсалів» і т. д. і т. д., українське громадянство поставило поза законом, не допускає до видання його творів і дозволяє, щоб він фізичною працею заробляв на свос життя. І цим разом В. Винниченко ставить свос наївне питання: За що? Таке питання ставлять йому і його приятелі-чужинці журналісти, та на нього він не може дати їм задовільної відповіді — «Мої пояснення хорообістю, покаліченістю провідних елементів, односторонньої течії їх (себто чужинців-журналістів) не задовольняють». Якщо логічно думати, то можна прийняти з певністю, що приятелі-чужинці самі собі на це дали відповідь, але з куртуазії і чемности не сказали її одверто В. Винниченкові ввічі. Значить, що навіть закордонні журналісти знають, що політик, який зрадив національний фронт боротьби, який повірив (подібно як Міколайчик) більше ворогові, як рації стану української визвольної боротьби, який пішов у Каносу і повів за собою М. Грушевського, якого ворот використав для зломання відпору народу, а потім як непотрібну шмату викинув на брук (В. Винниченко мав можливість, як і Міколайчик, вчас утекти з СССР), а потім на еміграції, замість злучитися з національним фронтом боротьби, скомлів і жебрав справедливості і ласки у ворога, не може чекати від власного громадянства іншого ставлення, ніж він його має і заслужив.

З листа-інтерв'ю В. Винниченка виходить, що письменник терпить на манію переслідування. І в виданні його творів в українській мові, і в виданні його перекладів (які він сам зробив) на французьку мову перешкоджають йому українці (керівні елементи). «Вони вживають всяких заходів, щоб не допустити до видання перекладів моїх праць, головним чином виставляючи мене перед видавцями за божешевика». Таке оправдання могло б перекопувати, коли б В. Винниченко жив, скажім, в Аргентині. Але у Франції закид у комунофільстві може, навпаки, людини лише відчинити скорше можливості до друкарських видавництв; аджеж там більшість друкованого слова ще й дотепер с в руках лівих елементів.

Письменник скомпонував цілу систему і концепцію життя і діяльності людей, яку назвав конкордизмом. Як нас запевняє «Сьогодні», «дякуючи можливості хоч у маленькій мірі вживати того способу годування і життя, який рекомендується конкордизмом (sic!), стан здоров'я В. Винниченка «починає кращати». І це тільки в умовах, коли він вживас цих можливостей в «маленькій мірі». Можна собі уявити стан здоров'я В. Винниченка (також і духового), коли б він свою власну методу життя і діяльності міг застосувати у «великій мірі».

Але і в тому випадку не було б відомим, чи його книжка «Конкордизм» (на яких 500 сторінок) знайшла б видавця.

Шкода, що «Сьогодні» не рішилось само її видати (хоч би її стисліший виклад п. н. «План будування щастя» на 120—200 сторінок). Воно зробило б тоді почвірну прислугу: 1) направило б злу думку В. Винниченка про українські керівні елементи (а думасмо, що до них належить і редакція «Сьогодні») і скорегувало б погану опінію про українців в очач закордонних журналістів, приятелів В. Винниченка; 2) забезпечило б авторові книжки засоби до життя і не дозволило б йому заробляти фізично на свос життя (яка ж несправедливість: соціаліст і мусить працювати!); 3) навчило б усіх українських «односторонників», як їм правильно поступати і, головню; 4) людству дало б нову методу (конкордизм) життя і діяльності, яка запевняла б йому здоров'я і щастя.

Прочитавши статтю «Сьогодні» про несправедливість, яку українські керівні елементи робили і роблять В. Винниченкові, ми сильно віримо, що редакція «Сьогодні» її скоро усуне, тим більше, що папір, дозвіл і друкарські можливості до того мас.

БІБЛІОГРАФІЯ

С. Николишин: **Культурна політика большевиків і український культурний процес** (публіцистичні рефлексії). «В-во «Культура». На чужині 1947. 8°, стор. 119. Ціна 10 РМ).

Завдання книжки — доказати, що культура — це не лише духовна, але й політична зброя, і що тою зброєю успішно користувались большевики в їх намаганнях підпорити собі окуповану фізичною силою Україну. Як зазначу в післяслові О. Корціун, «книжка С. Николишина вказує левральгічні пункти національного організму й доводить, що оборона їх — це справа життя або смерті нації». Книжка написана в 1938 р. досьогодні не втратила нічого з своєї актуальності і тільки жахливим умовам німецької окупації, в яких з большевицькою безоглядністю нищено кожне слово науки політичної свідомості, треба завдячувати факт, що книжка появилася друком зойно в 1947 р. Що книжка вдаряє цілком в основні пункти большевицько-московської небезпеки, вказує факт, що її «переочили» (?) і ні слова про неї з уст не випустили незвичайно говірливі і розмашисті критики, «знавці» совєтської дійсності і взагалі української культури, що так похопно виписують дитирамби про кожний задрукований аркуш паперу, якщо він тільки в якій-небудь спосіб обнижує оборонний потенціал українського світу.

О. Ган: **Трагедія Миколи Хвильового**. Видавництво «Прометей». 8°. Стор. 77. Ціна 8 РМ.

Серед різnorodних і часто зовсім собі суперечних поглядів і оцінок особи і ідей М. Хвильового ще й досі бракує достовірних біографічних матеріалів. Головно молодість письменника і публіциста не тільки ширшому загальному читачів, але й дослідникам в загальному мало відома. Тому не диво, що трапляються потім випадки чисто спекулятивного підходу деяких нібипубліцистів, що, використовуючи цей брак джерельних матеріалів і відомостей, снують дивовижні і шкідливі свої концепції, що кривдять не тільки «великого м'ятежника», але й роблять ведмежу прислугу справі, яку він так пламенно боронив. З того погляду книжка О. Гана становить дійсно одну з цінних цеглинок до біографії М. Хвильового. Вона розвіває несерйозні твердження про московське походження, московське виховання, брак розуміння для українськості і т. інше М. Хвильового. Вона одночасно намагається дати спробу інтерпретації його духової

еволюції і в'яснити механізм життєвих його зламів. Вартість книжки, як біографічного документу, обнижує псевдонімність автора та надто несистематичне, можна сказати, хаотичне опрацювання матеріалу.

Райнер Марія Рільке: **Речі й образи**. Вибрані поезії. Переклад Богдана Кравцева. Видавництво «Час». Нюрнберг 1947. 8°. Стор. 128.

Українська література була довжна німецькому поетові Р. М. Рільке. Він же переложив на німецьку мову «Слово о полку Ігоря», та, подорожуючи в 1899 р. по Україні, потім не раз згадує теплими словами в своїх поезіях про Україну. Згадати б можна хочби його згадку і відбитку природи України, її людей і історії в таких поезіях як «Сонети до Орфея», «Книги годин», (в циклі «З паломництва» — згадка про Київ, в поезії «Година на краю дня» — образ української ночі:

«Hohe alte Kurgane
wachsend und kaum erkannt,
wenn es Mond über das plane,
langvergesene Land...»)

та «Повість про доброго Бога» — згадка про українську вдачу, замилування до мистецтва, чутливість.

Тому треба з вдячністю і признанням привітати появу перекладу вибраних поезій Р. М. Рільке у виборі і опрацюванні знаного нашого майстра вірша, автора «Сонет і строф» Б. Кравцева. Книжка естетично оформлена (обкладинка арт. мал. Як. Гніздоського) робить справді європейське враження і зробить з нею добру прислугу та рекламу українській культурі на чужині.

Тедось Осьмачка: **Старший боярин**. Видавництво «Прометей». 8°. Стор. 116.

«Старший боярин» — повість Тодось Осьмачки — це наче сама Україна. Мережана-гаптована, золотом вишивана, слезом за серце беруча, у масних черноземлях, у соняшному бринінні, в місячній поведі-зливі. Образ України в віках, України, що над нею соняшні дзвони невмирущо гудуть. Створення цього образу — висока удача і нецінена заслуга. (Ю. Шерех). Але не тільки образ соняшної України бачимо в повісті Осьмачки. Ми бачимо в ньому і трагізм міжлюдських відносин, соціальну непорядкованість, люд-

ську неправду і національний гніт з боку московського народу. Не лише романтика соняшної України довічна, можна сказати, Україна в етері, невмируща, Україна мертвих, живих і ненароджених, але й конкретна, соціально неупорядкована, національно гноблена Україна представлена в Осьмачки з питомою йому містично-реальною «гармонійною парадоксальністю». (О. Запорізький). Повість Осьмачки, дійсно, з різних поглядів — непересічна поява в нашій літературі. Асекураційні злобні натяки критиків про «шкільних педантів, що їм так же легко зрозуміти суть української літератури, як верблюдові пройти крізь вушко голки» зовсім непотрібні. Вони хіба лише зраджують не надзвичайно високе розуміння суті української літератури не в «шкільних педантів», але в критиків, що з рівним патосом і босвим духом боронять високий мистецький літературний твір Осьмачки і писанину І. Костецького.

С. Николишин: **Націоналізм в літературі на східно-українських землях**. Видання друге. На чужині. 1947. 8°. Стор. 34. Ціна 3 РМ.

Перше видання вийшло у Франції ще перед війною. Наслідком воєнних умов воно було відоме тільки небагатьом читачам. Друге видання зовсім оправдує свою появу. Воно розвіває легенду про часи окупації московських большевиків, як про часи лише деструктивного і нищівного процесу, немовбито в тому часі, Україна лише «буряном вкрилась і цвілілю зацвіла». Книжка доказує усім загумінковим політикам (див. журнал «Визвольна політика»), що рівнобіжно з обрусительним і совєтизаційним курсом політики большевиків йшов велетенський спротив національній Україні в культурі, мистецтві, політиці, економіці. А головне в літературі. Література першого періоду панування большевиків — це дійсно її ренесанс. Поява цілого ряду книжок і праць авторів, які потім свій націоналізм мусіли заплатити життям у концентраційних таборах, або розстрілом, — найкращий цьому доказ. Книжку треба доручити простудювати не одному з політиків того покоління, які думають і віряють, що поза бережанським і частиною стрийського повіту вся Україна, спала і мовчала, і що тільки під впливом літератури, що її принесли в наплечниках в 1941 р. з еміграції «герої» блискучого відокремлення, вона пробудилась.

С. Николишин

ЦІНА 3 НМ.

НАКЛАДОМ ВИДАВНИЦТВА „ОРЛИК“ В БЕРХТЕСГДЕНІ